

СТЕНДАЛЬ

Абатесса ді Кастро

ОПОВІДАННЯ

КИЇВ · ВІДЕНЬ · ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО „ЧАЙКА“

ВИДАВНИЦТВО „ЧАЙКА“.

I. Українська бібліотека.

Досі появились:

- А. Крушельницький: Орли, комедія. 8°, 266 + (2) ст.
- Трівога, драма. 8°, 132 сторін.
- Змагання, повість. 8°, 416 сторін.
- Дужим помахом крил, роман. I том. 8°, 404 сторін.
- А. Хомяк: Всесильний долар, опов., з пер. словом М. Шаповала. 8°, 188 сторін. З портретом автора.
- С. Черкасенко: Казка старого млина, драма. 8°, 138 + (2) сторін.
- Про що тирса шелестіла, трагедія. 8°, 170 + (2) ст.
- Твори, том III. (Поезії.) 8°, 238 + (2) сторін.

Друкуються:

- А. Крушельницький: Дужим помахом крил, роман. II том. 8°.
- П. Карманський: Між рідними в південній Америці. 8°. З 16 малюнками.

II. Бібліотека світової літератури.

Досі появились:

- В. Гюго: Люкреція Борджія, трагедія, переклала В. О'Коннор-Вілінська. З передмовою дра Остапа Грицяя. 8°, XII + 100 сторін.
- Ч. Дікенс: Цвіркун у запічку, оповідання, переклала Др. Надія Суворцова. 8°, 120 сторін.
- Г. Мопасан: На воді, оповідання, переклав М. Шраг. З передмовою дра О. Грицяя. 8°. XII + 144 сторін.
- А. Мюссе: Андреа дель Сарто, драма, пер. С. Пашенко. З передм. дра О. Грицяя. 8°, VIII + 91 + (1) ст.
- Тіціанів Син, оповід., пер. С. Пашенко. З передмовою дра О. Грицяя. 8°, XII + 79 + (1) сторін.
- Стендаль: Абатесса ді Кастро, оповід., пер. С. Пашенко. З передмовою дра О. Грицяя. 8°, XVI + 150 ст.
- Ченчі, оповідання, пер. С. Пашенко. З передмовою дра О. Грицяя. 8°, XII + 56 сторін.

Друкуються:

- Г. Бальзак: Батько Горію, роман, пер. В. О'Коннор-Вілінська. 8°.
- Е. Бульвер: Останні дні Помпеїв, роман, переклав Ю. Русів. 8°.

АБАТЕССА ДІ КАСТРО

СТЕНДАЛЬ

АБАТЕССА ДІ КАСТРО

ОПОВІДАННЯ

З передмовою

Дра ОСТАПА ГРИЦАЯ

КИЇВ — ВІДЕНЬ — ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО „ЧАЙКА“

Переклад з французького
Сергія Паценка

В друкарні Христофа Райсера Синів у Відні.

Передмова.

„Абатесса ді Кастро“ (L'Abessé de Castro, 1840 р.) належить до збірки тих майстерних на думку де-яких критиків — найкращих Стендалевих оповідань, що їх він написав на основі строго історичних подій з часів італійського Ренесансу, записаних сучасними хроністами, питомий стиль яких намагався він по змозі зберегти. Сюди треба ще причислити — крім нарису „Ченчі“*) — оповідання: „Вітторія Аккорамбоні, княжна Браччіяно“ та „Княжна Палліяно“, а подекуди і Стендалеву новелю на тлі заговору Карбонарів — „Ваніна Ваніні“. Сюжет тут скрізь трагічний, події горесно криваві, герої жорстокі своєю грішністю, відвагою й невмолимістю. Та проте співчутливість автора зведена тут просто до мінімуму. Стендаль не розпачає й не раює зі своїми героями. Не обурюється й не зворушується. Не таврує їх в ім'я якоїсь особистої етики ні не величає. Він з тим самим студеним спокоєм хроніста, з яким пише про їх любовні ночі, розповідає про страшні подробиці їх мук

*) Див. Стендаль: „Ченчі“. Видавництво „Чайка“.

на тортурах та їх смерть. І кінчав потрясаючі картини без патосу й без великої фрази, двома-трьома чудно сухими реченнями про останні моменти події. *Quod erat demonstrandum* — хотілося б сказати після перечитання кожної з тих новель в почуванні якоїсь математично безпристрастної та математично непохитної льоґіки.

Справді — якою новістю, яким просто цинічно ярким протиставленням мусів являтися цей Стендалевий стиль французьким читачам першої чвертини ХІХ. ст. в порівнянні з дотеперішнім стилем французького роману!

Тому два століття назад, в королівське пишній і гордій епосі французького клясицизму, коли роман Французів після первісних спроб в напрямі лицарсько-романтичним, ідилічно-алегорійним та сатиричним (Рабле) почав уподоблювати сюжети історичні, Стендалева математична непохитність та математична короткість вислову була б уважалася саме таким непростимим гріхом проти духа справжньої епіки, як недодержання святого правила трьох єдностей проти достойного духа трагедії. Елегантний пан Боальо-Депрео (1636—1711) — критична Питія того часу — поставив, правда, основою своєї епохальної естетики засаду, що тільки те, що в правдиве, є гарне. Дослівно: „*Rien n'est beau que le vrai; le vrai seul est aimable*“. Але поняття правди і краси не сходилися

нього з поняттям природи як такої (*la grosse nature*). Пан Боальо любив правду з усіми додатками тодішньої королівсько-аристократичної культури: з сальонною достоїнністю (*evitez la bassesse*), з влучною второпністю (*aimez donc la raison, bienséance*), з приличною пристойністю (*convenance*), а ще далі з тим, що є чемно-веселе (*plaisant*) та взнесле (*sublime*). Бідний той пан Боальо з тою своєю ніби життєвою правдою, що її він з міною новітнього Горация ставляв наказним ідеалом для письменників Франції XVII. ст., а з тим і для письменників цілої Європи! Його ідеал письменницької краси наперекір усякому „vrai“ й „beau“ саме такий насильно напудрований, злитий пахощами, пристроєний сто стяжками, складками та спряжками, як перший ліпший маркіз, що являвся на сальонах Версайлю, щоб з галянтним словом зложити чемний цілунок на чудово ніжній рuci пані Монтеспан. Блискуча поверховність. Свідома свої неглибокості зовнішність, яка недостачу глибин заступає застрашаючою шириною, значить балакливістю, чи-там: блягою. Чудно наївною блягою. Тому т. зв. історичні романи того часу, особливо ж пера пана Кальпренед († 1663) та мадам де Сюдери († 1701), а далі графині де Ляфает († 1699) — поза тим, що вони жорстоко безконечні — нині трохи-що цілком не цікаві. Вони, правда, з сальонною достоїнністю, влучною второпністю,

з приличною пристойністю, а далі чемно й весело та зовсім взнесло розповідали про великого Ібрагіма, подібного богам Кира, чудову Клелію, незрівняну Альмагіду і про інших героїв вимріяної старини. Але подоб справжнього життя — мабуть на велике счудування елегантного пана Боальо — вони не сотворили.

Це був роман силуваного великого жесту й силуваної великої фрази. Його, скажім, творці розповідали ніби про Греків, Персів і Турків, а в суті речі крутилися в зачарованім колесі паризької буденщини свого таки часу. Кому з безлічі тодішніх, на щастя давно призабутих романсієрів приходило на думку призадуматися так невмолимо над конечністю відмічування національної психіки й національних приznak у героїв, як це робив опісля, в добі Наполеона, той математично точний Стендаль? У кого з них родилося бажання їхати в Італію, щоб вистудіювати як треба психіку італійського героя? І то не тільки з відміченням приznak загально-національних, але й приznak даного середовища (Рим contra Неаполь, Неаполь contra Медіолян) та даного часу (характер століття по його головним періодам)? Такі дивовижні домагання в інтересі артистичної правди міг ставити тільки такий син Наполеонової, значить жорстокої своїми бажаннями епохи, як Стендаль. Для Боальо-Депрео прилична пристойність і сальонна достойність була важніша.

Тому пан де ля Кальпренед уподоблював Кассандру і Клеопатру менше-більше так, як шановний пан граф Роже де Біссі († 1693) уподоблював у своїх погано недискретних споминах французькі куртизани. А взнеслого Ібрагіма панни Скюдері міг уважати своєю подобою кожний сотник мушкетерів князя Конде.

Rien n'est beau que le vrai. Яка це злослива іронія на овиді цих неправдивих і негарних романів!

За те ж усі ті твори й їх наслідники — з малими виїмками аж до епохи романтики — щедро обдаровували читачів тим усім, чого так обережно та з послідовністю творчого аскета вистерігався Стендаль: плаксивими або смішно радісними деклямаціями на тему переживань героя. Панна Скюдері впадає правильно в екстазу, коли з красніючою насолодою старшої панни описує любовні обійми героїв. І проливає пяти- або десять-сторінкові сльози, коли герої розлучаються. Це ж було взнесле і прилично-пристойне, — як похвалив би пан Боальо. Що дійсність робить на нас у творі штуки наймогутніше вражіння тоді, коли дух творця перепоїть його так безпосередно, що одно від одного розрізнити не дасться, значить — дух творця тут наче цілком зникає, — це розумів на три віки перед Стендалем чудово вже в XVI. ст. великий реаліст Шекспір, але не розуміли ще в XVII. ст. французькі романсієри. Тому

індивідуальна окремішність подоб їх героїв, їх середовищ та їх часу, а з тим і їх вища дійсність — зводиться в них до нуля. Що-йно веселий А. Р. Ле Саж (1668—1747), цей реаліст з божої ласки, звертає французьку романову творчість у той напрям, в якому він у своїй послідовній розвою мусів досягнути вершини, репрезентовані опісля великими романсієрами Франції XIX. ст.

Ле Саж, правда, як і Мольєр любив запозичуватися мотивами в чужих поетів. Але й він — знову як і Мольєр — умів засвоїти ці мотивові позички французькій літературі так, що оригінальність уподоблення збережена невміручо гарно. Ле Саж запозичався в Еспанців, а саме в їх т. зв. пікарескових романсієрів, між якими дуже почесних імен добилися Дон Люїз Велєз Іверара, Матео Алеман, а головню Дон Дієго Гуртадо де Мендоза. Назвою пікаресковий (від слова рісаго — ланець) означували в XVI. ст. в еспанській літературі такий роман, якого героєм був якийсь можливо сміливий та веселий гульвіса — сказати б з Котляревським: парубок моторний, завзятіший од всіх юнак — що, волочиться по цілому світі та переживає сотки найцікавіших пригод. „Лязарілло де Тормес“ (Мендоза), „Іузман де Альфараш“ (Алемана) та „Кулявий чорт“ (Іверари) — це три найславніші з таких еспанських романів того часу, які — подібно як і

Сервантесовий „Дон Кішот“ (1604) — в пародійною реакцією проти дивоглядів лицарської романтики середньовіччя. Але Ле Саж наперекір тому, що користувався еспанськими взірцями, не писав своїх обидвах архитворів: „Le diable boiteux“ (1707) та „Gil Blas de Santillane“ (1715—1735) з тою ціллю, щоб карикатурувати пригоди колишніх Роляндів та Артурів. Цьому чудово погодному письменникові, чудово прозорому своєю хрустально чистою людською глибінню, гарно передовсім розмальовувати невишукані, дивно прості, а проте відвічні тайни людського життя, — сказати б: вселюдської буденщини. Тому Ле Саж не тільки творець реалістичного напряму у французьким романі, але і творець роману Французів взагалі. І коли б його наслідники з тою творчою погодою були уподоблювали окремішности людських проявів і типів, що Ле Саж — правдивість його картин з еспанського життя подивляють передовсім еспанські критики! — то може французькі читачі були б скорше привикли до одинокої в своїм роді предметовости Стендаля і не грішили б проти цього великого письменника тою несправедливою неохотою, яка — *mirabili dictu!* — навіть у Фльобера переходила в пристрастний гнів. *Quod erat demonstrandum* — цеї студеної вівесекції не міг у Стендаля оцінити як треба навіть автор „Пані Боварі“ — хоч він сам показав на прикладі цеї нещасної

провінціональної грішниці, як розкладається людське серце на найдрібніші нерви. Але у Фльобера попри всю точність, сказати б, анатомічного розгляду бачиться, як нашому анатомові тремтять руки. Як йому напливаючі сльози піддають найтонші ліричні звороти й настрої. Як у нього від драматичної предметовості до візіо-ліричного екстазу вже тільки один крок („*La Tentation de Saint-Antoine*“, 1874). А Стендаль не є ліриком ніде й ніколи. В нього руки не тремтять, коли він розгортає найтайніші складки в душі Абатесси ді Кастро або Вікторії Аккорамбоні, княжни Палліяно або Ваніни Ваніні. В нього нема ліричної сльози в стилі ніде. Цей стиль і справді надиханий духом того кодексу законів, що його любив читати Стендаль, щоб учитися від нього ляпідарности вислову. Як сказано — таку появу були б порозуміли Французи рішучо скорше, коли б роман після Ле Сажа був пішов у своїм розвою в напрямі зазначеного Ле Сажом реалізму.

Але лінія цього розвою виявляє у XVIII. ст. напрями протилежні, з яких один — це напрям того розливного ідеалізму, який з правила є протиставленням до чисто реалістичної предметовості.

В романах великого Вольтера (1694 до 1778) — як ось у його „*Zadig*“ або „*Candide*“ — можна, правда, ще завжди почувати сміх і гострий погляд реаліста. Але це вже не чудово

погідний сміх і погляд Ле Сажа. Тільки грізний регіт тої страшної сатири на гнилу суспільність, яка незабаром скаже королівській Франції устами безличного лакея Фіара незабутні людству слова: „Vous vous êtes donné la peine de naître, et rien de plus“. Ці слова ще 27. квітня 1784 р. проголосили засуд смерти всьому, що було царством золотих лелій Валезіїв і Бурбонів. Трагедія Людвика Капета наближалася. А на довго перед нею появлялися в суспільності — особливо ж в ділянках її духового життя — течії, які що-раз більше віддалювалися від блаженних леготів духа XVII. ст. Поль Скаррон (roman comique) і Ле Саж могли ще безжурно сміятися. Але чим далі у XVIII. ст., тим обновлюючий вплив морального та ідилічно природолюбного світогляду сучасної письменницької Англії зазначувався у французькім романі що-раз виразніше. Вносив у нього ці важкі, ідеологічні первні, звязані тісно з соціальними тенденціями століття, які мусіли спиратися на крайнім субективізм авторя. Руссо — 1712 до 1778 — не уподоблював у своїх монументальних романах („Julie ou la nouvelle Heloise“, 1759, „Emil ou de l'education“, 1762) життя таким, яким воно є, тільки таким, яким воно повинно бути, — ця загально відома письменницько-історична фраза ясує найглибшу духовість того могутнього круга одностумців, що творився довкола смут-

ного Жан-Жака, сумуючого смутком цілого століття.

Повинно бути!

Педантне, нудне й ненависне „повинно“, яке йшло з бездоганно моральної й горожансько взірцево влаштованої Англії, ще від моральних літературних тижневиків шановного Адізена і Стіля. Воно не годилося в області оповідання гаразд з повною предметовістю поетового погляду. Це „повинно“ в імя нових суспільних ідеалів, було жорстоке й неблагане, мов революційний трибунал Конвенту з його страшним прокуратором Фукіє Тенвіль та паним катом Сімоном. Накидувало як і він трохи не всім родам письменницької творчості доктрину, ідеологію і тенденцію. І саме тому, що осуджувало дійсне життя, а насолоджувалося ідеалами вимріяного існування — приготвлювало задалегідь ці горіючі кармазинові сарпанки романтики, з якими так важко приходилось боротися реалістам XIX. ст., у першу чергу їх батькові — Стендалеві. Прозорий стиль безпосередньої обсервації не міг виробитися гаразд на почві, для якої властивими середовищами життя були здебільшого всякого роду Атлантиди, Утопії і Тули ідеологічно-суспільної або ідеально-еротичної мрії. Такими романтиками — в області роману XVIII. ст. були вже Фльоріан і Мармонтель, Маріво і Прево, мадам Ріккбоні і мадам Жанлі, і були ними пере-

довсім Руссо і той його глибоко люблячий Іван-Апостол — Бернарден де Сен-Перр (1737—1814).

XVIII. століття було століттям великої, вселюдської туги, і може тому саме воно видало цю незбагнену поезію туги — романтизм.

А той розмріяний тугою романтизм послугувався в романі стилем патосу й ентузіязму. Натхненою реторикою ідеалізму та захоплення. Це наче повертали часи пана Кальпренеда й панни Скюдери, тільки, що тепер Кальпренед називався Мармонтель або Фльоріан, а панна Скюдери — прибирала чудно кумедну постать нецікаво розбалаканої, за те ж усе до сліз зворушеної Стефанії Феліції комтесси Жанліс. Патетичний стиль ентузіязму, скріплений ще до того могутнім впливом Іетового „Вертера“ — з його песимістичними тонами — став письменницькою потугою. Такою, що не змогли здетронізувати її навіть ці перші натуралісти у французькім романі, панове Ретіф де ля Бретон і Шодерльо де Лякльо, Люве де Куврай та Проспер де Кребілльон jun., які блаженному вознесенню серафічних душ у комтес Жанліс протиставляли з цинізмом письменницьких Сен-Жюстів обнажені тіла паризьких жінок і дівчат, тремучі мессалініним пожаданням роскоші в обіймах паних коханців. Ah, quel conté! Ні — течія романтичного ідеалізму з її стилем натхненого патосу все ж

таки була сильніша. Її піддержував той могутній германський дух, що ще на півтора століття перед Робеспером і Дантоном, ще тоді, коли у Версайлю танцювали менуета в сто пар, — візвав іменем народу Карла Стюарта перед суд. Правда, вплив того германського духа на склоні XVIII. ст. не йшов у Францію виключно з Англії, так як в епосі Руссо, а із Німеччини. 1810 р. відкрила пані Сталь своїм твором „De l'Allemagne“ для Франції Сезам німецької творчости. Балакливий і мало артистичний А. Е. Т. Гофман очаровує на 50 років перед А. Е. По чудним засвітом своїх духів, демонів і страховищ („Elixire des Teufels“) цілу Францію, а в письменницькій Європі засідають на обидвох престолах Муз, поезії і прози, два Англіїці, які обидва — хоч і в протилежних напрямках — репрезентують тріумф поетичної мрії: Байрон і Вальтер Скот. Хотілося б сказати: які два великі противенства до того реалізму, того асуб'єктивного, не мрійливо романтичного уподоблювання життя, що стало такою гордістю XIX. ст.!

Але саме на овиді творчости цих двох великих романтиків і мрійників, а далі й інших романтичних патетиків і ентузіястів, германських поклонників одиниці та суверенітету її серця, зберігає Стендаль повну окремішність реалістичного напряму, повний суверенітет інтелекту. Протиставляє розливному стилеві па-

тосу й ентузіязму — жорстоко скупий стиль життя безумовно правдивого і дійсного почування. Хитким подобам поетичної мрії — суворі подоби життя в його найбільш невблаганих формах. Нетривкому світоглядові поетичної мрії — твердий світогляд живучого життя, виборений у муках найглибшого, чисто творчого переживання.

Який же великанський шлях духового розвою від Кальпренедів, Скудері і Боальо — а далі від Ле Сажа крізь твори Руссо й його школи до романтиків і Стендаля!

Пані Сталь була близька до німецького ідеалізму, коли писала свої романи. Віктор Гюґо і А. де Віні наслідували Вальтера Скота. Лямартін і Шатобріян — особливо ж цей останній — писали свої оповідання з глибин Байронового виниженого суб'єктивізму. А Стендаль не наслідує нікого. Його одиноким джерелом є тільки й виключно життєва подія, як найглибший і найправдивіший символ існування. Коли він уподоблює життя давніх століть, то він користується при тім його найправдивішими свідками — хроністами. Коли ж — як у „Rouge et Noir“ або „Chartreuse de Parme“ — уподоблює життя новітнє, то розмалює його на овиді свого часу і в середовищах, які йому безпосередно відомі (Франція й Італія). Всякі свободи, що їх допускає поетичний ідеалізм, для Стендаля не існують. Він усе виходить з глибини і все дохо-

дить до глибин. Тому таке потрясаюче вражіння робить у нього кожне оповідання на овиді італійського Ренесансу. Бо він намагається все схопити цілу могутність життєвої прояви, не розбіраючи при тім з тривожністю мрійника-ідеаліста, чи ця проява етично добра чи зла. *Quod erat demonstrandum.*

Його всі герої — особливо ж його жінки — саме тим роблять на читача незабутнє вражіння, що вони такі суверенні своєю життєвою волею. Що всі ті красуні з таким володарським жестом грішать, коли їм хочеться грішити. Скільки королівської гордості, а попри це преці ж скільки справді жіночої достоїнності її самопожертви є в душі його Абатесси ді Кастро або княжни Паліяно, його чудово принадної, а проте своєвольної княжни Ваніни, в прегарний подобі панни Моле, або в малюнку благородної Клявдії Конті! Скільки психольогічних глибин є спершу у відношенні Абатесси ді Кастро до її родичів і до Джулія, а опісля в її відношенні до єпископа! Які потрясаючі ті слова, що вона їх говорить до нього після любовних сходин! Хіба можна подумати, щоб панна Скюдері або комтесса Жанліс, або навіть пані Сталь дозволила своїй героїці, жінці, сказати щось подібного про себе? Щось так страшно жорстоке своєю правдою? Пригадаймо собі тільки „сальонну достоїнність“ пана Боальо і примінім її до цих оповідань Стендаля! Але

для Стендаля не існує ніяке етичне, ніяке доктринерське „ти повинен“. Герой в його „Rouge et Noir“ — такий же самий злочинець з грішної пристрасти, що й той герой в „Chartreuse de Parma“, який накінець стає архієпископом. Стендаль уважає людські пристрасти найглибшими джерелами людських вчинків. Ставляє непереможну залежність духовости в людині від її фізичної природи одною з вихідних засад свого світогляду і дошукується з мікроскопійною точністю психо-фізикального дослідника цих важко вловимих точок, де духова й фізична стихія перехрещуються в людині і своїм зударом витворюють такий, а не інший вчинок.

Але хоч і як дуже далекій Стендаль від усього, що є перестарілим „ти повинен“, завуженою, наказною етичною доктриною та релігією у вузькій значінні наказної церковної догми, — то все ж таки одна етика, одна релігія в нього лишається святістю: це етика, чи-там релігія великого почування, краса могутньої пристрасти, нехай і грішної. Краса могутньої індивідуальности. Це, правда, одинока релігія Наполеонової доби. Але це гарна релігія. Вона надихана чудовим жаром дужого людського духа, що горить вогнем великого бажання, і горить ним так довго, аж згорить до тла. Але ця людина не жалує того, — вона щаслива своїм жорстоким але велично палаючим горінням.

Так почували укохані Стендалем люди Ренесансу. І так почувала його власна епоха, нестична, нерелігійна епоха Наполеона Бонапарте. Бо хіба не є незрівняно гарний і незрівняно горесний пожар Москви в 1812 р. найдостойнішим символом того божесько величавого горіння людського всебажання, що так чудово починає горіти на левадах Італії, а вгасає як всесвітня пожера на просторах Ватерльо?

Др. Остап Грицай.

СТЕНДАЛЬ

АБАТЕССА ДІ КАСТРО

I.

Так багато м'єлодрам представляло нам італійських розбійників шіснадцятого століття і стільки людей говорило про них, зовсім їх не знаючи, що тепер ми маємо цілковито хибне уявлення про цих людей. Взагалі можна сказати, що ці розбійники були в опозиції проти суворих урядів, котрі установилися в Італії, заступивши середньвічні республіки. Новий тиран був звичайно найбагатішим громадянином оджившої республіки і, щоб привабити народні низи, він прикрашував місто чудовими церквами і гарними картинами. Такими були Полєнтіні в Равенні, Манфреді у Фаєнці, Ріаріо в Імолі, Скаля у Вероні, Бентіволіо в Болоньї, Вісконті у Міляні і, нарешті, менше войовничі і найбільше лицемірні за всіх, Медичі у Фльоренції. Ні один з істориків цих малих держав не наслідився розказати про нечислимі отруювання і мордування, яких причиною був страх, що не давав спокою цим малим тиранам; тих поважних істориків було оплачувано. Прийміть на увагу, що кожний з цих тиранів був знайомий особисто з кожним з республіканців, які, він то знав, ненавиділи його (великий герцоґ Тоскани Козімо,

наприклад, знав Строцці); не забувайте також, що багато з цих тиранів загинуло від замаху, і ви зрозумієте ту глибоку ненависть, те вічне недовір'я, які придали стільки духу і відваги Італійцям шіснадцятого століття і стільки генія їхнім артистам. Ви побачите, як перешкаджали ці глибокі пристрасти появленню того досить смішного забобону, який від часу Мадам де-Севіне зветься честю і який полягав більш усього в тому, щоб віддати своє життя на службу своєму панові і щоб подобатися дамам. В шіснадцятому столітті діяльність чоловіка і його заслуги могли виявитися і викликати признание у Франції тільки відвагою на полі баталій або на дуелях. А що відвага і більш усього сміливість подобаються жінкам, то вони й зробилися найвищими суддями гідности чоловіка. Тоді народився дух галавности, що підготовлює послідовне зникання всякої жаги і навіть кохання на користь жорстокого тирана — честолюбства, якого ми всі слухаємося. Королі протегували честолюбство і мали велику рацію: звідти походить імперія декораційних оздоб.

В Італії ж чоловік міг відзначитися всіми родами заслуги од майстерних ударів шпаги і до винаходів у старих манускриптах; візьміть Петрарку, ідола свого часу. Жінка шіснадцятого століття кохала там знавця в грецькій мові так само і навіть більше, ніж вона б змогла покохати уславленого своєю військовою відвагою

чоловіка. Тоді жили жагою, а не звичкою до гаялантиности. Ось у чому велика різниця між Італією і Францією, ось чому в Італії народилися Рафаслі, Джорджоне, Тіціани, Корреджо, тоді як Франція породила всіх тих бравих капітанів шінадцятого століття, зовсім невідомих сьогодні, хоч кожний з них убив таку велику кількість ворогів.

Я прошу вибачення за таку брутальну правду. Що б там не було, а необхідна і жорстока помста малих італійських тиранів середньовіччя привертала до розбійників серце народу. Розбійників ненавиділи, коли вони грабували коней, хліб, гроші, одним словом, усе те, що було потрібно їм для життя; але в глибині серце народу було на їх стороні. А сільські дівчата воліли краще, ніж кого іншого, молодого парубка, що бодай одного разу в життю був змушений andar alla machia, себ-то втікти в ліси і знайти притулок у розбійників в наслідок якогось дуже нерозумного вчинку.

Ще в наші часи всі напевно бояться зустрічи з розбійниками; але коли на їх приходить кара, то кожний жалкує їх. Ось чому цей, такий обдарований, такий насмішкуватий народ, що глузує з усякого писання, публікованого під цензурою його панів, любить читати ті невеликі поеми, що з запалом оповідають про життя найбільше уславлених розбійників. Те, що нарід знаходить героїчного в цих історіях, захоплює його арти-

стичну струну, яка завжди живе в нижчих верствах; а крім того, він настільки втомлений від офіційальних вихвалювань де-яких людей, що все неофіційальне в цім напрямі йде йому просто до серця. Треба знати, що народні низи в Італії страждають від де-яких річей, яких ніколи б не помітив подорожний, хоч би він затримався і на десять років у країні. Наприклад, п'ятнадцять років тому, раніш, ніж уряд спромігся винищити розбійників*), не було дуже рідким явищем бачити, як ці молодці карали несправедливість правителів малих міст. Ці правителі, повновласні урядовці, яких платня не перебільшує двадцяти екую на місяць, стають натурально до розпорядження найбільш могутнього роду в краю, який таким дуже простим засобом нищить своїх ворогів. Коли ж розбійникам не завжди щастило покарати цих малих деспотичних правителів, то вони принаймні сміялися з них і зневажали їх, що теж не є дрібязком в очах цього живого і талановитого народу. Сатиричний сонет розважає його серед усякого лиха, але ніколи цієї нарід не забуває образи. Ось друга головна різниця між Італійцем і Французом.

*) Гаспароне, останній розбійник, вів переговори в урядом в 1826 році; він засів у цитаделі Чівіта-Веккія з тридцять і двома чоловіками. Брак води на верхівях Апенін, де він заховався, змусив його вступити у переговори. Він був розумною людиною і мав досить приємне обличчя.

В шіснадцятому столітті, коли правитель якогось містечка засуджував на смерть бідного мешканця, що був невинуватий найсильнішому місцевому родові, можна було часто бачити, як розбійники атакували в'язницю і змагалися звільнити засудженого. З свого боку, могутній рід, не довіряючи дуже восьми чи десяти солдатам уряду, яким було доручено охорону в'язниці, набірав за свій кошт відділ тимчасових солдатів, що звалися *bravi*. Вони розташовувалися в околицях в'язниці і бралися ескортувати аж до місця кари бідолаха, якого смерть було куплено. Коли цей могутній рід мав у своєму складові молодого чоловіка, то останній ставав на чолі цих імпровізованих солдатів.

Такий уже був стан цивілізації; він тримав у чорному тілі мораль, я признаюся в тому. В наші дні існують дуелі, панує нудьга, а судді не продаються. Але ті звичаї шіснадцятого століття були надзвичайно сприятливими для витворення людей, достойних цього імені.

Багато істориків, яких ще й сьогодні вихваляє рутинна література академій, змагалися затушувати цей стан річей, що біля 1550 року породив такі великі характери. Їх розважну брехню було компенсовано за їх часів усякими шанобами, яких могли уділяти Медичі у Фльоренції, Есте у Ферарі, віце-королі Неаполію і т. д. Один бідний історик, на призвище Джаноне, хотів підійняти цей край завіси; але, що він

насміввся оповісти тільки малу частину правди, та ще вживаючи для того неясних і сумнівних форм, то все його писання вийшло дуже нудним; тільки це все ж не перешкодило йому 7 березня 1758 року на вісімдесят другому році свого життя вмерти у в'язниці.

Перша річ, яку треба робити, бажаючи пізнати історію Італії, це не читати зовсім загально признаних авторів, бо ж ніде не знають краще ціни брехні, ніде за неї не було краще заплачено*).

Вже в перших історіях, написаних в Італії після великого варварства девятого віку, є згадки про розбійників; про них там говориться так, ніби вони існували зі споконвічних часів. (Дивіться збірник Мураторі). Коли, на шкоду для громадського добра, для справедливости, для доброго урядування, але на щастя для мистецтва, було подавлено республіки середньовіччя, то найбільш енергійні республіканці, ті, що любили вільність дужче, ніж більшість їх співгромадян, поховалися по лісах. Натурально, що нарід, якого пригноблювали Бальоні, Ма-

*) Писання єпископа Паольо Джовіо із Комо, Аретіно і сотні інших менш цікавих, яких врятувала від неслави та нудьга, що вони викликають, Робертсона та Роское пересповнено брехнею. Гвічардіні продався Козімо Першому і той сміявся з нього. В наші часи Колетта і Піньотті сказали правду, останній під постійною загрозою бути звільненим, хоч і не хотів бути надрукованим раніш своєї смерти.

лятести, Бентіволоіо, Медичі, любив і поважав їхніх ворогів. Жорстокости малих тиранів, що наслідували перших узурпаторів, як, наприклад, жорстокости Козімо, першого великого герцога Фльоренції, що замордовував республіканців, які повтікали до Венеції і навіть до Парижу, збільшували число партизанів у цих розбійників. Говорячи тільки про найближчі часи до віку, в яким жила наша героїня, треба сказати, що біля 1550 року Альфонсо Пікольоміні, герцог Монте-Марьяно і Марко Шарра з успіхом керували озброєними бандами, які в околицях Альбано не звертали уваги на солдатів Папи, дуже бравих у той час. Операційна лінія цих знаменитих шефів, якими нарід захопленій і досі, простягалася від По і болот Равенни аж до лісів, що вкривали тоді Везувій. Так уславлений їхніми авантурами ліс Фаджоля, що находився в пяти льє від Риму по дорозі до Неаполю, був головним осідком Шарра, який за час понтифікату Григорія XIII, кілька разів збирав по багато тисяч солдатів. Детальна історія цього славетного розбійника здавалася б неймовірною в очах сучасного покоління, яке ніколи не могло б зрозуміти мотивів його вчинків. Його перемогли тільки в 1592 році. Коли він побачив свої справи в безнадійному стані, він вступив у переговори з Венеціанською республікою і перейшов до неї на службу зі своїми солдатами, найбільш вірними, чи, коли хочете, найбільш винними.

На вимоги римського уряду, Венеція, що підписала договір з Шарра, замордувала його, а його бравих солдатів післала боронити проти Турків острів Кандію. Але венеціянська мудрість знала добре, що на Кандії панувала убивча чума і за де-кілька днів з п'ятисот солдатів, що Шарра привів на службу республіці, залишилося тільки шісдесят сім.

Той ліс Фаджоля, якого велитенські дерева покривають старий вулькан, був останнім тереном подвигів Марко Шарра. Всі туристи скажуть вам, що з усієї Римської кампанії це найгарніша місцевість, якої похмурий вигляд здається сотвореним для трагедії. Цей ліс увінчує своєю темною зеленою верхів'я гори Альбано.

За появлення такої чудової гори ми зобов'язані певному вульканічному вибухові, що трапився багато століть раніш від заснування Риму. Вона появилася в передісторичну добу посередині просторої рівнини, що простягалася колись од Апенін до моря. Монте Каві, що підіймається оточена похмурою тінню Фаджоля, є кульмінаційним пунктом цієї гори; її видно від усюди: з Террачіни і Остії, як з Риму і Тіволі; гора Альбано з паляцо, що стоїть тепер на ній, закінчує на півдні цей так відомий серед туристів краєвид Риму. Монастир чорних ченців заступив на верхівю Монте Каві храм Юпитера Феретрійського, куди латинські народи прихо-

дили спільно приносити жертву і тісніше скріплювати єдність релігійної федерації. Під захистом тіні чудових каштанів за кілька годин приходить подорожний до величезних груд, що уявляють з себе руїни храму Юпитера; але в цій похмурій тіні, такій чарівній у цім кліматі, ще навіть сьогодні збентежено позирає подорожний у глибину лісу; він боїться розбійників. Прибувши на самий верх Монте Каві, звичайно запалюють огонь серед руїн храму, щоб приготувати страву. З цього пункту, що панує над усією Римською Кампаньєю, видно на заході море, що здається в двох кроках, хоча лежить за три чи чотири льє; з Монте Каві можна помітити найменші кораблі, а через найслабше шкло порухувати людеї, що їдуть на пароплаві до Неаполю. З усіх інших боків краєвид простягається по чудовій долині, що кінчається на сході Апенінами, вище Палестрини, і на півночі Святим Петром і іншими великими будівлями Риму. Монте Каві не дуже висока; око одмічає найменші деталі цього величного краю, що чарував би і без історичних ілюстрацій, де кожний лісок, кожна частина зруйнованих стін, що видніються на долині або на узгіррях, пригадують одну з тих славних своїм патріотизмом і одвагою баталій, про які оповідає Тіт-Лівій.

Ще в наші дні для того, щоб прибути до величезних руїн, останків храму Юпитера Фе-

ретрійського, які служать стіною саду чорних братів, можна йти по тріумфальній дорозі, по якій проходили колись найперші королі Риму. Її зроблено з дуже правильно висіченого каменю; посередині лісу Фаджколя знаходяться довгі шматки цього шляху.

На краю згаслого кратеру, що наповнився тепер прозорою водою і уявляє з себе гарне озеро Альбано, що має 5 чи 6 миль навколо і заховалося там глибоко в скелях з ляви, знаходилося місто Альба, мати Риму, яку римська політика знищила з часів перших королів. В кожному разі ці руїни існують досі. Кілька століть пізніше, за чверть льє від Альби на узгіррю в напрямку до моря появилось модерне місто Альбано. Але воно відділене від озера рядом скель, що заступають озеро від міста і місто від озера. Коли дивитися на місто з рівнини, то його білі будівлі виділяються на тлі гарної і глибокої зелені лісу, — так дорогого розбійникам і так прославленого лісу, який оточує зо всіх боків вульканичну гору.

Альбано, що нараховує сьогодні пять чи шість тисяч мешканців, не мало й трьох тисяч в 1540 році, коли там процвітав шляхотний і могутній рід Кампіреалі, про якого недолю ми будемо оповідати.

Я перекладаю цю історію з обох багатомовних манускриптів, одного римського, а другого з Фльоренції. З великою небезпекою для

себе, я наважився передати їх стиль, що майже є стилем наших старих легенд. Такий делікатний і такий розмірений стиль сучасної доби дуже мало відповідав би, мені здається, до описуваних подій, а ще менше до способу думання авторів. Вони писали біля 1598 року. Я прошу вибачення у читача як для них, так і для себе.

II.

Після того, як я написав стільки трагічних історій,— каже автор фльорентійського манускрипту,— я скінчу одною, яку мені оповідати ще тяжче, ніж усі інші. Я кажу про знамениту абатессу монастиря Візитації в Кастро, Елену ді Кампіреалі, якої процес і смерть викликали стільки балачок серед високих кол Риму та всієї Італії. Вже біля 1555 року розбійники панували в околицях Риму, а урядовці магістратів запродалися родинам великих державців. В 1572 році, в якому відбувся процес, Григорій XIII., Бонкомпаньї, засів на престолі Святого Петра. Цей Святий Папа об'єднував у собі всі апостольські чесноти; можна було тільки закинути де-яку слабкість його цивільному урядові: він не вмів ані вибрати чесних суддів, ані приборкати розбійників; його доводили до розпуки злочини, але він не вмів їх карати. Йому здавалося, що, накладаючи кару смерті, він приймає на себе страшну відповідальність. В наслідок таких поглядів на всіх шляхах, що вели до вічного міста, зявилося майже безмежне число розбійників. Щоб подорожувати з якою будь певністю, треба було бути другом розбій-

ників. Ліс Фаджоля, що лежав на вищій пункті шляху з Неаполю через Альбано, був віддавна головним осідком розбійницького уряду, ворожого до Найсвятішого Отця, і багато разів Рим був змушений вступати в переговори, як влада з владою, з Марко Шарра, одним з королів того лісу. Розбійникам додавало сили те, що вони користувалися любовію сусідніх селян.

„І от у цім гарнім місті Альбано, таким близькім до головного осідку розбійників, народилася в 1542 році Елена ді Кампіреалі. Її батько вважався за найбільше багатого патриція краю і, як такий, одружився з Вітторією Карафа, що володіла великими землями в неаполітанськім королівстві. Я міг би послатися на де-яких старих людей, що живуть досі і дуже добре знали Вітторію Карафа і її дочку. Вітторія була зразком обережності і розуму; але, не дивлячися на весь свій геній, вона не могла запобігти руїні свого роду. Дивна річ! Тих страшних нещасть, що складають сумний сюжет мого оповідання, — мені здається, не можна приписати зокрема ні до одної з дієвих осіб, яких я хочу вивести перед читачем; я бачу нещасних, але не можу, в дійсности, знайти провинних. Виключна краса і така делікатна душа молодої Елени були двома великими небезпеками для неї і служать виправданням для її коханця Джуліо Бранчіфорте; так само рішучий брак розуму у монсіньора Чіттадіні, єпископа у

Кастро, може для нього теж бути до певної міри вибаченням. Швидкий поступ у церковній кар'єрі йому забезпечували сумлінність його поведження, а більше всього його найшляхотніший вигляд і незвичайно гарне, мов намальоване, обличчя, яке тільки можна зустрінути. Я знахожу писані твердження, що його неможна було бачити без того, щоб не любити.

„Не бажаючи нікого виправдувати, я зовсім не буду ховати того, що в монастирі Монте Каві один святий чернець, якого часто заставляли у келії, як Святого Павла, на кілька футів од землі і якого удержувати в цій незвичайній позиції*) не могло ніщо інше, крім божої благодати, напропорочив сіньорові ді Кампіреалі, що його рід скінчиться разом з ним і що він матиме тільки двоє дітей, які загинуть обое від лютої смерті. З приводу такого пророкування він не міг знайти собі дружини в своїм краю і мусів шукати щастя в Неаполі, де йому пощастило знайти великі маєтки і жінку, що була здібною своїм генієм змінити недобре призначення, як

*) Ще сьогодні ця незвичайна позиція вважається населенням Римської Кампанії за певну ознаку святости. Біля 1826 року одного ченця з Альбано багато разів бачили підійнятим над землею силою божеської благодати. Йому приписували багато чудес; за його благословенням сходилися з округи за 20 лье; жінки, що належали до вищих верств суспільства, бачили, як він тримався в своїй келії на три фути від землі. Потім він раптом зник.

що взагалі це ще було можливим. Цей сіньор ді Кампіреалі вважався за дуже чесного чоловіка і робив багато благодійства; але він не мав ніякого талану і це потроху змусило його залишити Рим; він кінчив тим, що проводив майже весь рік у своїм палаці в Альбано. Він присвятився праці на своїх землях, що лежали в цій багатій долині, котра сягала від міста до моря. За порадою своєї дружини, він дав найкраще виховання своєму синові Фабіо, молодій людині, дуже гордій зі свого походження, і своїй дочці Елені, що була чудом краси, як це можна ще бачити на портреті, що зберігається у колекції Фарнезе. Коли я почав писати її історію, я пішов до палаці Фарнезе роздивитися ту тлінну поволоку, що небо дало цій жінці, що її фатальне призначення наробило стільки гомону в свій час і живе навіть сьогодні у пам'яті людей. Форма голови, як витягнутий овал, чоло дуже велике, волосся темно-русяве; вигляд обличчя скоріш веселий. У неї були великі очі з глибоким виразом і темно-русяві брови, що мали форму добре окресленої арки. Уста дуже тонкі і можна було б сказати, що контури її уст було намальовано знаменитим майстром Корреджо. Поміж портретів, що оточують її в галерії Фарнезе, вона має вигляд королеви. Це дуже рідке явище, що веселий вигляд сполучується з величавістю.

»Після того, як Елена провела, як пансіо-

нерка, повних вісім років у монастирі Візитації в місті Кастро, знищеному тепер, куди послала в той час своїх дочок більшість римських князів, вона вернула до своєї родини, подарувавши перед відїздом з монастиря чудову чашу на великий вівтар церкви. Як тільки вона повернула до Альбано, її батько виписав з Риму, за добрі гроші, відомого поета Чекіно, що був тоді вже не в малих роках. Він удосконалив знання Елени найкращими віршами богорівного Вергілія та його знаменитих учнів Петрарки, Аріоста і Данте.“

Тут перекладчик мусів опустити довгу дисертацію про різні сторони слави, якою користувалися в шістнадцятому столітті ці великі поети. Здається, що Елена знала по латині. Вірші, що їх мусіла учитися, говорили про кохання, яке здавалося б нам дуже смішним, коли б ми зустріли його в 1839 році; я кажу про те жагуче кохання, що піддержується великими жертвами, може існувати тільки оточене містеріями і завжди дуже близьке до самого страшного нещастя.

Таким було кохання, яке збудив у Елени, що ледви мала сімнадцять років, Джуліо Бранчіфорте. Він був одним з її сусідів і був дуже бідний; він мешкав у поганому будинкові, вибудованому у горі, за чверть льє від міста, посередині руїн Альби, на краю провалля в сто п'ятьдесят футів, вкритого зеленю, що оточує

озеро. Цей будинок стояв уже в похмурім і чудовім затінку лісу Фаджоля; його знищили, коли будували монастир Па.яццооля. Бідний молодий чоловік мав тільки свій жвавий і легкий вигляд і не штучну безжурність, з якою він переносив свою лиху долю. Все, що можна сказати доброго на його користь, це те, що він мав виразне обличчя, хоч не був гарним. Але про його казали, що він одважно бився в двох чи трьох дуже небезпечних пригодах князя Кольонни, поміж його *bravi*. Не дивлячися на свою бідність, не дивлячися на відсутність краси, він усе ж мав серце, яке здобути було в очах усіх молодих дівчат Альбано найбільшим бажанням. Скрізь добре прийнятій, Джуліо Бранчіфорте мав лише легкі любовні пригоди до моменту повороту Елени з монастиря Кастро. „Коли, трохи згодом, великий поет Чекіно перенісся з Риму до паляцо Кампіреалі, щоб учити красною письменства молоді дівчину, Джуліо, що знав його, написав до нього латинські вірші про те щастя, якого зазнав Чекіно на старости, щастя — бачити, як такі гарні очі проникають у його очі і як така чиста душа робиться зовсім щасливою, коли він згоджується з її думками. Заздрість і незадоволення молодих дівчат, на яких Джуліо до повороту Елени звертав увагу, швидко зробили непотрібними всі ті заходи перестороги, що він приймав, щоб сховати народжену при-

страсть; і я признаюся, що це кохання між молодим чоловіком двадцяти двох років і дівчиною сімнадцяти років повелося в зовсім нерозважний спосіб. Не пройшло і трьох місяців, як сіньор ді Кампіреалі помітив, що Джуліо Бранчіфорте дуже часто проходив під вікнами його паляцо (яке ще можна бачити приблизно посередині великої вулиці, що підіймається до озера).

Отвертість і брутальність, натуральні наслідки вільності, від якої страждають республіки, і звичай до щирого запалу, якого ще не знищили обичаї монархії, виявилися відкрито в першому ж кроці сіньора ді Кампіреалі. В той самий день, коли його вразили часті появлення молодого Бранчіфорте, він зганьбив його такими словами:

„Як насмілюєшся ти, що навіть не маєш убрання, щоб одягтися, проходити без кінця перед моїм будинком і кидати нахабні погляди у вікна моєї дочки? Коли б я не боявся, що мій крок буде погано пояснений сусідами, я дав би тобі три цехіни, щоб ти міг піти до Риму і купити собі більш пристойне убрання. Принаймні вигляд твого лахміття не ображав би так часто мого погляду і погляду моєї дочки.“

Батько Елени без сумніву перебільшував: одяг молодого Бранчіфорте не був зовсім лахміттям, він тільки був зроблений з дуже простої тканини; але треба признатися, що

цей хоч і дуже чистий і часто чищений одяг свідчив про довгу його службу. Душу Джуліо було так глибоко зачеплено закидами сіньора ді Кампіреалі, що він багато днів не появлявся перед його будинком.

Як ми казали, обидві аркади, руїни античного акведуку, що служили головними стінами будинкові, вибудованому батьком Бранчіфорте і залишеному їм своєму синові, були в пяти чи шости сотнях кроків од Альбано. Щоб спуститися з цього високого місця до нового міста, Джуліо мусів проходити перед паляцо Кампіреалі; Елена швидко помітила відсутність цього дивного молодого чоловіка, що, як казали її подруги, залишив усі інші зносини, щоб віддатися цілком щастю, яке, здавалося, він знайшов у тому, щоб дивитися на неї.

Одного вечора літом, біля півночи, вікно Елени було відкрите і молода дівчина дихала легким морським вітерцем, який добре почувається на горі Альбано, хоч місто і відділене од моря долиною в три льє. Ніч була темна, стояв глибокий спокій; можна було б почути, як падає лист. Елена, спершися на вікно, думала можливо про Джуліо, коли несподівано побачила, як щось подібне до тихого крила нічної птиці легко майнуло зовсім проти вікна. Вона сховалася з жахом. Їй зовсім не приходило на думку, що цю річ подає їй хтось з прохожих, бо другий поверх паляцо, де зна-

ходилося вікно, був од землі більше як на пятьдесят футів. Раптом їй здалося, що вона пізнає букет у тій дивній речі, що серед глибокої тиші маячила перед тим вікном, де вона стояла; серце її міцно забилося. Здавалося, що цей букет був закріплений на кінці двох чи трьох палиць великих очеретів, що, досить подібні до бамбука, ростуть у Римській Кампанії і дають стовбури в двадцять або тридцять футів. Через слабкість стовбурів і досить сильний вітер Джуліо було в де-якій мірі тяжко тримати свій букет як раз проти вікна, де могла знаходитися, як він припускав, Елена; тим більше, що ніч була така темна, що з вулиці нічого неможна було так високо побачити. Нерухома перед своїм вікном, Елена глибоко зхвилювалася. Коли б вона взяла той букет, то чи не було б це признанням? Проте у неї не виникло жадного почуття, яке викликала б у наші дні подібна авантура у молодій дівчині з вищих класів, приготованої до життя гарним вихованням. А що її батько і брат Фабіо були вдома, то її першою думкою було, що найменший гомін викличе вистріл з мушкета в Джуліо; її обхопив жаль з приводу небезпеки, що загрожувала цьому бідному молодому чоловікові. Другою її думкою було, що, хоч вона знала його ще дуже мало, все ж він був істотою на світі, яку вона любила після своєї семі більше всіх інших. Зрештою, після

декількох хвиль вагання, вона взяла букет і, торкнувшись в глибокій темряві до квітів, знайшла, що до стебла одної квітки було прив'язано записку. Вона побігла на великі сходи, щоб під блимання каганця, що світився перед іконою Мадонни, прочитати цю записку. „Нерозумна! — сказала вона до себе після того, як перші рядки примусили її почервоніти від щастя, — як що мене побачуть, я пропала, а моя семья переслідуватиме завжди цього бідного молодого чоловіка“. Вона вернулася до своєї кімнати і запалила світло. Цей момент був чарівним для Джуліо, який засоромившись свого вчинку і бажаючи сховатися навіть у глибокій ночі, притулився до величезного стовбура одного з тих зелених дубів химерної форми, що існують ще й сьогодні напроти паляцо Кампіреалі.

В своїм листі Джуліо щиро і просто оповідав про принижуючу образу, яку наніс йому батько Єлени. „Це вірно, — продовжував він, — що я бідний; вам дуже тяжко було б уявити собі всю силу моєї бідности. У мене нема нічого, крім мого будинку, який ви, можливо, помітили під руїнами акведуку Альби; навколо будинку знаходиться сад, що я сам обробляю і якого овочами годуюся. Я маю також виноградник, який наймаю за тридцять еску річно. Я не знаю справді, чому я кохаю вас; певно, я не можу запропонувати вам поділити зі мною

мою бідність. І все ж, життя не має ніякої вартості для мене, коли ви мене ні крихти не любите; зайво казати, що я віддав би тисячу разів своє життя для вас. До вашого повороту з монастиря воно не було таке безталанне; навпаки, воно було повне самих блискучих мрій. Тоді напевно ніхто не насмілювався б звернутися до мене з такими виразами, якими заплямив мене ваш батько; мій стілет швидко б розсудив справу. Тоді, з моєю сміливістю і моєю зброєю, я почував себе рівним з усім світом; нічого мені не бракувало. Тепер усе цілком змінилося: я знаю страх. Про це багато писати; може бути, ви мене зневажаєте. Коли ж, навпаки, не дивлячися на бідне убрання, що одягнене на мені, ви маєте де-який жаль до мене, то кожного вечора, як тільки пробє північ у монастирі Капуцинів на верхівю гори, ви зможете бачити мене схованим під великим дубом, напроти вікна, на яке я дивлюся без кінця, бо припускаю, що воно є з вашої кімнати. Коли ви не зневажаєте мене, як то робить ваш батько, то киньте мені одну квітку з букету, але дивіться, щоб вона не попала на один з карнизів або один з бальконів вашого палацо“.

Вона перечитала цей лист багато разів; потроху очі Елени наповнилися сльозами; вона з зворушенням придивлялася до цього чудового букету, якого квітки було повязано дуже міцною

шовковою мотузкою. Вона спробувала видерти одну квітку, але їй це не вдалося; потім вона схаменулася. Поміж молодих дівчат Риму вважається, що вирвати квітку, покалічити яким будь чинном букет подарований за для кохання, значить засудити на смерть це кохання. Вона боялася, щоб Джуліо не втратив терпіння і підбігла до вікна; але, наблизившись до вікна, вона раптом завважила, що їй дуже помітно, бо лампа наповнювала кімнату світлом. Елена не знала більш, на який знак могла вона дозволити собі; їй здавалося, що не було ніякого, який би не сказав дуже багато.

Засоромившись, вона бігом повернулася до своєї кімнати. Але час проходив; раптом їй спала думка, яка їй невимовно схвилювала: Джуліо міг подумати, що вона, як і її батько, зневажав його бідність! Вона побачила невеликий кавалочок цінного мармору, що лежав на столі, завязала його в свою хусточку і кинула цю хустку до підніжжя дуба напроти вікна. Після того вона зробила знак, щоб Джуліо відійшов, і почула, що він послухався її, бо, відходячи, він більше не намагався заглушити згук своїх кроків. Коли ж він дійшов до верху пасма гір, що відокремлює озеро від останніх будинків Альбано, то до неї донеслася його пісня зі словами кохання; вона післала йому прощальні привітання, не такі вже несміливі на цей раз, а потім прийнялася перечитувати листа.

Назавтра і в слідуючі дні були такі самі листи і побачення; але нема того, що б не стало відомим в італійському селі; крім того Елена була найбагатішою партією околиці, і сіньорові ді Кампіреалі донесли, що кожного вечора після півночи в кімнаті його дочки світиться; а, що вже зовсім незвичайно, що вікно не закривалося і сама Елена стояла в нім, ніби не почувала ніякого страху перед занзарами (рід надзвичайно докучливих комарів, що дуже псують гарні вечори Римської Кампаньї).

Тут я мушу знову просити ласки в читача. Коли забажалося пізнати звичаї чужої країни, то треба бути готовим до зовсім недоладних і зовсім відмінних од наших ідей. Сіньор ді Кампіреалі наготовив мушкети для себе і для сина. Ввечері, коли пробило одинадцятую годину і ще три чверти, він покликав Фабіо і вони обидва, роблячи як можна менше шелесту, пробралися на великий мурований балькон, що виходив з першого поверху як раз під вікном Елени. Тяжкі стовпчики камяної балюстради захищали їх од мушкетних вистрілів аж до пояса на випадок, як би мушкети було на них направлено зовні. Пробила північ; батько і син добре почули якийсь ледви помітний шелест під деревами, що стояли край дороги напроти їх паляцо; але, що їх найбільше здивувало, це те, що у вікні Елени не показалося ніякого світла. Ця дівчина, що була досі такою наївною і зі своїми

безпосередніми рухами виглядала дитиною, від часу, як закохалася, змінила свій характер. Вона знала, що найменша необережність загрожувала життю її коханця. Убивство такого бідного чоловіка, як Джуліо Бранчіфорте, обійшлося б для сеньора зі становищем її батька в три місяці відсутности, які він міг би провести у Неаполі; протягом цього часу його римські друзі залагодили б справу і все скінчилося б подаруванням срібної лямподи в кілька сот екію на вівтар Мадонни по тодішній моді. Ще вранці за сніданком з обличчя свого батька Елена спостерігла, що він страшенно розгніваний, а вигляд, з яким він роздивлявся її, коли вважав, що ніхто його не бачить, навів її на думку, що вона багато спричинилася до того гніву. Зараз же вона пішла і насипала трохи пилу на кроси пяти дорогих мушкетів, що висіли над ліжком її батька. Так само вона легенько вкрила пилом його стілеті і шпаги. Весь день вона була в несамопитій радості і без кінця перебігала зверху до низу через весь будинок; кожної хвилини вона підходила до вікон з твердим наміром подати Джуліо відмовний знак, коли б їй пощастило помітити його. Але вона його не побачила; бідний хлопець був так глибоко пригнічений гнівною тирадою багатого сеньора ді Кампіреалі, що ніколи не появлявся в день в Альбано, а тільки в неділю приходив туди з обовязку до месси

в парохвіяльній церкві. Мати Єлени, що дуже любила її і не могла нічого їй відмовити, три рази виходила з нею з дому в той день, але все було намарне; Елена так і не побачила Джулію. Її обхопила розпука. А що вона мусіла почувати, коли оглянувши перед вечером зброю свого батька, вона побачила, що два мушкети були з набоями, а стилети і шпаги майже всі було обмацано руками! Тільки найвище напруження, з яким вона удавала, що не знає нічого, розганяло трохи її смертельне збентеження. Відходячи о десятій годині вечора, вона заперла на ключ двері свої кімнати, що виходили в передпокій її матері, потім притулилася до вікна і лягла на підлозі так, що її не було видно з надвору. Можна собі уявити те занепокоєння, з яким вона слухала, як бє годинник; тут не було більше місця для докорів, які вона часто робила собі за те, що так швидко привязалася до Джулії, що буцім це могло її представити менше достойною кохання в його очах. Цей день посунув більше справи молодого чоловіка, ніж шість місяців змагання і упертости. „Для чого обдурювати себе? — казала сама собі Елена. — Хіба я не кохаю його цілою душею?“

В одинадцятій з половиною годині вона дуже добре побачила, як її батько і брат примостилися в засідці на великім камянім бальконі під її вікном. Дві хвили після того, як пробило

північ у монастирі Капуцинів, вона так само добре почула кроки свого коханця, що спинився під великим дубом; вона з радістю помітила, що її батько і брат не чули, здається, нічого: щоб розібрати такий тихий згук, треба особливого напруження кохання.

„Тепер, — сказала вона до себе, — хай вони швидче мене убють, але за всяку ціну треба не попустити їм цього вечора перехопити листа; бо вони навіки переслідуватимуть бідного Джуліо.“ Вона перехрестилася і, тримаючися одною рукою за залізний балькон свого вікна, перекинула через нього, висунувшись наскільки було можливо на вулицю. Не пройшло й чверти хвили, як букет, прив'язаний як звичайно до довгої палиці, ударив її по руці. Вона ухопила букет; тільки, відриваючи його на швидку від палиці, вона ударила цією палицею по каменю балькону. В той же мент почувся два вистріли з мушкетів, за якими послідував глибокий спокій. Її брат Фабіо, не знаючи напевно, чи не було те, що так міцно вдарило по балькону, шворкою, по якій спускався Джуліо від його сестри, вистрілив у напрямі її балькону; Елена слідує того дня знайшла у себе на бальконі слід од кулі, що розплющилася об залізо. Сіньор ді Кампіреалі стріляв на вулицю вниз від мурованого балькону, бо Джуліо, удержуючи палицю, що була готова впасти, зробив теж невеликий шелест. З свого боку Джуліо, по-

чувши рух у себе над головою, догадався, що зараз мусить бути, і знайшов захист під виступом балькону.

Фабіо швидко замінив набої у своїм мушкеті і, поки батько спромігся сказати що небудь до його, побіг у сад біля будинку, тихо відкрив малі двері, що виходили на сусідню вулицю і пішов вовчим кроком роздивитися людей, що проходили під бальконом їх паляцо. В цей момент Джуліо, що був в той вечір у доброму товаристві, стояв за двадцять кроків від нього, притулившись до одного дерева. Елена, що пережилася через балькон і тремтіла за свого коханого, зараз же почала голосну розмову зі своїм братом, який був на вулиці; вона запитала його, чи убив він злодіїв.

— Не думайте, що мене можуть обдурити ваші злочинні хитрощі! — викрикнув він до неї з вулиці, де нишпорив в усіх напрямках, — але приготуйтеся до сліз, бо я убу нахабу, що смів чіплятися до вашого вікна.

Ледви він вимовив такі слова, як Елена почувла, що її мати стукає у двері кімнати.

Елена негайно відкрила, говорячи, що вона не уявляє собі, як могло статися, що двері зачинено.

— Зі мною непотрібні комедії, моя люба дитино, — сказала до неї мати, — твій батько розлютований і може убити тебе; перейди до мене у ліжку, а коли маєш листа, то дай його мені, я схочу.

На це Елена сказала:

— Ось букет, листа сховано поміж квітів.

Тільки встигли мати і дочка покластися до ліжка, як сіньор ді Кампіреалі увійшов до кімнати своєї жінки, ідучи з каплиці, де він уже все поперевертав. Елену вразило те, що її батько, блідий, як примара, робив усе не хапаючися, так, як людина, що непохитно прийняла рішення.

„Я уміраю!“ — сказала до себе Елена.

— Ми радімо від того, що у нас в діти, — сказав її батько, проходячи біля ліжка своєї жінки до кімнати дочки і, тремтючи від люті, але удаючи, що він зовсім спокійний, — ми радімо від того, що у нас в діти, а мусіли б скоріше плакати кривавими сльозами, коли маємо дочок. Великий Боже! чи це можливо! Їх легковажність може відібрати честь у чоловіка, що протягом шостидесяти років зберіг її від найменшого замаху.

Вимовляючи такі слова, він пройшов до покою своєї дочки.

— Я пропала, — сказала Елена до матері, — листи лежать під педесталом розпяття, збоку вікна.

Зараз же мати скочила з ліжка і побігла за своїм чоловіком; вона почала приводити йому самі найгірші, які тільки можливо, резони, щоб викликати у нього вибух гніву; їй це вдалося цілковито. Старий розлютився і ламав усе

в кімнаті своєї дочки; але мати змогла виїняти листи так, що він нічого не помітив. Годину після того, коли сіньор ді Кампіреалі повернувся вже до своєї кімнати, що була поруч з кімнатою його дружини, і все затихло у будинкові, мати сказала до дочки:

— Ось твої листи, я не хочу читати їх, ти бачиш, чого вони нам коштували! На твоєму місці я б спалила їх. Прощай, обійми мене.

Елена вернулася до своєї хати вся в сльозах; їй здавалося, що після цих слів матері вона не любить більше Джуліо. Потім вона приготувилася спалити листи; але раніше, ніж знищити їх, вона не могла утриматися, щоб не перечитати їх. Вона перечитувала їх так добре, що сонце було вже високо на небі, коли нарешті вона зважилася послухати спасенної поради.

Назавтра, що випало у неділю, Елена виїшла зі своєю матір'ю до церкви; на щастя батько її не пішов за ними. Першим, кого вона побачила у церкві, був Джуліо Бранчіфорте. З одного погляду вона упевнилася, що його зовсім не ранено. Щастю її не було кінця; події минулої ночі одійшли за тисячу льє з її пам'яті. Вона наготовила п'ять чи шість маленьких записок, зроблених на клаптиках старого паперу, вкритих плямами намоклої землі, які завжди можна знайти на церковних плитах. Всі ці записки мали один і той же попереджувачий зміст:

„Вони все відкрили, за виключенням його імени. Хай він не з'являється більше на вулиці; сюди будуть часто приходити.“

Елена упустила один з цих клаптиків паперу і поглядом попередила Джуліо, який підібрав його і зник. Повертаючися через годину до себе, вона знайшла на великих сходах палящо шматок паперу, що звернув на себе її увагу, бо був цілком подібний до тих, якими вона користувалася цього ранку. Вона підійняла його так, що її мати нічого не помітила; там було написано:

„Він поверне через три дні з Риму, куди повинен виїхати. Співатимуть у базарні дні поміж скупчення селян біля десятої години в день.“

Цей відїзд здивував Елену. „Невже він боїться мушкетних вистрілів мого брата?“ — казала вона до себе з сумом. Кохання вибачав все, крім добровільної відсутности, що є найгіршою за всі муки. Замість того, щоб проводити час у чарівних мріях і віддаватися думам про почуття до свого коханця, її життя було стурбоване лютими сумнівами. „Але, зрештою, чи можу я думати, що він не кохав мене більше?“ — казала Елена до себе протягом цих трьох довгих днів, що тривала відсутність Бранчіфорте. Раптом несамовита радість заступила всі її страждання: на третій день серед півдня вона побачила, що він гуляв по вулиці перед

паляцо її батька. На ньому було нове і майже пишне убрання. Ніколи його шляхотна хода і весела та відважна наївність його обличчя не виявлялися так яскраво, як у той день; ніколи також не говорили так багато в Альбано про бідність Джуліо. Але то були чоловіки і здебільшого молоді парубки, що повторяли таке жорстоке слово; жінки ж і більш усього молоді дівчата не вгавали похвалити його гарний вигляд.

Джуліо провів увесь день, гуляючи по місту; здавалося, що він хотів винагородити себе за місяці вигнання, до яких присудила його бідність. Як то належить закоханому чоловікові, Джуліо був добре озброєний під своїм новим одягом. Крім кінжала і стилета він одяг свій *giacco* (залізний лускатий панцер на манір довгого жилета, якого дуже незручно носити, але який вилічував італійські серця від сумної хвороби, що її болючі прояви невпинно відчувалися в тому столітті; я говорю про страх бути убитим на звороті вулиці ким небудь з ворогів). Джуліо мав надію побачити в той день Елну, а крім того він почував якусь огиду лишатися самому у своєму самотньому будинку і ось через що: один бувший солдат його батька, Рануччо, після десяти кампаній, зроблених ним у війську різних *condottieri* і наприкінці у війську Марко Шарра, слідував скрізь за своїм капітаном, аж поки рани не змусили останнього покинути

службу. Капітан Бранчіфорте мав рацію, не бажаючи жити у Римі — там він міг би зустріти синів людей, яких він убив; навіть в Альбано він не ризикував віддатися цілком на ласку законної влади. Замість того, щоб купити чи винаяти будинок у місті, він волів краще вибудувати собі притулок у такий спосіб, що міг здалеку бачити всіх одвідувачів. Він знайшов у руїнах Альби дуже відповідну позицію: звідти можна було, не будучи поміченим недискретними одвідувачами, зникнути у ліс, де панував його бувший друг і патрон, князь Фабріціо Кольонна. Капітан Бранчіфорте і не думав піклуватися про майбутність свого сина. Коли він, маючи тільки п'ятьдесят років, але вкритий увесь ранами, залишив службу, то розраховував, що зможе прожити ще біля десятка років. І от, вибудувавши будинок, він витрачав що-річно одну десяту частину того, що зібрав під час плондрування міст і сел, в якому він мав честь брати участь.

Одного дня, коли він з піднесенням дискутував про інтереси і честь міста, якийсь міщанин Альбано сказав йому, що він аж надто багатий властитель, щоб давати поради старшинам Альбано. У відповідь на цей злий жарт капітан купив виноградник, що приносив тридцять еку ренти його синові. Купивши виноградник, він об'явив, що купить ще багато інших; а потім, зустрівши злого насмішника в безлюдній місці, убив його з пістолі.

Після восьми років такого життя капітан умер; його прибічник Рануччо боготворив Джулію; але, втомившись від неробства, він поступив знов у військо князя Кольонни. Часто він приходив подивитися на свого сина Джулію, як він його охрестив, і напередодні одного небезпечного нападу, що князь мусів видержати в своїй фортеці Петрелля, він потяг Джулію битися разом з ним. Побачивши його дуже відважним, він сказав до нього:

— Треба бути безглуздим і зовсім дурним, щоб жити біля Альбано, як самий останній і найбідніший з його мешканців, тоді як з тим, на що ти здібний, та з іменем твого батька ти міг би бути до авантур найкращим рубакою поміж нас, а що більше — нажити собі маєтку.

Джулію хвилювали такі слова; він знав латинську мову, якої навчив його один священник; але що його батько завжди сміявся з усього, що казав священник поза латиною, то він зовсім не пройшов ніякої науки. Уполіджений за свою бідність, ізольований у своєму відокрошеному будинкові, він ніби у компенсацію виробив собі певний здоровий розум, що своєю меткістю здивував би й знавців. Наприклад, раніш ніж покохати Елену, він, не знаючи сам через що, любив війну, але почував огиду до плюндрування; в очах же його батька капітана і Рануччо це було невеликою сценою для розваги, що йде після шля-

хотної трагедії. Від того часу, як він покохав Елену, цей здоровий розум, здобутий у думках на самоті, став мукою для Джуліо. Ця така безжурна колись душа не наважувалася ні з ким порадитися про свої сумніви; вона була повною жаги і розпуки. Чого тільки не наговорив би йому сіньор ді Кампіреалі, коли б дізнався, що він є з авантурницького війська? Це було б уже через край, коли б той мав підстави закинути йому ще й такий докір! Джуліо завжди рахував на солдацьке ремесло, як на певну підмогу на той час, коли він витратить усі гроші, що мав за золоті ланцюжки та інші коштовні речі, які знайшов у залізній скрині свого батька. Джуліо, такий бідний, не на-смілювався викрасти дочку багатого сіньора ді Кампіреалі через те, що в ті часи батьки розпоряжались після себе своїми маєтками так, як то їм бажалося, і сіньор ді Кампіреалі дуже легко міг залишити тільки тисячу екую своїй дочці у маєток. Ще друга проблема займала глибоко думки Джуліо: поперше — в якому місті примістив би він молоду Елену після того, як одружився б із нею, довівши її до того, щоб утікла від батька? і подруге — на які кошти мав би її удержувати?

Коли сіньор ді Кампіреалі зробив йому такий пекучий закид, що так гостро відчувався, Джуліо протягом двох днів був обхоплений обуренням і живим болем: він не міг зважити-

ся ані убити нахабного старого, ані дати йому жити. Всі ночі він проводив у сльозах; нарешті рішив порадитися з Рануччо, єдиним другом, якого він мав на світі; але чи зможе зрозуміти його цей друг? Марно шукав він Рануччо по цілому лісу Фаджоля; він мусів піти на шлях до Неаполю, аж за Велетрі, де Рануччо командував засідкою. Вони чекали там, у великій кількості, еспанського генерала Руї д'Авальос, що їхав до Риму сухим шляхом, забувши про те, що недавно у великім товаристві він зневажливо говорив про авантурницьких солдатів з війська Кольонни. Його сповідник дуже доречі нагадав йому про цей дрібязок і Руї д'Авальос прийняв рішення озброїти барку і проїхати морем до Риму.

Як тільки Рануччо вислухав оповідання Джуліо, то сказав до нього:

— Опиши мені докладно особу цього сіньора ді Кампіреалі, щоб його необережність не коштувала життя якомусь порядному мешканцеві Альбану. Як тільки справа, що затримує нас тут, так чи інакше скінчиться, ти підеш до Риму, де будеш дбати, щоб тебе бачили в усякій годині дня по гостиницях і інших публичних місцях. Не треба, щоб тебе могли підозрівати з приводу твого закохання у дочці.

Джуліо мав багато клопоту, щоб заспокоїти гнів старого компаньона свого батька. Він мусів навіть образитися.

— Чи ти думаєш, що я звертаюся до твоєї шпаги? — сказав нарешті до нього. — Я теж ніби маю шпагу! Я прийшов до тебе про розумну пораду.

Рануччо кінчав усі свої тиради такими словами:

— Ти молодий, ти не мавш ран; образа сталася публично, людину ж без честі зневажають навіть жінки.

Джуліо сказав йому, що він хоче розважити ще над тим, до чого прагне його серце. Не дивлячися на благання Рануччо, що абсолютно настоював, щоб він узяв участь у нападі на ескорт еспанського генерала, де, казав Рануччо, він матиме честь здобути червінців без числа, Джуліо повернувся сам до свого маленького будинку. В цьому будинкові, напередодні того вечора, коли сіньор ді Кампіреалі вистрілив у нього з мушкета, прийняв він Рануччо та його капрала, що вертали з околиць Велетрі. Рануччо вжив сили, щоб роздивитися маленьку залізну скриньку, куди його патрон, капітан Бранчіфорте, ховав колись золоті ланцюжки і інші коштовні речі, які витратити зараз же після нападу він не вважав чомусь потрібним. Рануччо знайшов там два еску.

— Я раджу тобі зробитися ченцем, — сказав він до Джуліо, ти маєш для того всі чесноти: любов до бідности — ось доказ тому, плохість — ти дозволяєш багатівві Альбано принижувати

себе серед вулиці; тобі бракує тільки лицемірства і ненажерности.

Рануччо силою поклав пятьдесят червінців у залізну скриньку.

— Я даю тобі слово, — сказав він до Джуліо, — що коли через місяць сіньора ді Кампіреалі не буде поховано з усією відповідною до його шляхотности і багатства учтою, то мій капрал, присутний тут, прийде з тридцятьо чоловіками знищити твою малу хату і спалити твої бідні меблі. Неможна, щоб син капітана Бранчіфорте задля кохання тримав себе недостойно на цім світі.

Коли сіньор ді Кампіреалі і його син вистрілили два рази з мушкетів, Рануччо і капрал стали під мурованим балконом і Джуліо коштувало всіх труднощів на світі не дати їм убити Фабіо, чи в кращім випадкові захопити його, коли той проходячи через сад зробив нерозважну вилазку, як то ми оповідали в своїй час. Рануччо заспокоїло міркування таке: не треба убивати молодой людини, з якої ще може щось вийти і яка може ще принести користь, тоді як старий грішник, що винний більше, ніж Фабіо, гідний тільки для того, щоб його поховати.

Назавтра після цієї пригоди Рануччо зник у лісі, а Джуліо вирушив до Риму. Радість од купівлі гарного убрання за ті червінці, що дав йому Рануччо, було жорстоко зіпсовано дуже

незвичайною для того століття ідеєю, що вказувала на високі призначення, до яких Джуліо дійшов пізніше; він казав до себе: „Треба, щоб Ельна знала, хто я“. Всякий інший чоловік його років і його часу насолодився б радощами кохання та втік би з Еленою, зовсім не піклуючися про те, що з нею сталося б через шість місяців і що вона змогла б подумати про нього.

Опівдні того самого дня, як він, повернувшись до Альбано, виставляв усім на очі гарне убрання, привезене з Риму, Джуліо дізнався від старого Скотті, свого друга, що Фабіо поїхав верхи за три льє від міста на землю свого батька, що лежала у долині на березі моря. Пізніше він побачив, що сіньор ді Кампіреалі в супроводі двох священників направився чарівною алеєю із зелених дубів, що оточує край кратеру, в глибині якого лежить озеро Альбано. Десять хвилин опісля, якась стара жінка сміливо ввійшла до паляцо ді Кампіреалі продавати гарні овочі; першою, кого вона там зустріла, була мала камеристка Марієтта, інтимна довірниця своєї господині Елени, яка зчервоніла аж до коріння волосся, отримавши гарного букета. Лист, захований у букеті, був непомірної довжини; Джуліо оповідав про все те, що він почував від тої самої ночі з мушкетними вистрілами; але через якусь дуже дивну соромливість він не наважився признати-

ся в тому, від чого кожен інший молодий чоловік його часу був би такий гордий, а власне: що він був сином знаменитого своїми авантюрами капітана і що він сам уже відзначився своєю відвагою не в одній баталії. Йому здавалося, що він знає думки, які викликали б такі події у старого Кампіреалі. Треба знати, що від п'ятнадцятого століття молоді дівчата, які більше були перейняті здоровим республіканським розумом, поважали значно більше чоловіка за його власні вчинки, ніж за багатства, або за знамениті вчинки їхніх батьків. Але здебільшого то були молоді дівчата з народу, що мали такі погляди. А ті, що належали до багатих і шляхотних верств, мали страх перед розбійниками і, натурально, відносилися з великою повагою до шляхотности і багатства. Джуліо кінчив свого листа такими словами: „Я не знаю, чи зможе пристойне убрання, що я привіз із Риму, примусити вас забути ту жорстоку образу, яку нанесла мені недавно з приводу мого бідного вигляду одна особа, котру ви поважаєте. Я міг би, я мусів би помститися, моя честь вимагала того; але я зовсім не зробив цього через ті сльози, що їх пролили б через мою помсту божественні очі, що я так кохаю. Це може підтвердити вам, коли на мов нещастя ви ще маєте сумніви в тому, що можна бути дуже бідним і мати шляхотні почуття. Після всього, я маю відкрити

вам одну страшенну таємницю; мені напевно не було б тяжко сказати її кожній іншій жінці, але я не знаю, чому мене обхоплює тремтіння при думці повідати цю таємницю вам. Вона може знищити в одну хвилину ту любов, що ви маєте до мене. Ніяке заперечення не змогло б задовольнити мене, я хочу сам прочитати в ваших очах те вражіння, що викличе це признание. В один з цих днів при наближенню ночі я побачу вас у садку, що лежить позад вашого паляцо. В той день Фабіо і ваш батько будуть відсутні; коли я матиму певність, що, не дивлячися на їх зневагу до одної погано одягненої молодой людини, вони не зможуть відняти у нас три чверти години або годину розмови, то перед вікнами вашого паляцо зявиться один чоловік і буде показувати сільським дітям освоєну лисицю. Ще пізніше, коли пробє Ave Maria, ви почуєте здалеку вистріл в мушкету; тоді підійдіть до стіни вашого саду і, коли не будете самі, то співайте. Як що ж усе буде тихо, то ваш невільник, увесь обхоплений тремтінням, з'явиться у ваших ніг і розповість вам речі, що наженуть на вас можливо жах. Чекаючи цього рішучого і страшного для мене дня, я не ризикуватиму більше подавати вам букети опівночі; але біля другої години ночі я буду проходити зі співами і можливо ви, помістившись на великім мурованім бальконі, кинете мені квітку, зірвану вами

в своїм саду. Це будуть, можливо, останні ознаки співчуття, що ви дасте нещасливому Джулію."

Три дні після того батько і брат Елени виїхали на конях до мавтку, яким вони володіли на березі моря; звідтам вони мусіли виїхати трохи перед заходом сонця, щоб повернутися додому біля другої години ночі. Але в той мент, коли вони хотіли рушити в дорогу, не тільки їхні двоє коней, але і всі ті коні, що були на фермі, позникали. Дуже здивовані таким сміливим злодійством вони кинулися шукати своїх коней; їх було знайдено тільки на другий день у високім лісі на березі моря; тому обидва Кампіреалі, батько і син, були змушені вертати до Альбано на волах простим сільським возом.

Було вже зовсім поночі, коли того самого вечора Джулію став навколішки перед Елєною; бідна дівчина була дуже щаслива від цієї темряви, бо перший раз появилася перед цим чоловіком, якого вона ніжно любила, про що той дуже добре знав, але з яким ще й досі вона ніколи не розмовляла.

Те, що вона помітила, надало їй трохи мужності: Джулію був блідніший і сильніше тремтів, ніж вона сама. Вона бачила його біля своїх ніг. „Справді, я не в силі говорити“, сказав він до неї. Так пройшло де-кілька дуже щасливих хвилин; вони дивилися одно на одного

і не могли вимовити слова, нерухомі як досить виразна група з мармору. Джуліо стояв навколiшках, тримаючи за одну руку Елену, а вона, в похилену головою, пильно роздивлялася його.

Джуліо знав добре, що він, як то радили його друзі, молоді розпусники Риму, мусів би де чого прагнути, але його жахала така думка. З цього екстазу, що в можливо найбільшим щастям, яке тільки може дати кохання, його вивела думка, що час летить швидко і Кампіреалі наближаються до свого паляцо. Він зрозумів, що з такою сумлінною душею, як його, він не зможе знайти тривалого щастя, поки не зробить своїй коханій того страшного признання, яке здавалося б просто безглуздям його римським друзям.

— Я говорив вам про признання, яке, можливо, я не повинен би вам робити, — сказав він нарешті до Елени.

Джуліо зробився дуже блідий і додав з трудом, ніби задихаючися:

— Можливо, я побачу, як зникнуть ті почуття, що надіями на них тільки й держиться мове життя. Ви думаєте, що я бідний; це ще не все: я розбійник і син розбійника.

При цих словах Елена, дочка багатого чоловіка, що мала всі страхи своєї касты, почувала себе недобре; вона боялася впасти. „Яким би болем це було для бідного Джуліо! — подумала вона. — він думатиме, що його знешажають.“

Він був біля її колін; щоб не впасти, вона сперлася на нього і, трохи згодом, впала в його обійми, ніби непритомна. Як видно, в шіснадцятому столітті любили точність у любовних історіях. Ці історії не йшли на суд розуму, а відчувалися уявленням і почуття читача зливалися в почуттям героїв. Обидва манускрипти, які ми наслідуюмо, а більш усього той, що подає деякі звороти окремих фраз у фльорентійському діалекті, найдетальніше оповідають історію всіх побачень, що послідували за першим. Небезпека заглушувала докори сумління у молодій дівчині. Часто небезпека була надмірною, але вона тільки розпалювала ці два серця, для яких усі почуття, що виникали з їх кохання, були щастям. Багато разів Фабіо та його батько ледви не заставляли їх на місці. Вони були розлютовані, думаючи, що над ними сміються: громадська поголоска донесла їм, що Джуліо був коханцем Елени, і все ж вони не могли нічого побачити. Фабіо, гаряча і горда своїм походженням людина, запропонував своєму батькові убити Джуліо.

— Поки він буде на цім світі, казав він до батька, життю моєї сестри загрожує найбільша небезпека. Хто поручиться нам, що наша честь не змусить нас заплямити руки в крові цієї упертої? Вона дійшла до такого пункту сміливості, що не заперечує зовсім свого кохання; ви бачили, що вона відповідає на ваші закиди

похмурим мовчанням; ну, добре! хай буде це мовчання вироком смерти для Джуліо Бранчіфорте.

— Подумайте, хто був його батько, — відповідав сіньор ді Кампіреалі. — Певно, що нам не було б важко поїхати провести шість місяців у Римі і, протягом того часу, цей Бранчіфорте зник би. А хто нам скаже, що його батько, який поза всіми його злочинами був відважним і великодушним, великодушним у тому розумінні, що збагатив чимало своїх солдатів, залишившись сам бідним; — хто нам скаже, що його батько не мав і досі друзів, чи то у війську герцога Монте-Марьяно, чи то у війську Колонни, що часто займає ліс Фаджоля за пів льє від нас? В такому випадкові ми всі будемо немилосердно замордовані, ви, я і можливо ваша нещаслива мати також.

Такі часто повторювані розмови батька з сином тільки почасти були таємницею для Вітторії Карафа, матері Елени, і доводили її до розпуки. З розмов поміж Фабіо і його батьком виходило, що було непристойно для їх чести спокійно переносити продовження чуток, що ширилися в Альбано. Але було б необережним знищити цього молодого Бранчіфорте, що з кожним днем робився все нахабнішим і ще того більше — одягнений тепер у пишне убрання, він доходив до того, що звертався прилюдно до Фабіо, чи навіть до самого сіньора ді Кам-

пірсалі. І от треба було прийняти одну з двох оцих постанов, або можливо обидві разом: треба було всій семі переїхати до Риму і треба було відправити Елену до монастиря Візитації в Кастро, де б вона залишилась, аж поки для неї не знайшлося б пристойної партії.

Елена ніколи не признавалася матері про своє кохання; мати і дочка гаряче любили одна другу, проводили разом своє життя і все ж ні одного слова не було між ними ніколи вимовлено про цю справу, що цікавила їх обох майже однаково. І майже однаковий характер їх думок у перший раз зрадили слова, коли мати сказала своїй дочці, що в думка перенести до Риму осідок семі і відправити Елену провести можливо кілька років у монастирі Кастро.

Така розмова була необережною з боку Вітторії Карафа; її можна вибачити тільки безтямною любовію, що була в неї до дочки. Елена, втративши голову від кохання, хотіла довести своєму коханцеві, що вона не соромиться його бідности і що довіряя її до його чести безмежне. „Хто б тому повірив? — скрикує фльорентійський автор, — що після стількох відважних і близьких до лютої смерти побачень, які сталися в саду, а раз чи два навіть в її власній кімнаті, Елена була невинна! Дужа своєю чесною, вона запропонувала своєму коханцеві, що вийде біля півночі через сад в паляцо і

проведе решту ночі в його невеличкім будинкові, вибудованім у руїнах Альби, більш як за чверть льє від Альбано. Вони переодяглися ченцями святого Франческо. Елена була високого росту і, в такому убранню, виглядала молодим братом послухом вісімнадцяти чи двадцяти років. Що є неймовірно і ясно вказує на перст Божий, це те, що на вузькій висіченій у скелях дорозі, яка проходить і тепер біля стіни монастиря Капуцинів, Джуліо і його кохана, переодягнені ченцями, зустріли сіньора ді Кампіреалі і його сина Фабіо. Останні, в супроводі чотирьох добре озброєних слуг і одного джури, що ніс перед ними запаленого смолоскипа, вертали з Кастель Іандольфо, містечка, яке лежить на березі озера досить близько від Альбано. Щоб дати дорогу обом любовникам, Кампіреалі і їхні слуги стали по обидва боки цього висіченого в скелі шляху, що може мати вісім футів завширшки. Наскільки було б краще для Елени, коли б її пізнали в ту хвилину! Її убив би з пістолі батько, чи брат і муки її не тяглися б довше одного моменту; але небо розсудило інакше (*superis aliter visum*).

„Ще й зараз додають одну подробицю цієї дивної зустрічи, про яку сіньора ді Кампіреалі, що дожила до найглибшої старости, майже до сотні років, оповідала кілька разів у Римі поважаним особам, які, хоч сами дуже старі, переказали мені, коли я з ненаситною цікавістю

розпитував їх як про цю історію, так і про багато інших.

„Фабіо ді Кампіреалі, молодий чоловік, гордий своєю відвагою і повний бучности, помітивши, що старший чернець не вітається ні з його батьком, а ні з ним, проходячи так близько від них, скрикнув:

„Це якийсь пройдисвіт, отой гордий чернець! Одному Богові відомо, що він і його товариш хочуть робити поза стінами монастиря в такий недозволений час! Я не знаю, що утримує мене від того, щоб поздіймати з них їхні каптури; ми побачили б, як вони виглядають.

„При цих словах Джуліо схопився за стилет під своїм убранням ченця і став поміж Фабіо і Еленою. В той мент він був не далі як за один фут від Фабіо; але небо схотіло инакше і чудом заспокоїло обурення обох молодих людей, що швидко мусіли так близько побачитися.“

На процесі, підійнятій проти Елени ді Кампіреалі, хотіли представити цю нічну прогулянку, як доказ морального упадку. Це був нестям молодого серця, захопленого нерозумним коханням, але серце було чисте.

III.

Треба знати, що Орсіні, віковічні противники дому Кольонна і всемогутні в той час у найближчих до Риму селах, засудили недавно на смерть через урядові трибунали одного багатого хлібороба на призвище Бальтасаре Бандині, родом з Петреллі. Було б дуже довго приводити тут усі ті вчинки, що ставилися у вину Бандині; більшість з них вважалися б злочинами сьогодні, але в 1559 році неможна було ставитися до них так суворо. Бандині тримали у в'язниці в одному замкові, що належав Орсіні і лежав на горі в напрямі Вальмонтоне в шости льє від Альбано. Начальник стрільців Риму в супроводі ста п'ятидесяти своїх сбірів прослідував одної ночі великим шляхом; він прийшов за Бандині, щоб перевести його до Риму у в'язницю ді Тордінона, бо Бандині подав у Римі апеляцію з приводу вироку, що засуджував його на смерть. Але, як ми це сказали, він був родом з Петреллі, фортеці, що належала Кольоннам і жінка Бандині прилюдно запитала Фабріціо Кольонна, що був у Петреллі:

— Чи дасте ви загинути одному з ваших вірних слуг?

Кольонна відповів:

— Богу тільки угодно, щоб я ніколи не видавав пошани, яку я повинен мати до постанов трибуналів Папи, мого суверена!

Зараз же він дав наказ своїм солдатам і попередив усіх своїх партизанів, щоб вони були готові. Зібратися було призначено в околицях Вальмонтоне, невеликого міста, збудованого на верховині невисокої скелі; це містечко було захищено з усіх боків стрімким проваллям у шістьдесят чи вісімдесят футів глибоким. До цього приналежного Папі міста вдалося партизанам Орсіні і сбірам уряду перевести Бандині. Поміж найбільш ревних партизанів влади були сіньор ді Кампіреалі і його син Фабіо, що доводилися трохи родичами Орсіні. Джуліо Бранчіфорте і його батько, навпаки, завжди були прив'язані до Кольонни.

У випадках, коли Кольоннам не було можливим виступати відкрито, вони вживали дуже простого заходу. Більшість багатих римських селян належала тоді, як і тепер, до різних релігійних братств. Брати цих товариств не показуються ніколи прилюдно без шмата тканини, що закриває голову, ховає їх обличчя і має два прорізи проти очей. Коли Кольонни не хотіли зрадити якоїсь авантури, вони закликали своїх партизанів одягти убрання таких спокутників і тоді приєднуватися до них.

Після довгих приготувань було призначено

на неділю перевіз Бандіні, що вже п'ятнадцять днів був новиною околиці. О другій годині ранку того дня правитель Вальмонтоне наказав ударити в дзвони по всіх селах лісу Фаджоля. І досить велика кількість селян виходила з кожного села. (Обичаї республік середньвіччя, в ті часи, коли доводилося битися за досягнення бажаної речі, зберігли багато відваги в серці селян; у наші ж дні ніхто і не ворухнеться.)

Можна було помітити досить дивну річ у той день: вміру того, як невеликий відділ озброєних селян, вийшовши з кожного села заходив глибше у ліс, він меншав наполовину; партизани Кольонни прямували до місця, призначеного Фабріціо. Їхні шефи були мабуть переконані, що в той день не дійде до бійки; вранці вони одержали наказ поширити таку поголоску. Фабріціо об'їздив ліс з добірними своїми партизанами, яких він посадив на молодих напівдиких коней свого заводу. Він робив щось подібне до огляду ріжних відділів селян, але зовсім не говорив до них, бо кожне слово могло скомпромітувати. Фабріціо був худий і високий чоловік неймовірної сили і зручності. Хоча йому було тільки сорок п'ять років, він уже мав зовсім біляве волосся і вуси, що йому було дуже неприємно, бо через таку ознаку його могли пізнати в тих місцях, де він волів би краще бути інкогніто. Як тільки селяне по-

мічали його, вони вигукували: хай живе Кольонна! і одягали свої каптури на голову. Князь сам тримав свого каптура на грудях так, що міг одягти його, як тільки покажеться ворог.

Останнього не довелося довго чекати; сонце ще ледви сходило, коли майже з тисячу людей Орсіні, наблизившись збоку Вальмонтоне, увійшли в ліс і пройшли приблизно за триста кроків від партизанів Кольонни, яким той наказав поглядати на землі. Кілька хвилин після того, як пройшли останні з прибічників Орсіні, що були в цьому авангарді, князь рушив своїх людей. Він зважився напасти на ескорт Бандині чверть години після того, як той увійде в ліс. В цьому місці ліс увесь усіяний невеликими скелями в п'ятнадцять чи двадцять футів заввишки; це є більше чи менше стародавні потоки ляви, на яких чудово ростуть каштани і майже цілком заступають день. А що ці потоки, підлягши більше чи менше впливові часу, роблять ґрунт дуже нерівним, то, щоб уникнути на великому шляху безлічи непотрібного спускання та підіймання, довелося пробиватися через ляву і дуже часто дорога лежить на три або чотири фути нижче лісу.

Біля місця задуманої Фабріціо атаки була в лісі вкрита травою прогалина, що через один її край проходив великий шлях. Після того дорога входила в ліс, який, вкритий між стовбурами дерев терняком та кущами, був у тому

місці зовсім непролазним. Фабріціо розмістив своїх пішаків по обидва боки шляху на сто кроків у лісі. По знаку князя кожний селянин поправив свого каптура і зайняв місце, сховавшись з мушкетом за каштанове дерево; солдати князя розмістилися за найближчими до шляху деревами. Селяне мали точний наказ не стріляти раніше солдатів, а останні повинні були почати огонь тільки тоді, коли ворог підійде на двадцять кроків. Фабріціо сказав зрубати наспіх з двадцяті дерев, які попадавши своїм гиллям на досить вузьку в цім місці дорогу, що йшла виемково в три фути, перепинили її зовсім. Капітан Рануччо з п'ятьо сотнями люду йшов за авангардом; він мав наказ не атакувати його, поки не почує перших мушкетних вистрілів з засіки, що перепинила дорогу. Коли Фабріціо Кольонна побачив, що його солдати і партизани, добре розміщені кожний за своїм деревом, повні рішучости, він гальопом поскакав з усіма своїми людьми, що були верхи і поміж яких було помітно Джуліо Бранчіфорте. Князь поїхав стежкою направо від великого шляху до найбільше віддаленого від дороги краю прогалини.

Ледви встиг князь відіхати, як через кілька хвиль на шляху з Вальмонтоне показалася велика купа людей верхи на конях; то були сбірні і начальник стрільців, що ескортували Бандині і всі верхівці Орсіні. Посеред них находився

Бальтасаре Бандині, оточений чотирьма катями одягненими в червоне; ці кати мали наказ виконати вирок перших суддів і убити Бандині, коли б побачили, що партизане Кольонни вже зовсім відбивають його.

Ледви тільки кіннота Кольонни доскакала до найдалшого від дороги краю прогалили, як почувися перші вистріли з мушкетів із засідки, поставленої князем на великій дорозі перед засікою. Зараз же він пустив у гальоп свою кінноту і направив її удар на чотирьох одягнених у червоне катів, що оточували Бандині.

Ми не будемо зовсім слідувати за докладним оповіданням про це мале діло, яке не тяглося й три чверти години; партизане Орсіні, несподівано захоплені, розбіглися в усі боки; але в авангарді було убито бравого капітана Рануччо — подія, що сумно відбилася на долі Бранчіфорте. Тільки спромігся Джуліо вдарити кілька разів шаблею, наближаючися весь час до одягнених у червоне людей, як опинився напроти Фабіо Кампіреалі.

Верхи на коні, що тремтів від запалу, і одягнений у позолочений гіассо (панцер), Фабіо скрикнув:

— Хто ці злиденні замаскованці? Порубаймо одним замахом їхні маски; дивіться, як я справляюся!

Майже в той самий мент Джуліо Бранчіфорте отримав від нього удар шаблею по чолу

в поперек. Цей удар було нанесено з такою зграбністю, що тканина, яка закривала його обличчя, впала і тої ж хвили він почув, що його очі засліплено кровю, яка бігла з рани, поза всим дуже нетяжкої. Він одвів свого коня, щоб мати час передихнути і витерти обличчя. За всяку ціну він не хотів битися з братом Елени; його кінь був уже в чотирьох кроках від Фабіо, коли він отримав лютий удар шаблею в груди, який завдяки його гіассо зовсім не пройшов до тіла, але на хвилю відійняв у нього дух. Майже в той же мент він почув крик:

— *Ti conosco, porco!* Каналья, я тебе знаю! Так от як ти дістаєш гроші, щоб поновити своє лахміття.

Джуліо, так живо зачіплений, забув свою першу постанову і подався на Фабіо:

— *Ed in mal ponto tu venisti!**) — скрикнув він.

Після кількох навальних ударів шаблі убрання, що вкривало їхні панцері, попадало з усіх боків. Панцер Фабіо був позолочений і дуже гарний, а у Джуліо більше простий.

— З якої помийниці видобув ти свій гіассо? — крикнув до нього Фабіо.

Тут як раз Джуліо вибрав момент, якого шукав уже з пів-хвилини; пишній панцер Фабіо не досить обхоплював шию і Джуліо наніс йому в шию, яка була трохи відкритою, удар гострієм і досягнув свого. Шпага Джуліо увійшла

*) Лихо тобі! Ти надходиш у фатальну хвилю!

на пів фута в глотку Фабіо, звідки порснув цілий потік крові.

— Нахаба! — закричав Джуліо.

І він понісся до людей одягнених у червоне, з яких двоє ще були за сто кроків од нього. Коли він наближався до них, то вже третій з катів повалився; але коли Джуліо підїхав зовсім близько до четвертого ката, той, побачивши себе оточеним більше як десятком верхівців, щільно приставивши свого пістоля до нещасного Бальтасаре Бандині, стрелив; той упав.

— Мої любі панове! — закричав Бранчіфорте, — нам нема чого більше робити тут! Рубаймо цих негідників сбірів, що утікають в усі боки.

Всі послідували за ним.

Коли через пів години Джуліо повернув до Фабріціо Кольонна, цей сіньор у перший раз за його життя вимовив до нього слово. Джуліо знайшов його несамопитим од гніву; він думав побачити його захопленим од радості з приводу перемоги, яка була повною і цілковито була наслідком його вмілих розпоряджень. Бо Орсіні мали біля трьох тисяч людей, а Фабріціо в цім ділі зібрав не більше п'ятнадцяти сотень.

— Ми втратили нашого бравого друга Рануччо! — скрикнув князь, говорячи до Джуліо, — я сам доторкнувся до його, він уже холодний. Бідного Бальтасаре Бандині смертельно ранено.

Таким чином, в дійсності, ми нічого не досягли. Але тінь одважного капітана Рануччо появиться в добромu товаристві перед Плутоном. Я дав наказ повішати на гиллях дерев усіх тих паскудників полонених. Не упустить тут нагоди, панове! — крикнув він, підвищуючи голос.

І він поскакав назад туди, де мала місце баталія авангарду. Джуліо командував майже як помічник Рануччо його відділом; він погнався за князем, який, доїхавши до тіла цього бравого солдата, що лежало оточене більш як п'ятидесятьо трупами ворогів, зліз у другий раз з коня, щоб узяти за руку Рануччо. Джуліо зробив так само; він плакав.

— Ти дуже молодий, — сказав князь до Джуліо, — але я бачу тебе покритим кровю і твій батько був бравим чоловіком, який здобув більш як двадцять ран на службі у Кольонни. Перейми командування над тим, що лишилося від частини Рануччо і проводи його тіло до нашої церкви в Пестрелля; не забудь, що на тебе можуть напасти по дорозі.

Ніхто не напав на Джуліо, але він убив ударом шпаги одного з своїх солдатів, який сказав йому, що він дуже молодий, щоб командувати. Ця необережність досягла мети, бо Джуліо був ще покритий кровю Фабіо. Протягом усього шляху він їхав повз дерева, на яких вішали людей. Таке огидне видовисько,

приєднане до смерти Рануччо, а ще більш до смерти Фабіо, робило його майже божевільним. Єдиною його надією було, що імя переможця Фабіо лишиться невідомим.

Ми опускаємо військові подробиці. На третій день після баталії Джуліо зміг прийти провести кілька годин в Альбано. Він розказував своїм знайомим, що люта гарячка затримала його в Римі, де він повинен був лежати в ліжку весь тиждень.

Але до його ставилися з помітною повагою; найбільше поважані люди міста вітали його першими; де-які необережні навіть звали його паном капітаном. Він пройшов багато разів перед паляцо Кампіреалі, що було з усіх боків замкнене, а що новий капітан був дуже несміливий, коли треба було зробити де-які запитання, то тільки серед дня наважився він сказати до старого Скотті, що завжди добре ставився до нього:

— Але де ж це Кампіреалі? я бачу, що їх паляцо замкнене.

— Мій друже, — відповів Скотті з несподіваним сумом, — ви не повинні ніколи вимовляти цього імени. Ваші друзі добре переконані, що це він вас шукав і вони казатимуть так скрізь; зрештою, він був головною перешкодою для вашого шлюбу; але тепер після його смерти лишається надзвичайно багата сестра, що кохав вас. Можна навіть додати, і в цім випад-

кові недискретність стає чеснотою, — можна навіть додати, що вона кохає вас до того, що робить вам візит уночі в вашому малому будинкові в Альбі. Таким чином, у вашім власнім інтересі, можна сказати, що ви були чоловіком і жінкою раніш фатальної баталії Чампі (так називали в країні баталію, що ми описали).

Старий спинився, бо помітив, що Джуліо душиться від сліз.

— Зайдемо до гостинниці, — сказав Джуліо.

Скотті пішов за ним; їм дали кімнату, де вони замкнулися на ключ, і Джуліо попросив у старого дозволу розказати йому все, що сталося за ці вісім днів. Коли ж оповідання дійшло до кінця, то старий сказав:

— Я добре бачу по ваших сльозах, що нічого не було навмисного у ваших вчинках; але смерть Фабіо не став від того менш тяжкою для вас. Абсолютно необхідно, щоб Елена объявила своїй матері, що ви вже давно її чоловік.

Джуліо не відповів нічого, що старий приписав до похвальної стриманости. Весь захоплений глибокими мріями, Джуліо запитував себе, чи віднеслась роздратована смертю брата Елена справедливо до його делікатности і жалкував, що раніш так склалося.

Після того, на його прохання, старий одверто розповів йому про все те, що було в Альбано в день баталії. Фабіо було вбито у шостій

з половиною годині ранку більш як за шість льє від Альбано і неймовірна річ! — вже о дев'ятій годині почали балакати про цю смерть. Біля півдня можна було бачити, як старий Кампіреалі весь у сльозах і піддержуваний слугами прямував до монастиря Капуцинів. Трохи згодом трое цих спасених отців, верхи на кращих конях Кампіреалі і в супроводі багатьох слуг, поїхали по дорозі на село Чампі, біля якого сталася та баталія. Старий Кампіреалі обов'язково хотів їхати з ними; але його відмовили від того, бо Фабріціо Кольонна був розлютований (не було відомо через що) і міг би заграти з ним недобрий жарт, коли б захопив його в полон.

Увечері, біля півночі, ліс Фаджоля був ніби в огні: то всі ченці та старці з Альбано, кожний з великою запаленою свічкою, йшли назустріч тіла молодого Фабіо.

— Я не сховаю того од вас, — продовжував старий, понизивши голос, ніби боявся бути почутим, — що дорога, яка веде до Вальмонтоне і до Чампі...

— Ну? — вимовив Джуліо.

— Ну от, ця дорога проходить перед вашим будинком і кажуть, що коли тіло Фабіо порівнялося з цим місцем, то з страшної рани, що він мав на шиї, заточилася кров.

— Який жах! — скрикнув Джуліо, встаючи.

— Заспокійтеся, мій друже, — сказав ста-

рий, — ви добре бачите, що вам треба все знати. А тепер я можу сказати вам, що ваша присутність тут сьогодні здається трохи передчасною. Коли б ви зробили мені таку честь і порадилися зі мною, то я додав би, капітане, що вам не слід би було показуватися в Альбано ще протягом місяця. Нема потреби попереджувати вас, що було б нерозумним появилися вам у Римі. Ще зовсім невідомо, яке рішення прийме Святий Отець що до Кольонни; гадають, що він надасть віри заяві Фабріціо, який говорить, що дізнався про баталію Чампі тільки з людської поголки. Але правитель Риму, що є все ж Орсіні, шалів і був би дуже радий повісити де-кого з молодців Фабріціо; останній же не міг би резонно нарікати на то, бо присягнувся, що зовсім не був присутнім на баталії. Я піду ще далі і, хоч ви мене не питаєте про це, дозволю собі сказати вам одно військово-звідомлення: вас люблять у Альбано, інакше ви не були б тут безпечним. Подумайте тільки, що ви багато годин уже гуляєте по місту і що хтось із партизанів Орсіні вважатиме себе ображеним цим, або просто схоче заробити легко добру винагороду. Старий Кампіреалі тисячу разів казав, що дасть найкращу свою землю тому, хто уберіє вас. Ви повинні були б узяти з собою до Альбано кількох солдатів, яких ви маєте в себе в хаті.

— У мене в хаті зовсім нема солдатів.

— В такому разі ви збожеволіли, капітане. Біля цієї гостинниці є сад, ми вийдемо через сад і пішки перейдемо через виноградники. Я проведу вас; я старий і без зброї, але все ж, коли нам зустрінуться люди з лихим наміром, я заговорю з ними і зможу тим принаймні дати вам виграти часу.

Душа Джуліо розривалася від муки. Чи зможемо ми описати його розпуку? Як тільки він довідався, що паляцо Кампіреалі замкнено і всі його мешканці поїхали до Риму, він сплянував проект подивитися на сад, де він так часто мав побачення з Еленою. Він мав навіть надію побачити її кімнату, де вона приймала його, коли її мати була відсутною. Він мав потребу заспокоїти себе від гніву, подивившись на ті місця, де він бачив її такою ніжною до нього.

Проходячи малими стежками, що тягнуться виноградниками і підіймаються до озера, Джуліо і великодушний старий не зустріли нікого з недобрим наміром.

Джуліо попросив розказати йому ще раз подробиці похорону молодого Фабіо. Тіло молодого відважного чоловіка було перенесено в супроводі багатьох священників до Риму і поховано в родовій каплиці в монастирі Святого Онуфрія на верховині Джанікольо. Запrialити також, як дуже дивну подробицю, що напередодні церемонії батько Елени перевіз

її до монастиря Візитації в Кастро; це підтвержувало громадську погоску, яка твердила, що Елена таємно одружена з авантюрицьким солдатом, якому випало нещастя убити її брата.

Коли Джуліо дійшов до свого дому, він побачив там капрала своєї частини і чотирьох своїх солдатів; вони сказали йому, що ніколи їх попередній капітан не виходив із лісу, не взявши з собою де-кількох з своїх людей. Князь говорив багато разів, що коли хтось хотів дати себе нерозважно вбити, то раніш повинен залишити службу, щоб не накинути йому смерти, за яку треба мститися.

Джуліо зрозумів справедливість таких думок, які були зовсім чужі для нього до цього часу. Він, як і дитинні народи, гадав, що війна полягає тільки в тому, щоб битися з відвагою. Зараз же він підчинився вимогам князя; він тільки стиснув у обіймах розумного старого, що був такий великодушний, провівши його аж до дому.

Але через кілька днів Джуліо, напівбожевільний од мелянхолії, прийшов знову подивитися на паляцо Кампіреалі. При наближенні ночі він і троє його солдатів, переодягнені за неаполітанських купців, увійшли до Альбано. Він зайшов сам до будинку Скотті і довідався, що Елена весь час перебуває на заслання в монастирі Кастро. Її батько вірив, що вона одружена з тим, кого він називав убивцем свого

сина, і присягнувся ніколи її більше не бачити. Він не бачив її навіть, коли одвозив її до монастиря. Навпаки любов її матері, здавалося, тільки побільшувалася і часто вона лишала Рим, щоб провести один чи два дні зі своєю дочкою.

IV.

Коли я не виправдаюся перед Еленою, — казав до себе Джуліо, підходячи вночі в лісі до місця розташування своєї банди, — то вона повірить, що я убийник. Бог знає, яких історій їй тільки не наговорили про цю фатальну баталію!

Він пішов за розпорядженнями до князя, що був у своєму укріпленому замкові Петрелля, і попросив у нього дозволу піти до Кастро. Кольонна нахмурих брови:

— Справу тої дрібної баталії ще не полагджено з Найсвятішим Отцем. Ви повинні знати, що я заявив правду, цеб-то, що я цілком непричетний до цієї зустрічі, про яку я довідався тільки на другий день, тут, у моєму замкові Петрелля. Я маю всі підстави думати, що Найсвятіший Отець надасть віри моїй щирій заяві. Але Орсіні могутні і всі кажуть, що ви відзначилися в цій хвацькій авантурі. Орсіні доходять до того, що заявляють, ніби багатьох полонених було повішено на гиллях дерев. Ви знаєте, наскільки брехливе таке оповідання; але можна передбачати репресії.

Глибоке здивування, що забищало в наївних поглядах молодого капітана, бавило князя,

який, на вид такої простодушности, розсудив, що треба говорити більш одверто.

— Я бачу в вас, — продовжував він, — ту кмплетну відвагу, що зробила відомим по всій Італії імя Бранчіфорте. Я сподіваюся, що ви матимете до мого дому ту саму відданість, з якою відносився до мене ваш такий дорогий батько і яку я хотів би знайти у вас. Ось пароль мого війська: ніколи не казати правди ні про що з того, що торкається мене чи моїх солдатів. Коли вас змушено говорити і ви не бачите ніякої користи від брехні, все рівно кажіть неправду на кожний випадок і бережітья як смертельного гріху вимовити найменшу правду. Ви розумієте, що приеднана до інших донесень, вона може навести на слід моїх замірів. Я знаю, зрештою, що ви маєте любовну пригоду в монастирі Візитації в Кастро; ви можете провести п'ятнадцять днів у цьому малому місті, де Орсіні не бракує друзів і навіть агентів. Підіть до мого мажордома, який видасть вам двіста цехінів. Приязнь, що я почував до вашого батька, — додав князь, сміючися, — викликає в мене бажання подати вам де-які вказівки, як краще перевести цю ажурну і військову пригоду. Ви і троє ваших солдатів переодягнетесь за купців; потім ви посваритесь з одним із своїх товаришів, якого заняттям буде удавати з себе вічно п'яного і платити за вино всім безробітним Кастро... Наприкінці,—

додав князь, міняючи тон, — як що вас зланають Орсіні і засудять на смерть, ні за що не відкривайте свого справжнього імені, а ще менше того, що ви належите до мене. Мені немає потреби радити вам обходити навколо всі малі міста і заходити в них завжди через браму, протилежну до тієї сторони, звідки ви йдете.

Джулію зворушили такі батьківські поради, що йшли від такої важної завжди особи. Князь усміхнувся спочатку, побачивши сльози в очах молодого чоловіка; потім його голос сам собою зробився инакшим. Він зняв один з численних перстнів, що носив на руках; отримавши перстень, Джулію поцілував цю знамениту стількома великими вчинками руку.

— Ніколи такого і мій батько не казав мені! — крикнув у ентузіязмі молодий чоловік.

На другий день незадовго перед світанком він увіходив крізь браму малого містечка Кастро; з ним йшло пятеро солдатів, переодягнених так само, як і він. Двоє з них робили окрему групу й удавали, що не знають ні його ні трьох інших. Ще перед тим, як увійти до міста, Джулію помітив монастир Візитації, розлогу будівлю, оточену чорним муром і досить подібну до фортеці. Він побіг до церкви; вона була пишна. Черниці, що всі були шляхотні і здебільшого належали до багатих родин, із самолюбства змагалися перевищати одна другу в збагаченню цієї церкви, вдиної частини мо-

настиря, яка була доступна для людського ока. Папа призначав абатессою цього монастиря одну з трьох дам по своєму виборі з листи, представленої йому кардиналом протектором ордену Візитації. І згідно до звичаю ця іменована дама повинна була зробити значну жертву на церкву, щоб увіковічнити своє ім'я. При чому абатессу, якої дар був менший від подарунку попередниці, зневажали разом з її родом.

Тремтячи, ввійшов Джуліо до цієї чарівної будівлі, що сияла від мармору і позолоти. В дійсності він, зовсім не думав ні про мармор, ні про позолоту; йому здавалося, що він стоїть перед очима Елени. Великий вівтар коштував, як йому казали, більш восьмисот тисяч франків; але його, зневажливі до багатств великого вівтаря, погляди були наведені на позолочені ґрати близько сорока футів заввишки, переділені двома пілястрами з мармору на три частини. Ці ґрати, яких велитенська маса надавала їм страшний вигляд, виносилися позад великого вівтаря і розділяли крилоси черниць від одкритої для всіх вірних частини церкви.

Джуліо казав до себе, що за цими позолоченими ґратами знаходилися підчас божої служби черниці і пансіонерки. До цієї внутрішньої церкви кожної години могла надійти якась черниця чи пансіонерка, що мала потребу помолитися. І от на цій усім відомій можливості було основано надії безталанного закоханого.

То правда, що велика чорна завіса покривала з внутрішньої сторони ґрати. Але ця завіса, — думав Джуліо, — не повинна була перешкоджати поглядам пансіонерок, що дивилися б у церкву для народу, бо я, хоч і не можу наблизитися до ґрат ближче певної дистанції, але дуже добре помічаю через завісу вікна, що освітлюють крилоси і можу розібрати до малої подробиці їх архітектуру. Кожна штахета цих гарних визолочених ґрат мала велике вістря, направлене проти присутніх.

Джуліо вибрав дуже помітне і найбільш освітлене місце проти лівої частини ґрат і простояв там увесь час, вислухуючи месси. А що він був оточений тільки селянами, то сподівався звернути на себе увагу хоч би і через чорну завісу, що закривала зсередини ґрати. В перший раз у житті цей молодий простий чоловік шукав ефекту; його маніри були видосконалені і він щедро роздавав милостиню при вході до церкви і виході з неї. Він і його люди ставилися з ввічливою запобігливістю до всіх робітників і дрібних доставців, що мали якебудь відношення до монастиря. І все ж тільки на третій день явилася у нього надія передати листа до Елени. Він наказав слідкувати за двома монастирськими сестрами, яким було доручено робити де-які харчові закупки для монастиря; одна з цих сестер мала зносити з дрібним купцем. Один

з солдатів Джуліо, що був ченцем, увійшов у приятельські з цим купцем і пообіцяв йому по цехину за кожного листа, переданого до пансіонерки Єлени ді Кампіреалі.

— Що! — сказав відразу крамарь, коли йому зробили таку пропозицію, — листа до жінки розбійника!

Таке назвисько прищепилося вже в Кастро до Єлени, хоч не пройшло ще й п'ятнадцяти днів, як вона туди приїхала; настільки швидко шириться в цього пристрасного до найменших подробиць народу все те, що дає поживлення уяві!

Крамарь додав:

— Ця, принаймні, одружена! А скільки з наших дам не мають і такого виправдання, а одержують зовні де-що більшого, як листи.

В цім першій листі Джуліо оповідав у деталях про все, що сталося в фатальний день смерті Фабіо. „Мене ви ненавидите?“ — питав він, кінчаючи.

Єлена відповіла одним рядком, що, без ненависти ні до кого, вона присвятить кінець свого життя, щоб забути того, через кого загинув її брат.

Джуліо поспішив відповісти; після кількох нападів на долю, згідно з тодішньою модою в душі Плятона, він продовжував:

„Так ти хочеш поставити в забуття Боже Слово, передане нам у святій писемі? Бог

каже: жона да покине семю та батьків і по-
слідує за своїм чоловіком. Чи насмілишся ти
сказати, що ти не моя жона? Пригадай собі
ніч Святого Петра. Коли світанок сходив уже
за Монте Каві, ти впала до моїх ніг; я змилу-
вався над тобою; ти була б мовою, коли б я
того захотів; ти не могла протистати коханню,
що мала тоді до мене. Я багато разів казав тобі,
що пожертвував для тебе своїм життям і всим
тим, що було для мене найдорожчого на світі.
Раптом мені здалося, що ти могла б відповісти
мені, хоч ти того не зробила, що всі мої жер-
тви, поки не виявилися ні одним реальним
фактом,— сама химера. Одна думка, жорстока
для мене, але в суті справедлива, освітила
мене. Я подумав, що то зовсім не було дрі-
бязком, що випадок давав мені нагоду принести
в жертву для тебе найбільше щастя, про яке
я міг коли будь мріяти. Ти була вже в моїх
обіймах і не боронилася, пригадай собі то; на-
віть твої уста не могли противитися. В цей
мент раніше Ave Maria пробило в монастирі
Монте Каві і якимсь чудом цей згук дійшов
аж до нас. Ти сказала мені: зроби таку жер-
тву для святої Мадонни, цієї матері чистоти.
У мене була вже в той мент думка про цю
найвищу жертву — єдине реальне, що я міг би
зробити для тебе. Мене здивувало, що та сама
ідея впала і тобі на думку. Віддалений дзвін
цього Ave Maria зворушив мене, признаюся; я

згодився на твоє прохання. Жертва не була цілком для тебе; я думав поставити цим наш будучий союз під захист Мадонни. Я думав тоді, що перешкоди походили не від тебе, зрадливої, а від твоєї багатой і шляхотної рідні. І коли б не було того надприродного втручання, то яким би чином дійшло до нас це Angelus так здалеку і через верхи дерев цілої половини лісу, що шумів у той мент від ранішнього вітру? І от, пригадуєш собі, ти помістилася у моїх ніг; я підійнявся, вийняв хрест, що ношу на грудях і ти присягнулася цим хрестом, який зараз переді мною, і твоїм вічним заклинном, що де б ти не була і що б з тобою не сталося, ти зараз же, як тільки я тобі накажу, станеш до моєї повної розпорядимости, як це було в той мент, коли Ave Maria з Монте Каві дійшло так здалеку до твого вуха. Після того ми 'побожно прочитали два Ave і два Pater. І от, на підставі кохання, що ти мала тоді до мене, а коли ти забула його, чого я таки боюся, то на підставі твого вічного заклинну я наказую тобі прийняти мене цієї ночі в своїй кімнаті, чи в саду цього монастиря Візитації."

Італійський автор з цікавістю приводить багато довгих листів, написаних Джуліо Бранчіфорте після цього; але він подає тільки витяги з відповідей Елени ді Кампіреалі. Від тоді минуло двіста сімдесят вісім років і ми стоїмо

так далеко від тих почувань релігії і кохання, які наповнюють ці листи, що я боюся, щоб вони не здалися довгими.

З цих листів виходить, що Елна нарешті скорилася наказові, який був у тому листі, переклад якого в скороченому вигляді ми подали. Джуліо знайшов спосіб дістатися до монастиря, з одного слова можна заключити, що він переодягся за жінку. Елна прийняла його, але за ґратами вікна нижнього поверху, що виходило в сад. На свій незасований жаль Джуліо знайшов, що ця молода дівчина, така ніжна і в той же час така пристрасна раніш, зробилася ніби чужою для нього; вона поводитися з ним майже з ввічливістю. Допускаючи його до саду, вона уступила власне тільки релігійній силі присяги. Побачення було коротке: після кількох хвилин, гордість Джуліо, можливо, трохи підбурена подіями, що зайшли вже за тих п'ятнадцять днів, взяла верх над його глибоким болем.

— Я бачу перед собою, — сказав він до себе, — тільки могилу тієї Елени, що, здавалося, віддалася мені в Альбано на все життя.

Зараз же немалим ділом для Джуліо було сховати сльози, що бігли в нього по обличчі від тих ввічливих слів, з якими Елна зверталася до нього. Коли вона скінчила говорити і виправдувати таку природну, як вона казала, зміну після смерті брата, Джуліо сказав їй, говорячи дуже поволі:

— Ви не сповнюєте вашої присяги, ви не приймаєте мене в саду, ви зовсім не стоїте навколішках переді мною, як то було через пів хвилини після того, коли ми почули Ave Maria з Монте Каві. Забудьте свою присягу, коли можете; що ж до мене, я не забуваю нічого; хай допоможе вам Бог!

Промовляючи такі слова, він відійшов од вікна з ґратами, біля якого міг би лишитися ще з годину. Хто б міг йому сказати за хвилину перед тим, що він добровільно перерве таке бажане побачення! Така жертва розривала його душу; але він думав, що заслугував би на зневагу самої Єлени, коли б відповідав на її ввічливості инакше, ніж віддаючи її на докори сумління.

Перед світанком Джуліо вийшов з монастиря. Зараз же він сів на коня, давши наказ своїм солдатам чекати його в Кастро цілий тиждень, а потім вертати до лісу; він був спянілий од розпуки. Спочатку він поїхав до Риму.

— Що! я віддаляюся від неї! — казав він до себе на кожному кроці; — ми зробилися чужі одно другому! О, Фабіо, яка помста за тебе!

Вигляд людей, яких Джуліо зустрічав по дорозі, підносив його гнів; він пустив свого коня навпростець і направив його до безлюдного і дикого берегу, що тягнеться здовж моря. Коли його більше не дратувала зустріч цих спокійних селян, яким він заздрив їх долі,

він перевів дух: вигляд цієї дикої місцевості відповідав його розпуці і зменшував його гнів: він зміг віддатися думкам про свою сумну долю.

— У мої роки, — сказав він до себе, — я маю змогу покохати иншу жінку!

При такій сумній думці він почув, що його розпука подвоїлася; він дуже добре побачив, що для нього існувала тільки одна жінка на світі! Він уявляв собі свої муки, коли б насмілювався вимовити слова кохання перед иншою жінкою крім Елени; така думка розривала його душу.

Вибух гіркого сміху захопив його.

— Я зовсім подібний, — думав він, — до тих героїв Аріосто, що подорожують сами в безлюдних краях, коли їм треба забути, що вони знайшли свою зрадливу коханку в обіймах иншого каваліра... Все ж вона не стільки винна, — сказав він до себе ввесь у сльозах після цього вибуху божевільного сміху; — її невірність не дійшла до того, щоб вона покохала иншого. Ця жива й чиста душа дала себе оплести страшними оповіданнями, що їх наговорили їй про мене. Без сумніву мене представили перед її очима, ніби я підійняв зброю для цієї фатальної пригоди тільки в таємній надії знайти випадок убити її брата. Можуть піти ще далі: мені зможуть приписати цей брудний розрахунок, що після смерти брата вона робиться єдиною спадковницею нечислимих багатств... А я,

я мав безглуздя протягом цілих п'ятнадцяти днів залишити її на брехню моїх ворогів! Коли я дуже нещасливий, то треба признатися, що небо позбавило мене також і розуму для керування моїм життям! Я дуже нещаслива істота, достойна зневаги! Мое життя не послужило нікому і менш усього мені.

В цей мент молодому Бранчіфорте прийшла дуже рідка для того століття думка. Його кінь ступав по самому краю берега і кілька разів хвилі набігали йому на ноги. Джуліо прийшло на думку пустити коня в море і скінчити таким чином безталання, яке йому доводилося терпіти. Що робитиме він далі після того, як єдина істота на світі, через яку він міг би пізнати щастя, покинула його! Раптом після того його спинила така думка.

— Що значать ці муки, які я терплю, в порівнанні до тих, що мені прийдеться перенести тоді, коли скінчиться моє нещасливе життя? Елена більш не буде для мене просто байдужою, як то є в дійсності; я бачитиму її в обіймах противника, що буде якимсь молодим римським сіньором, багатим і поважаним. Щоб надірвати мою душу, демони шукатимуть найбільш жорстоких уявлень, бо то є їхнім обов'язком. Таким чином навіть у смерті я не зможу знайти забуття Елени; більше того, моя пристрась до неї подвоїться, бо це є найбільше певний засіб, який тільки може винайти віко-

вічна сила, щоб покарати мене за страшний гріх, що я хочу заподіяти.

Щоб остаточно відігнати свій намір, Джуліо почав побожно прочитувати Ave Maria. Бо дзвони ранішнього Ave Maria, молитви присвяченої Мадонні, зворушили його колінь і навели на великодушний вчинок, який він вважав тепер за найбільшу помилку свого життя. Але, з побожності, він не відважився піти далі і висловити всю думку, що прийшла йому до голови.

— Як що я вчинив фатальну помилку через бажання Мадонни, то не повинна хіба вона, в своїй нескінченій справедливості, породити можливість повороту мого щастя?

Така думка про справедливість Мадонни розвіяла потроху його розпуку. Він підвів голову і побачив перед собою, позад Альбано і лісу, вкриту своєю похмурою зеленю Монте Каві і той святій монастир, якого ранішнє Ave Maria підштовхнуло його до того вчинку; той вчинок він вважав тепер за сором і безглуздя. Несподіваний вид цього святого місця заспокоїв його.

— Ні, — скрикнув він, — неможливо, щоб Мадонна залишила мене. Коли б Елена була моєю жінкою, як це дозволяло її кохання і як того бажала моя гідність чоловіка, то оповідання про смерть її брата знайшло б у її душі спогади про близькість, що привязувала її до мене. Елена могла б сказати собі, що вона на-

лежала мені ще задовго до фатального випадку, який поставив мене проти Фабіо на полі боротьби. Йому було на два роки більше ніж мені; він мав більший досвід на зброї; він був одважніший і сильніший за мене. Тисячі резонів могли б підтвердити моїй жінці, що це зовсім не я шукав цієї баталії. Вона могла б нагадати собі, що я ніколи не проявив найменшого почуття ненависти проти її брата; навіть і тоді, коли він стрілив до неї з мушкета. Я пригадую собі, що при нашому першому побаченні після мого повороту з Риму, я сказав до неї: „Що ти хочеш? Честь того вимагала, — я не можу осудити брата!“

Знайшовши в своїй відданості Мадонні надію, Джуліо пустив свого коня і за кілька годин приїхав до розташування своєї частини, яка збиралася в похід; військо вирушало на шлях з Неаполю до Риму через гору Кассіно. Молодий капітан переїхав коня і пішов із своїми солдатами. В той день зовсім не билися. Джуліо і не думав питати, для чого вони йшли — для нього то було байдуже. В хвилину, коли він побачив себе на чолі своїх солдатів, йому прийшла нова думка про свою долю.

— Я просто безглуздий, — сказав він собі, — мені не треба було залишати Кастро; можливо, що Елена не так винна, як то уявлялося моему роздратуванню. Ні, ця така наївна і така чиста душа не могла перестати належати мені;

я бачив, як народилися в ній перші почуття кохання. Вона була перейнята до мене такою щирою пристрасстю! Хіба не пропонувала вона мені, більш як десять разів, втікти зі мною, таким бідним, і взяти шлюб у одного з ченців з Монте Каві? У Кастро я повинен був, передовсім добитися другого побачення і розсудливо поговорити з нею. Справді, пристрась додає мені дитячої неухвалюваності! Боже! чому нема у мене друга для поради! Один і той же вчинок здається мені огидним і найкращим на протязі двох хвилин!

Увечері того самого дня, коли вони лишали великий шлях, щоб вертати до лісу, Джуліо підійшов до князя і запитав його, чи може він пробути ще кілька днів там, де князь знає.

— Забирайся до всіх чортів! — крикнув йому Фабріціо, — чи ти гадаєш, що мені тепер час до дитячих забавок?

Через годину Джуліо вирушив до Кастро. Він знайшов там своїх людей; але він не знав, як писати до Елени після того, як так високомірно повівся з нею, коли покинув її. В його першій листі були тільки такі слова: „Чи приймуть мене слідуєчої ночі?“

„Можна прийти“, — була так само ціла відповідь.

Після відїзду Джуліо Елена вважала себе навіки покинутою. Тоді вона відчула всю силу резонів цього бідного молодого і такого неща-

сливого чоловіка: вона була його жінкою раніш, ніж йому випало нещастя зустрітися з її братом на полі бою.

На цей раз Джуліо прийняли зовсім без тих ввічливих манір, що йому здавалися такими жорстокими підчас першого побачення. Правда, Елена появилася за ґратами в вікні; але вона тремтіла і тепер уже була її черга відчутти все, що є жорстокого в майже офіційнім тоні, коли він приходить після найбільш ніжної інтимності; бо тон Джуліо був дуже стриманий і звороти його фраз були майже такі, ніби він розмовляв з чужою людиною. Джуліо, що більш усього боявся якогось холодного слова Елени, котре йшло б від її серця і надривало його душу, взяв тон адвоката, щоб довести, що Елена була його жінкою далеко раніш перед фатальною баталією в Чампі. Елена не перебивала його, бо боялася захлинутися сльозами, коли б відповідала йому инакше, як короткими словами. Наприкінці, побачивши, що ще трохи і вона видасть себе, вона попрохала його прийти на другий день. В ту ніч, напередодні великого свята, ранішня служба правилася вдома і їхні зносини могли відкритися. Джуліо, що міркував, як закоханий, вийшов глибоко задуманим із саду; він ніяк не міг з певністю встановити — добре чи погано його прийняли. В його голові почали народжуватися військові наміри, викликані розмовами з товаришами.

— Колись,— сказав він до себе,— прийдеться, можливо, прийти сюди, щоб видобути Елену.

І він почав студіювати засоби, як пробитися до цього саду силою. Монастир був дуже багатий та мав великий дохід з підданців і тримав за свій кошт велику кількість слуг, здебільшого бувших солдатів. Вони розміщалися в подібнім до касарні будинкові, якого заграшовані вікна виходили у вузький перехід, що вів від зовнішньої брами, пробитої в чорній стіні на вісімдесят футів заввишки, до внутрішньої брами, за якою доглядала сестра воротарка. Наліво від цього вузького переходу підносилася касарня, направо — садові мури в тридцять футів заввишки. Фасад монастиря уявляв із себе на площі товсті мури, що потемніли від часу, і мав тільки дві прогалини: зовнішню браму і одно невеличке вікно, через яке виглядали солдати. Можна судити про той похмурий вигляд, який мала ця велика стіна з єдиним у ній невеличким вікном на чотирі фути заввишки та вісімнадцять дюймів завширшки і брамою, зміцненою широкими залізними штабами, прибитими величезними цвяхами.

Ми не наслідуюмо зовсім оригінального автора в його довгім оповіданні про дальші побачення, яких Джуліо добився від Елени. Тон обох закоханих зробився знову зовсім інтимним, як колись у садку в Альбано; тільки Елена ні разу не схотіла зійти в сад. Одної ночі Джуліо

знайшов її глибоко задуманою: її мати приїхала з Риму, щоб побачитися з нею і хотіла провести кілька днів у монастирі. Ця мати була така ніжна і так делікатно ставилася завжди до пристрастей, які були, як вона припускала, в її дочки, що ця остання почувала глибокі докори сумління від необхідности зраджувати свою матір. Бо зрештою, хіба наважилась би Елена сказати їй коли небудь, що вона приймає чоловіка, який відняв у неї сина? Елена закінчила щирим признанням Джулію, що, коли ця така добра до неї мати запитається її яким будь чином, то ніколи вона не знайшла б сили відповісти їй брехнею. Джулію відчув усю небезпеку свого становища: його доля залежала від випадку, що міг подиктувати одно слово сіньорі ді Кампіреалі. Найближчої ночі він заговорив з рішучим виглядом.

— Завтра я прийду раніш і виломлю одну з штаб цих їратів; ви спуститеся в сад і я проведу вас до одної церкви в місті, де відданий мені священник повинчає нас. Раніш, ніж наступить день, ви будете знову в цьому садку. Ви станете моєю жінкою і я не матиму більше страху. А коли ваша мати вимагатиме того, як викуп за те страшне нещастя, що ми всі однаково оплакуємо, то я згожуся на все; навіть і на те, щоб не бачити вас багато місяців.

А що Елена виглядала засмучена від такої пропозиції, то Джулію додав:

— Князь кличе мене до себе; честь і всі резони примушують мене явитися. Моя пропозиція є єдиною, що може забезпечити нашу майбутність; коли ви не згодні на неї, то розійдемося тут же, назавжди і зараз же. Я поїду з докорами сумління від мові не обачності. Я вірив вашому слову чести, але ви не дотримали найсвятішої присяги і я надіюся, що протягом часу справедлива зневага, викликана вашою легковажністю, вилічить мене від цього кохання, яке вже дуже довго справляє нещастя мого життя.

Елена залилася сльозами.

— Великий Боже! — скрикнула вона, плачучи, — яка мука для мові матері!

Нарешті вона згодилася на зроблену їй пропозицію.

— Але, — додала вона, — нас можуть відкрити по дорозі туди чи назад; подумайте про скандал, що виникне; розважте про страшне становище, в якому опиниться моя мати. Зачекаймо її відїзду; це буде через кілька днів.

— Ви довели мене до сумніву в найбільш святій і найбільш дорогій для мене справі — моїй вірі до вашого слова. Завтра ввечері ми повинчаємося, або ми бачимося в останній раз по цей бік могили.

Бідна Елена могла відповісти тільки сльозами; її душу розривав той рішучий і жорсткий тон, що взяв Джулію. Хіба вона заслугу-

вала в дійсності його заяви? І це казав коханий, такий слухняний і такий ніжний раніш! Нарешті вона згодилася на те, що їй було наказано, і Джуліо відійшов. Від тої хвили Елена чекала найближчої ночі обхоплена найбільш убивчим незапокоєнням. Коли б вона мусіла приготувитися до смерти, то і тоді біль її був би менше гострий; вона змогла б знайти піддержку від думки про кохання Джуліо і ніжну любов своєї матері. Решта ночі пройшла в змінах найбільше страшних рішень. Були моменти, коли вона хотіла сказати все матері. На другий день вона була така бліда, що коли вийшла до матері, то мати, забувши про все своє мудре поведження, кинулася в обійми до дочки, скрикнувши:

— Що таке робиться? Великий Боже! — скажи мені, що ти зробила, чи задумала робити? Коли б ти піднесла кінжал і встромила б його мені в серце, то мені було б менше муки, ніж від твоєї жорстокої мовчанки.

Для Елени була очевидно безмежна ніжність її матері; вона так ясно бачила, що та, замість перебільшувати свої почуття, силкується їх зменшити; Елену обхопило зворушення; вона впала до колін матері. Мати, добиваючися, в чім міг полягати той фатальний секрет, викрикнула, що Елена уникає її присутності. Елена відповіла, що завтра і всі слідуєчі дні вона проведитиме весь час із нею, але благає не питати її ні про що раніш.

За таким необережним словом послідувало повне признання. Сіньора ді Кампіреалі жахнулася, довідавшись, що убивця її сина так близько від неї. Але цей біль змінився поривом дуже живої і дуже щирої радості. Хто міг би уявити собі її задоволення, коли вона дізналася, що її дочка ніколи не переступила своїх обов'язків?

Зараз же всі наміри цієї розумної матері цілком перемінилися; вона вважала можливим вжити хитрощів відносно чоловіка, який нічим не був для неї. Серце Елени надривалося від самих страшних переживань; щирість її признання була велика до краю. Ця змучена душа мала потребу вилити свої почуття. Сіньора ді Кампіреалі, що від цього моменту вважала все дозволеним, вигадала цілу низку резонів, дуже довгих, щоб їх приводити тут. Вона без утруднення довела своїй нещасливій дочці, що замість таємничого подружжя, яке завжди лишається плямою в житті жінки, вона зможе взяти прилюдний і цілком почесний шлюб, коли згодиться відрочити тільки на вісім днів акт покірності по відношенню до свого такого великодушного коханця.

Вона, сіньора ді Кампіреалі, поїхала б до Риму; вона заявила б своєму чоловікові, що Елена, задовго ще до фатальної баталії в Чампі, одружилася з Джуліо. Церемонію відправили тої самої ночі, коли переодягнена в убрання ченців, вона зустріла свого батька і брата на

берегах озера, на висіченій у скелях дорозі, що проходить під стінами монастиря Капуцинів. Мати добре береглася лишати свою дочку саму протягом цілого дня і тільки під вечір Елена написала своєму коханому наївному листу, дуже зворушливого на наш погляд, в якому оповідала йому про ту боротьбу, що змучила її серце. Вона кінчила, благаючи його навколішках, почекати вісім днів. „Коли я пишу, — добавила вона, — тобі цього листа, на якого чекає гонець моєї матері, мені здається, що я зробила найбільшу помилку, розказавши їй про все. Мені здається, що я бачу тебе роздратованим, що твої очі дивляться на мене з ненавистю; серце мое розривається від самих жорстоких докорів сумління. Ти скажеш, що в мене дуже слаба, дуже малодушна і достойна зневаги вдача; я признаюся у тому, мій дорогий янголе. Але уяви собі цю картину: моя мати, вся в сльозах, була майже у моїх колін. І для мене було неможливим не сказати їй, що певна причина перешкоджає мені згодитися на її прохання; після того, як я мала слабкість вимовити таке необережне слово, я сама не знаю, що зробилося зі мною; але мені стало неможливим не оповісти про все, що було між нами. Наскільки я можу пригадати собі, мені здається, що моя, позбавлена всякої сили, душа мала потребу поради... Я цілком забула, мій друже, що ця така люба мати мала інтереси

протилежні твоїм. Я забула свій перший обов'язок слухатися тебе і, очевидно, я не гідна почути справжнього кохання, яке, кажуть, перемагає всі іспити. Зневажай мене, мій Джуліо, але, ради Бога, не переставай кохати мене. Звільни мене звідси, коли хочеш, але віддай мені цю справедливість, що, коли б не присутність у монастирі моєї матері, то ні страшна небезпека, ні сором, ніщо на світі не змогло б перешкодити мені послухатися твоїх наказів. Але моя мати така добра! вона має стільки розуму! вона така великодушна! Пригадай собі те, що я оповідала тобі свого часу; під час візиту мого батька до моєї кімнати вона врятувала твої листи, що їх сховати я не мала більш ніякого засобу; опісля, коли пройшла небезпека, вона повернула їх мені, не побажавши прочитати їх і не зробивши ні одного слова докору! І протягом усього мого життя вона була для мене така, як у той величний момент. Ти бачиш, що я мусіла б любити її і все ж, коли я пишу тобі, (страшно вимовити таку річ) — мені здається, що я ненавижу її. Вона сказала, що через спеку хотіла б провести ніч під наметом у саду; я чую удари молотків — то ставлять цей намет; нам неможливо побачитися цієї ночі. Я боюся навіть, щоб не замкнули на ключ спочивальню пансіонерок, так само, як і обов'язок дверей від кручених сходів, чого ніколи не роблять. Такі заходи не дадуть

мені ніякої можливості вийти в сад, навіть хоч би я вважала такий крок корисним, щоб замолити твоїй гнів. О! як би я хотіла поєднатися з тобою в цю хвилю, коли б мала до того засоби! як би я побігла до твоєї церкви, де нас мають повінчати!”

Цей лист кінчався двома сторінками безумних фраз, у яких я помітив пристрасні міркування, що здаються наслідуваними з філософії Плятона. Я випустив багато красномовних уступів такого роду з перекладеного мною листа.

Джуліо Бранчіфорте був дуже здивований, отримавши цього листа за годину приблизно перед вечірнім Ave Maria; він як раз скінчив переговори зі священником. Гнів обхопив його.

— Йї нема потреби радити мені звільнити її, таке слабе і малодушне сотворіння!

І зараз же поїхав до лісу Фаджоля.

Ось яке було, з свого боку, становище сіньори ді Кампіреалі: її чоловік був на смертному ложі; неможливість помститися над Бранчіфорте поволі зводила його до могили. Намарне він пропонував значні суми римським bravi, — ніхто не хотів зачіпити одного з капралів, як вони казали, князя Кольонни; вони були дуже певні, що їх буде знищено тоді разом з ріднею. Не пройшло ще року, як одно село спалили цілком, щоб покарати за смерть одного з солдатів Кольонни. Всім же мешканцям, чоловікам і жінкам, що хотіли втікти в поле, по-

в'язали руки й ноги мотузкою; потім їх повкидали в будинки, обхоплені вогнем.

Сіньора ді Кампіреалі володіла великими землями в Неаполітанському королівстві. Її чоловік наказав їй покликати звідтам убивців, але вона послухалася тільки для вигляду, бо думала, що її дочка зв'язана безперечно з Джуліо Бранчіфорте. Припускаючи так, вона думала, що Джуліо повинен зробити одну чи дві кампанії в еспанських арміях, що вели в той час війну з повстанцями у Фляндрії. Коли б він не був убитий, це було б, думала вона, ознакою, що Бог не осуджує цей необхідний шлюб. У такому випадкові вона дала б своїй дочці землі, якими володіла в неаполітанському королівстві; Джуліо Бранчіфорте прийняв би ім'я одної з тих земель і поїхав би з своєю жінкою провести кілька років в Іспанії. Після всіх цих іспитів вона можливо наважилася б побачити його. Але все змінило свій вигляд від признання її дочки: цей шлюб не був більше необхідністю. Навіть більше того: в той час, коли Елена писала до свого коханця листа, якого ми переказали, сіньора ді Кампіреалі написала до Перкарі і Кіеті, наказавши своїм управителям прислати до неї в Кастро певних людей, здібних на добрий удар ножем. Вона зовсім не сховала від них, що тут ходить про помсту за смерть її сина Фабіо, їх молодого пана. Курієр, що повіз ці листи, вирушив перед кінцем дня.

V.

Але через день Джуліо знову був у Кастро; він привів з собою вісім своїх солдатів, що згодилися піти з ним і не побоялися гніву князя, який кілька разів карав на смерть авантури, подібні до тієї, за котру вони бралися. Джуліо мав пятеро людей у Кастро, з ним прийшло осьmero; і все ж йому здавалося, що чотирнадцяти солдатів, які б одважні вони не були, не досить для його авантури, бо монастир був як укріплений замок.

Треба було силою чи хитрощами перейти через першу браму монастиря; після того треба було пройти переходом більше як пятьдесят кроків завдовжки. Наліво, як було сказано, підносилися вікна з ґратами касарні, де черниці розмістили тридцять чи сорок слуг, бувших солдатів. Як би тільки виникла тривога, то з цих вікон з ґратами міг початися дуже частий огонь.

Тодішня абатесса, жінка з головою, мала страх від нападів шефів Орсіні, князя Кольонни, Марко Шарра та багатьох інших, що панували в околицях. Як було протистати восьми стам очайдушних людей, що несподівано займали

таке мале місто як Кастро і гадали, що монастир повний золотом?

Візитація у Кастро тримала звичайно п'ятнадцятеро чи двадцятеро б'раві в касарні наліво від переходу, що вів до другої брами монастиря; направо від цього переходу стояли величезні мури, через які пробитися було неможливо. В кінці переходу була залізна брама, що відкривалася у вестібюль з кольонами; за цим вестібюлем лежав великий двір монастиря. За валзною брамою доглядала сестра воротарка.

Коли Джуліо, в супроводі своїх восьми людей, наблизився за три льє до Кастро, він спинився в одній відокремленій корчмі, щоб пересидіти велику спеку. Тільки там він розказав свій проєкт і накидав на піску у дворі плян монастиря, на який хотів напасти.

— О дев'ятій годині вечора, — сказав він до своїх людей, — ми повечереємо за містом; опівночі увійдемо і знайдемо пятеро ваших товаришів, що чекають нас біля монастиря. Один з них, що буде на коні, гратиме ролю курієра, що прибув з Риму покликати сіньору ді Кампіреалі до її чоловіка, що вмірає. Ми спробуємо тихо пройти через першу браму монастиря, яка знаходиться оце тут, посередині касарні, — сказав він до них, показуючи плян на піску. — Коли ми почнемо баталію біля першої брами, то для б'раві черниць буде дуже легко постріляти нас із мушкетів у той час,

коли ми будемо на малій площі, що отут перед монастирем, чи тоді, коли ми будемо бігти вузьким переходом, що веде від першої брами до другої. Ці другі двері залізні, але я маю ключа од них.

То правда, що там маються дуже великі залізні штаби чи засуви, прироблені одним кінцем до стіни, які не дають, коли їх закласти на місце, обом половинкам дверей розчинитися. Але через те, що ці залізні штаби дуже важкі для сестри воротарки, то я ніколи не бачив їх на своєму місці; крім того я пройшов більш десяти разів через цю залізну браму. Так само сподіваюся я і цього вечора пройти її без перешкод. Ви бачите, що в мене в зносини з монастирем; моя мета — це видобути одну пансіонерку а не черницю; ми повинні вжити зброю тільки у випадковій крайньої необхідності. Коли ми почнемо бійку раніш, ніж дійдемо до цієї другої брами з залізними штабами, то воротарка не промине покликати двох старих садівничих семидесяти років, що мешкають усередині монастиря і ці старі наставлять на свої місця залізні штаби, про які я вам говорив. Коли нам трапиться таке нещастя, то прийдеться, щоб пройти за ту браму, пробити стіну, що забере в нас десять хвилин; в кожному випадковій я підійду першим до цієї брами. Один з садівничих отримав від мене гроші, але я добре стерігся, як то ви можете

думати, сказати йому про мій проєкт уведення. Проїшовши ці другі двері, ми беремо праворуч і доходимо до саду; війна починається, тут треба буде хапати все, що тільки попаде нам. Добре зрозуміло, що ви вживатимете тільки шпаг та кінжалів, бо найслабший вистріл з мушкету наробить заколоту в цілому місті, яке зможе атакувати нас при виході. Це не значить, що я не взявся б з тринадцятю такими чоловіками, як ви, пройти через цей смітник: ніхто без сумніву не насмілюся б вийти на вулицю. Але багато міщан мають мушкети і зможуть стріляти з вікон. До речі, в таким випадкові доведеться тулитися попід стінами. До кожної людини, що зустрінеться в саду монастиря, ви потиху будете казати: уходьте звідси; того ж, хто не послухається негайно, ви забете ударом кінжала. Я увійду в монастир через малі двері саду з тими з вас, що будуть біля мене; через три хвилини я вийду з одною чи двома жінками, яких ми понесемо на руках, не дозволяючи їм іти. Зараз же після того ми швидко вийдемо з монастиря і з міста. Двох з вас я залишу біля брами; вони повинні будуть що хвилини разів з двадцять вистрілити з мушкетів, щоб налякати міщан і тримати їх у віддалі.

Джуліо повторив два рази своє пояснення.

— Чи добре ви зрозуміли? — сказав він до своїх людей. — У цім вестібюлі буде зовсім

поночі; направо сад, наліво двір; не треба помилитися.

— Рахуйте на нас! — крикнули солдати.

Потім вони пішли пити; капрал не пішов за ними, а запитав дозволу поговорити з капітаном.

— Нема нічого простішого, — сказав він до нього, — як проєкт вельможного пана. Мені вже довелося сфорсувати два монастирі в моєму житті, це буде третій; але нас дуже замало. Як що ворог змусить нас проломити стіну, в яку вмуровано петлі другої брами, то треба думати, що браві з казарні не залишаться без діла протягом такої довгої операції. Вони убють вам з мушкетів сім або вісім людей і тоді при відході в нас зможуть одняти жінку. Так трапилося нам у одному монастирі біля Больоньї: в нас було вбито пятеро людей, ми ж убили восьмеро, — але капітан не здобув жінки. Я пропоную вельможному панові дві речі: я знаю чотирьох селян з околиць цієї корчми, де ми сидимо; вони браво служили при Шарра і битимуться цілу ніч за один цехін як леви. Можливо, що вони вкрадуть де-яке срібло монастиря, але то мало вас обходить — гріх буде на їх душі; ви ж платите їм, щоб видобути жінку, от і все. Друга моя пропозиція така: Уґоне тямущий хлопець і дуже прудкий; він був медиком, коли убив свого шваґра і пристав до ташіа (пішов до лісу). Ви можете по-

слат його за годину перед ночью до брами монастиря; він прохатиме про службу і так управиться, що його приймуть у корпус сторожі. Він споїть слуг чорноризок; більше того, він здібний понамочувати запальні шнури їхніх мушкетів.

На нещастя Джуліо згодився на пропозицію капрала. Виходячи, останній додав:

— Ми йдемо атакувати монастир, що має право великого закляття; ще того більше, — цей монастир в під безпосереднім покровом Мадонни...

— Я розумію вас! — скрикнув Джуліо ніби пробуджений таким словом. — Залиштеся зі мною.

Капрал зачинив двері і лишився, щоб помолитися разом з Джуліо. Ця молитва тривала довгу годину. Перед ночью вони вирушили.

Коли пробило північ, Джуліо, що ввійшов сам до Кастро біля одинадцятої години, пішов за своїми людьми поза браму. Він повернув зі своїми вісьма солдатами, до яких приєдналися троє добре озброєних селян; зєднавши їх з п'ятьма солдатами, що були у нього в місті, він таким способом став на чолі шіснадцяти одважних людей. Двоє з них переодяглися за слуг; вони були в великих блюзах з чорної тканини, щоб сховати гіасчі (панцери) і не мали пер на шапках.

Опівночі з половиною Джуліо, що взяв

на себе ролю курієра, прискакав гальопом до брами монастиря, роблячи великий галас і викрикуючи, щоб негайно відчинили надісланому кардиналом курієрові. Він із задоволенням побачив, що солдати, які відповідали йому через мале віконце побіч першої брами, були більше як напівп'яні. Згідно до звичаю, він подав своє ім'я на клаптику паперу; один солдат поніс його до воротарки, що мала ключ од другої брами і повинна була будити абатессу в важних випадках. Відповіди довелося чекати три убивчих чверти години; протягом цього часу Джуліо мав багато клопоту, щоб піддержати спокій поміж своєї ватаги. Де-які міщане почали навіть несміливо відчиняти вікна, коли нарешті прийшла прихильна відповідь абатесси. Джуліо піднявся до кордегардії по драбині в пять чи шість футів завдовжки, яку йому спустили в малого вікна, бо монастирські браві не забажали потурбуватися, щоб відкрити велику браму; за ним підійнялися двоє солдатів, передягнених за слуг. Зіскакуючи з вікна в кордегардію, Джуліо зустрів погляд Уґоне; завдяки його заходам уся сторожа була п'яна. Джуліо сказав начальникові, що трое слуг дому Кампіреалі, яких він озброїв як солдатів, щоб вони були йому охороною по дорозі, знайшли доброї горілки і просили дозволу підійнятися, аби не нудитися цілком самим на площі. Одноголосно їм це було дозволено. Що ж до Джуліо, то він

зі своїми двома чоловіками спустився по сходах, які вели з кордегардії в перехід.

— Спробуй відкрити велику браму, — сказав він до Уґоне.

Сам же Джуліо дуже спокійно дійшов до залізної брами. Так він знайшов добру воротарку, яка сказала йому, що вже за північ, і для того, щоб він міг увійти до монастиря, абатесса була б змушена написати до єпископа. Тому вона просила його передати свої депеши одній молодій сестрі, яку прислала за ними абатесса. На що Джуліо відповів, що через те безладдя, яке повстало при непередбаченій агонії сіньора ді Кампіреалі, в нього була тільки довіреність написана лікарем, а що всі подробиці він повинен сказати на словах жінці хорого і його дочці, коли ці дами були ще в монастирі і, в кожному разі, пані абатессі. Воротарка пішла переказати таку заяву. Біля брами лишилась тільки молода сестра, надіслана абатессою. Балакаючи і жартуючи з нею, Джуліо просунув руки поміж великими залізними штабами брами і, весь час сміючися, спробував відкрити її. Сестра, що була дуже несмілива, злякалася і дуже недобре зрозуміла цей жарт. Тоді Джуліо, побачивши, що проходить так багато часу, мав необережність запропонувати їй жменю цехінів, прохаючи відчинити йому, додавши до цього, що він дуже втомлений, щоб чекати. Він добре бачив, що робить

безглуздя, каже історик: залізом, а не золотом, треба було поступати, але він не мав для того мужності. Не було нічого легше, як схопити сестру, що стояла не далі одного фута від нього з другого боку брами. При пропозиції цехінів ця молода дівчина підняла тривогу. Потім вона казала, що з манір Джуліо підчас розмови вона добре зрозуміла, що він не був простий кур'єр; то був закоханий в одну з наших черниць, подумала вона, що прийшов сюди для побачення; вона ж була побожна. Обхоплена жахом, вона почала з усієї сили смикати за шворку від малого дзвону, що був у великім дворі і наробив зараз же такого галасу, який збудив би і мертвих.

— Війна починається, — сказав Джуліо до своїх людей, — бережіться!

Він узяв свого ключа і, просунувши руку через залізні ґрати, відкрив браму; в превеликій розпуці молода сестра впала навколішки і почала читати Ave Maria та викрикувати про святотатний замір. Ще в той момент Джуліо повинен би змусити замовкнути молоду дівчину, але не одважився на це; один з його людей схопив її і затулив їй рота рукою.

В ту саму хвилину Джуліо почув у переході вистріл з мушкету позад себе. Угоне відкрив велику браму; решта солдатів входила потиху, коли один з браві сторожи, менш п'яний, ніж інші, наблизився до одного з вікон з ґратами

і здивувався, побачивши стільки людей у переході, та заборонив їм, лаючися, йти далі. Не треба було відповідати і продовжувати йти до залізної брами, що й зробили перші солдати; але той, що йшов останнім і був одним із селян, зрекрутованих по-обіді, вистрілив з пістолі до того слуги, що говорив з вікна й убив його. Цей вистріл пістолі, посеред ночі, та крики п'яних, що побачили свого убитого товариша, збудили солдатів монастиря, що спали тієї ночі у своїх ліжках і не змогли випити вина Уґоне. Восьмеро чи десятеро браві монастиря зіскочили напівроздягнені в перехід і почали як слід атаку на солдатів Бранчіфорте.

Як ми сказали, цей галас піднявся в той мент, коли Джуліо відкрив залізну браму. Зі своїми двома солдатами він побіг у сад, прямуючи до малих дверей сходів пансіонерок; але його зустріло пять чи шість вистрілів з пістолі. Обидва його солдати впали, сам він мав кулю в правій руці. Були це вистріли людей сіньори ді Кампіреалі, що з її наказу розмістились на ніч у саду, уповноважені на то дозволом, одержаним нею від єпископа. Джуліо побіг один до цих добре йому відомих малих дверей, що сполучували сходи пансіонерок із садом. Він робив усе можливе на світі, щоб порушити їх, але їх було міцно замкнено. Він пішов до своїх людей, але ті не давали відповіді; вони вмірали. В глибокій темряві він

зустрів трьох слуг ді Кампіреалі, проти яких оборонився ударами кінжалу.

Він побіг вестібюлем до залізної брами, щоб покликати своїх солдатів, але знайшов її замкнутою: обидві такі тяжкі залізні засувки приладили на своє місце і замкнули висячими замками старі садівничі, яких збудив дзвін молодой сестри.

— Я відтятий, — подумав Джуліо.

Він сказав це своїм людям: намарне пробував він зломити своєю шпагою один з висячих замків. Коли б то вдалося йому, то він би зняв залізний засув і відкрив би одну половину брами. Шпага його поломилася об вухо з замку; в ту ж хвилю його поранив у плече один слуга, що надійшов із саду. Джуліо обернувся і, ставши спиною до залізної брами, почув себе оточеним багатьома людьми. Він боронився кінжалом; на щастя темрява була повна і майже всі удари приходилися йому в панцер. Все ж Джуліо дістав болючу рану в коліно; він кинувся на одного чоловіка, який дуже висунувся, щоб вдарити його шпагою, і убив його кінжалом в обличчя; йому пощастило вихопити в нього шпагу. Тоді він почув себе урятованим; він став з лівого боку брами, побіч двору. Його люди, що надбігли, вистрілили пять чи шість разів з пістолі через ґрати залізної брами і розігнали слуг. У вестібюлі можна було бачити що небудь тільки під виблиски пістолів.

— Не стріляйте з мого боку! — закричав Джуліо до своїх людей.

— Ви попалися як у мишеловку, — сказав йому з холодною спокійністю капрал, говорячи через ґрати; — у нас убито трьох людей. Ми розвалимо підвалину брами з протилежного до вас боку; не підходьте туди, кулі будуть летіти в наш бік. Здається, що в саду є ворог.

— Негідники слуги ді Кампіреалі, — сказав Джуліо.

Він ще говорив до капрала, коли на них посипалися вистріли, що були направлені на галас і йшли з вестібюля, який вів до саду. Джуліо заховався в будці воротарки, що була наліво від входу; на превелику радість він знайшов там майже непомітну лампадку, що світилася перед іконою Мадонни. Джуліо взяв її з великою пересторогою, щоб не загасити її; з сумом він помітив, що тремтить. Він роздвився своєю рану на коліні, що приносила йому багато страждання; кров точилася у великій кількості.

Обводячи очима навкруги себе, він добре здивувався, пізнавши в жінці, що лежала непритомною в деревлянім кріслі, малу Марієтту, довірену камеристку Елени; він міцно розштовхав її.

— Що! Сіньор Джуліо, — скрикнула вона в сльозах, — ви хочете убити Марієтту, свого друга?

— Дуже далекий від того; перекажи Елені, що я вибачаюся у неї за стурбування її спочинку, і щоб вона пригадала собі Ave Maria з Монте Каві. Ось букет, що я зібрав в її саду в Альбано; але він трохи в плямах від крові; одмий його перед тим, як дати їй.

В цей мент Джуліо почув сальву вистрілів з мушкетів у переході; то brave черниць атакували його людей.

— Скажи мені, де ключ од малих дверей?
— запитав він у Марієтти.

— Я не бачу його; але ось ключі від висячих замків на залізних штабах, що підпірають велику браму. Ви зможете вийти.

Джуліо схопив ключі й кинувся з будки.

— Не працюйте більше над розваленням мурів, — сказав він до своїх солдатів, — я маю нарешті ключа від брами.

Тут наступив момент повного спокою, під час якого він пробував відкрити замок одним з малих ключів; він помилився ключем і спробував другий; нарешті замок відкрився. Але в ту хвилину, коли він здіймав залізну штабу, в його праву руку попав вистріл з майже щільно приставленої пістолі. Зараз же він почув, що ця рука одмовляється служити.

— Підійміть залізну накладку, — крикнув він до своїх людей.

Йому не було потреби казати їм про це.

Під виблиск пістолі вони побачили зігнутий

кінець залізної штаби, що наполовину вийшов із вробленого в браму вуха. Зараз же три чи чотири міцних рук підійняли залізну накладку; коли кінець штаби вийшов з вуха, вони відкинули її. Тоді стало можливим напів відкрити одну з половинок брами; капрал увійшов і сказав дуже тихо до Джуліо:

— Нам нема чого більше тут робити, нас не більш трьох чи чотирьох неранених, пятеро вже мертві.

— Я втратив крові, — почав Джуліо, — я почуваю, що втрачаю притому; скажіть їм винести мене.

Коли Джуліо говорив з бравим капралом, солдати кордегардії ще три чи чотирі рази стрілили з мушкетів і капрал упав мертвим. На щастя Уґоне почув наказ, зроблений Джуліо, і покликав по імені двох солдатів, які підійняли капітана. А що Джуліо не зовсім втратив притому, то Уґоне наказав їм нести його в глибину, саду до малих дверей. Такий наказ викликав лайку у солдатів; все ж таки вони послухалися.

— Сто цехінів тому, хто відкрив ці двері! — крикнув Джуліо.

Але вони не піддавались зусиллям трьох ошалілих людей. Один з старих садівничих, припустившись у вікні другого поверху, зробив у них багато вистрілів, які освітлювали їм дорогу.

Після марних зусиль проти дверей, Джуліо остаточно втратив притому; Уґоне сказав сол-

датам винести капітана як можна швидче. Сам же він увійшов до будки сестри воротарки, викинув за двері малу Марієтту, наказавши їй страшним голосом зникнути і ніколи не розказувати, кого вона пізнала. Він постягав з ліжка соломі, поломив кілька стільців і підпалив хату. Коли він побачив, що огонь добре палає, то кинувся з усієї сили тікати під мушкетні вистріли браві монастиря.

І тільки далі як за сто п'ятьдесят кроків од Візитації знайшов він цілком непритомного капітана, якого уносили швидкою ходою. Через кілька хвилин після того, як вони вийшли за місто, Уґоне сказав спинитися. З ним було тільки четверо солдатів; він послав двох до міста з наказом стріляти з мушкетів через кожні п'ять хвилин.

— Спробуйте знайти поранених товаришів, — сказав він до них; — виходьте з міста перед світом, ми підемо стежкою Croce Rossa. Коли зможете де-що підпалити, то зробіть це.

Коли Джуліо прийшов до притоми, то вони були за три льє від міста і сонце стояло вже високо над обрієм. Уґоне зробив йому свій доклад.

— Ваша частина не складається більше як з п'ятох людей, з яких трое поранено. Двоє селян, що лишилися в живих, одержали по два цехіни винагороди кожний і зникли; я післав двох неранених чоловіків до сусіднього містечка пошукати хірурга.

Хірургі, тремтячий старий, надіхав незабаром верхи на прегарнім ослі. Довелося грозити, що підпалять йому будинок, щоб він зважився поїхати. І треба було дати йому випити горілки, щоб він був здібний зробити щось, — настільки великий був його переляк. Зрештою він прийнявся за роботу; він сказав Джулію, що його рани не потягнуть тяжких наслідків.

— Рана в коліні не тяжка, — додав він, — але вам доведеться кульгати ізза неї все життя, коли ви не дотримаєте абсолютного спокою протягом п'ятнадцяти днів чи трьох тижнів.

Хірургі перев'язав поранених солдатів.

Угоне поглядом зробив знак Джулію; вони дали два цехіни хірургові, який розсипався словами подяки. Потім під претекстом подякувати йому, хірургові дали випити стільки горілки, що він заснув глибоким сном. Того як раз вони й хотіли. Вони перенесли його до сусіднього поля, загорнули чотирі цехіни в клаптик паперу і поклали їх до його кишені: то була платня за осла, на якого сіли Джулію і один з солдатів, поранених у ногу. Годину великої спеки вони пересиділи в античній руїні на березі одного ставу; всю ніч потім вони були в дорозі, уникаючи сел, дуже рідких на цім шляху. І через день тільки, коли сходило сонце, Джулію, перенесений своїми людьми, прокинувся посередині лісу Фаджоля, у вуглярській хаті, що була його головним осідком.

VI.

На слідуєчий день після баталії черниці в монастирі Візитації з жахом знайшли девять трупів у себе в саду і в переході, що вів від зовнішньої брами до брами з залізними ґратами; з їхніх браві було ранено восьмеро. Ніколи ще в монастирі не мали такого страху; іноді там добре було чути стріли мушкетів в площі, але ж не в саду, посеред будівель, під вікнами черниць, та ще в такій кількості. Справа тривала добрих півтори години і, протягом цього часу переполох всередині монастиря дійшов до найвищої точки. Коли б Джуліо хоч трохи порозумівся з якоюсь черницею чи пансіонеркою, він би досягнув свого: потрібно було тільки, щоб йому відкрили одні з численних дверей, що виходили в сад. Але, захоплений обуренням і гнівом проти того, що він називав порушенням присяги молодой Елени, Джуліо хотів усе подолати живою силою. Він не розважив над тим, що краще було б довірити свій намір комусь, хто б зміг переказати його Елені. Одного слова до малої Марієтти було б досить для успіху: вона могла б відкрити якісь одні черві що виходили в сад; і тоді досить було

одному чоловікові появитися в дортуарах монастиря під цей страшний акомпанімент мушкетерних вистрілів, що доносився зовні, щоб йому всі скорилися. При першому вистрілі Елена затремтіла за життя свого коханця і думала тільки про те, як би зникнути разом з ним.

Як змалювати її розпуку, коли мала Марієтта сказала їй про страшну рану, яку Джуліо дістав у коліно і про ту силу крові, що, як вона бачила, бігла з неї? Елена зневажала свою слабкість і малодушність.

— Я мала слабкість сказати одне слово моїй матері і кров Джуліо пролилася; він міг втратити життя в цім величнім нападі, де його одвага зробила все.

Зібравшись у вітальні, bravi оповідали черницям, які їх пильно слухали, що за все своє життя вони не були свідками такої відваги, яку виявив молодий, переодягнений за курієра чоловік, що керував зусиллями розбійників. Коли всі слухали ці оповідання з найбільшою цікавістю, то можна собі уявити ту надзвичайну пристрасність, з якою Елена розпитувала у bravi всі подробиці про молодого шефа розбійників. Після докладних оповідань цих bravi, зроблених на її бажання, і двох старих садівничих, зовсім байдужих свідків, їй здавалося, що вона більше не любить своєї матери. Одного моменту навіть виник дуже гарячий діяльог між цими особами, що так ніжно любилися напер-

додні баталії. Сіньюру ді Кампіреалі несприємно вразили плями крові, що вона запримітила на квітах одного букету, з яким Елена не розлучалася більш ні на хвилину.

— Треба викинути ці квіти, які заплямлено кровю.

— Це через мене пролилася ця шляхотна кров; вона пролилася через те, що я мала слабість сказати вам одно слово.

— Ви ще досі кохаєте убивця вашого брата?

— Я кохаю мого чоловіка, якого; на мое вічне нещастя, атакував мій брат.

Після таких виразів сіньюра ді Кампіреалі і її дочка не обмінялися ні одним словом протягом трьох днів, які сіньюра провела ще в монастирі.

На другий день після її відїзду Елені пощастило зникнути, скористувавшись розрухом, що стояв біля обох монастирських брам від присутности великої кількості мулярів, яких поставили в саду виводити нові укріплення. Мала Марієтта й вона переодяглися за робітників. Але міщане урядили пильний догляд за брамами міста і для Елени було досить великим утрудненням вийти з міста. Нарешті, той самий дрібний крамарь, що передавав до неї листи від Бранчіфорте, згодився провести її як свою дочку і піти з нею до Альбано. Там Елена знайшла таємний притулок у старій жінки, що її малою вигодувала і яка потім за

її подарунки завела невелику крамничку. Як тільки Елена приїхала, то зараз же написала до Бранчіфорте, а стара жінка на превелику силу знайшла одного чоловіка, що згодився на одчай піти в глиб лісу Фаджоля, не знаючи пароля солдатів Кольонни.

Післанець, відправлений Еленою, повернувся через три дні весь переляканий. Насамперед, йому було неможливо знайти Бранчіфорте; а розпитування, які він не переставав робити про молодого капітана, підвели його під підозріння і він мусів тікати.

— Не може бути більш сумніву, — сказала до себе Елена, — бідний Джуліо вмер і це я убила його! Такий мусів бути наслідок моєї ганебної слабости і малодушности. Він повинен був кохати сильну жінку, дочку одного з капітанів князя Кольонни.

Стара жінка думала, що Елена умре. Вона пішла до монастиря Капуцинів, що стояв понад висіченим у скелях шляхом, де колись Фабіо і його батько зустріли серед ночі обох закоханих. Жінка довго говорила із своїм сповідником і під святою присягою призналася йому, що молода ді Кампіреалі хоче зеднатися з своїм чоловіком, Джуліо Бранчіфорте і що овна згодна поставити в церкві монастиря срібну лямпаду вартістю в сто еспанських піястрів.

— Сто піястрів! — відповів роздратований чернець. — А що станеться з нашим монасти-

рем, коли ми заслужимо ненависть сіньора ді Кампіреалі? Не сто п'ястрів, а цілу тисячу дав він нам, щоб ми пішли за тілом його сина на місце баталії в Чампі, не рахуючи воску.

Треба сказати на честь монастиря, що двоє старих ченців, довідавшись про місце перебування Елени, зійшли до Альбано, щоб побачити її, з наміром умовити її добровільно або примусити перенестися до паляцо її рідні. Все Альбано було повне поголосою про втечу Елени і про щедрі обіцянки її матери тим, хто зміг би їй дати звістку про дочку. Але обох ченців так зворушила розпука бідної Елени, яка вважала Джуліо Бранчіфорте мертвим, що вони були зовсім далекі від того, щоб зрадити її та вказати матері місце, де вона переховувалась; вони згодилися відпровадити її до фортеці Петрелля. Елена і Марієтта, весь час переодягнені за робітників, відправилися пішки і вночі до одного джерела в лісі Фаджоля за одно льє від Альбано. Ченці привели туди мулів і, коли настав день, вони рушили до Петреллі. Солдати, яких вони зустрічали в лісі, вітали з повагою ченців, що були, як то було відомо, під протекцією князя. Але не так було з двома малими чоловіками, що йшли з ченцями. Солдати спочатку дивилися на них суворим оком і підходили до них, а потім вибухали сміхом і робили ченцям компліменти з приводу грації їхніх погоничів мулів.

— Мовчіть ви, безбожники і будьте певні, що все робиться з наказу князя Кольонни, — відповідали ченці на ходу.

Але бідна Елена не мала щастя; князя не було в Петреллі, а коли, через три дні, повернувшись, він згодився прийняти її, то виказав себе дуже суворим.

— Для чого прийшли ви сюди, панночко? Що значить такий малорозумний захід? Через ваші бабські балачки загинуло семеро найбільш бравих людей, які тільки були в Італії; цього вам ніколи не вибачить ні одна розсудлива людина. На цім світі треба хотіти, або не хотіти. І без сумніву на підставі нової балаканини, Джуліо Бранчіфорте обявили свято-татцем і присудили мучити протягом двох годин розжеврелими на огні кліщами, а після того спалити, як Жида, його, одного з кращих християн, яких я тільки знаю! Яким би чином могли, без ганебної балаканини з вашого боку, вигадати ту страшну брехню, що Джуліо Бранчіфорте був у Кастро в день нападу на монастир? Всі мої люди скажуть вам, що в той самий день його бачили тут у Петреллі і що під вечір я послав його до Велетрі.

— Але чи живий він? — скрикнула в десятій раз молода Елена, вся в сльозах.

— Він мертвий для вас, — продовжував князь, — ви ніколи більше не побачите його. Я раджу вам повернутися до свого монастиря

в Кастро; пильнуйте, щоб не вчинити більше необачности. Я наказую вам лишити Петреллю протягом одної години. А саме головне, не розказуйте нікому, що ви бачили мене, бо я потраплю вас покарати.

Душа бідної Єлени розривалася від такого прийняття з боку цього славного князя Кольонни, до якого Джуліо мав стільки поваги і якого вона любила через те, що він любив його.

Що б там не хотів сказати князь Кольонна, цей захід Єлени зовсім не був нерозумний. Коли б вона прийшла на три дні раніш до Петреллі, то змогла б знайти там Джуліо Бранчіфорте; рана на коліні позбавляла його змоги ходити і князь наказав перенести його до великого містечка Авеццано в неаполітанським королівстві. При першій же звістці про страшний вирок, куплений проти Бранчіфорте сіньором ді Кампіреалі, що об'являв його святотатцем і насильником монастиря, князь побачив, що у випадкові, коли б треба було оборонити Бранчіфорте, він не міг більше рахувати на три чверти своїх людей. То був гріх проти Мадонни; а кожен з розбійників вірив, що має якесь особисте право на покров святої Мадонни. І коли б знайшовся в Римі начальник стрільців настільки відважний, щоб прийти арештувати Джуліо Бранчіфорте посередні лісу Фаджоля, то він би зміг досягти свого.

Прибувши до Авеццано, Джуліо звався Фонтана. Люди, що транспортували його, були певні. По своїм повороті до Петреллі вони з боєм обявили, що Джуліо вмер по дорозі і з того самого моменту кожний з солдатів князя знав, що той, хто вимовить це фатальне ім'я, дістане удар кінжалом у серце.

І тому намарне Елена, повернувшись до Альбано, писала листа за листом і витрачала всі цехіни, які були у неї, на передачу тих листів до Бранчіфорте. Обоє старих ченців, що зробилися її друзями, — бо незмірна краса, каже хронікар із Фльоренції, все має де-яку владу навіть над серцями, що зачерствіли від егоїзму та лицемірства, — обоє ченців, кажемо ми, попередили бідну молоду дівчину, що намарне вона силкується передати хоч слово до Бранчіфорте. Кольонна обявив, що Джуліо вмер; отже він, напевне, не появиться на світі раніш, як того схоче князь. Стара жінка, що вигодувала Елену, зі сльозами сказала їй, що мати відкрила місце її переховання і дала самі суворі накази силою перевести її до паляцо Кампірсалі в Альбано. Елена зрозуміла, що в цім паляцо неволя її зможе бути безмежно сувора і їй можуть абсолютно заборонити всяке сполучення із зовнішнім світом, тоді як у монастирі в Кастро вона мала б ті самі полегчення для отримання і відправлення листів, що і всі черниці. Крім того, і то було головне, в саду

цього монастиря Джуліо пролив свою кров для неї; вона могла б бачити там те деревляне крісло воротарки, де він помістився на момент, щоб роздивитися свою рану на коліні; це там дав він Марієтті того заплямленого кровю букета, який був тепер завжди з нею. Вона з сумом повернулася до монастиря в Кастро. На цьому можна б закінчити її історію, що було б краще для неї і, можливо, для читача також. У дійсності ж, ми побачимо довгу деградацію вельможної та шляхотної душі. Обережні заходи і брехні цивілізації, що від цього часу оточують її з усіх боків, замінятимуть її щирі пориви енергійних і надзвичайних почувань. Римський хронікар приводить тут повне наївності міркування: через те, що жінка хоче виховати добру дочку, вона думає, що має талант для керування її життям. Через те, що вона зовсім слушно казала до дочки, коли та мала шість років: панночко, поправте свого комірця, — то і тепер, коли ця дочка має вісімнадцять років, а вона п'ятьдесят, коли ця дочка має стільки ж і більше розуму, ніж мати, ця остання, захоплена манією панування, вважає, що вона повинна керувати життям дочки і навіть уживати для того брехні. Ми побачимо, що то Вітторія Карафа, мати Елени, в наслідок спритних і дуже вміло комбінованих засобів довела до жорстокої смерті свою таку дорогу дочку, після того, як справляла протягом два-

надцять років її нещастя, — сумний наслідок манії панування.

Перед смертю сіньор ді Кампіреалі мав радість побачити опублікований у Римі вирок, що засуджував Бранчіфорте на муки протягом двох годин розпеченим до червоного залізом, після чого його мали б спалити на малім огні, а попіл викинути до Тибру. Фрески внутрішнього монастирського двору Санта-Марія-Новелля у Фльоренції ще й сьогодні показують, як виконували такі жорстокі вирoki проти святотатців; треба було великої кількості сторожи, щоб не дати обуреному народові заступити катів у їх роботі. Кожний вважав себе за інтимного друга Мадонни. Ще за кілька хвилин до смерті сіньор ді Кампіреалі сказав прочитати собі цей вирок і дав адвокатові, що його вистарався, свою добру землю між Альбаном і морем. Цей адвокат був не без заслуги. Не дурно ж Бранчіфорте засудили на такі страшні муки, хоч ні один свідок не сказав, що він пізнав його в тім молодім переодягненім за курієра чоловікові, що здавалося з таким авторитетом керував бандою напасників. Багатство цього дару схвилювало всіх інтриганів Риму. При дворі тоді був один *fratone* (чернець), глибокодумний чоловік і здібний на все, навіть на те, щоб присилувати Папу подати йому капелюха; він займався справами князя Кольонни і навіть цей страшний клієнт ста-

вився до нього з повагою. Коли сіньора ді Кампіреалі побачила свою дочку знову в Кастро, то вона покликала цього фратоне.

— Ваше Преподобіє дістануть дуже багату винагороду, коли схочуть допомогти в досягненню дуже простої справи, яку я зараз поясню. Через кілька днів вирок, що засуджує Бранчіфорте на жорстокі муки, буде опублікований і матиме силу для виконання також і в неаполітанським королівстві. Я прошу Ваше Преподобіє прочитати цього листа від віце-короля, трохи мого родича, який подав мені цю новину. В якій країні міг би Бранчіфорте шукати собі притулку? Я передам п'ятьдесят тисяч піястрів князеві з проханням дати все чи частину Джуліо Бранчіфорте під умовою, що він служитиме моему володареві, королеві Іспанії, проти повстанців у Фляндрії. Віце-король дасть Бранчіфорте титул капітана, а щоб вирок проти святотатства, якому я сподіваюся надати сили на виконання також і в Іспанії, не спинив його карери, він носитиме імя Ліццара; це є імя одної невеликої землі в Аbruццях, яку перевести у його власність я знайду засоби за допомогою ніби продажу. Я гадаю, що Ваше Преподобіє ніколи не бачили, щоб мати так поводитися з убиьцем свого сина. За п'ятьсот піястрів ми змогли б уже багато разів позбавитися цієї ненависної істоти; але ми зовсім не хотіли сваритися з Кольонною.

Зволіть також вказати князеві, що моя повага до його прав коштує мене шістьдесят чи вісімдесят тисяч піястрів. Я не хочу більш ніколи чути про цього Бранчіфорте; крім усього, висловіть князеві мою повагу до нього.

Фратоне сказав, що в цих трьох днях він зробить подорож у бік Остії і сіньора ді Кампіреалі передала йому перстень, вартістю в тисячу піястрів.

Кілька днів пізніше фратоне появився знову в Римі і сказав сіньорі ді Кампіреалі, що він не довів до відома князя її пропозиції; але, що раніш як за місяць молодий Бранчіфорте відпливе до Барсельони, куди вона змогла б передати для нього через одного з банкірів того міста суму в пятьдесят тисяч піястрів.

Князеві випало багато труднощів з Джуліо; молодий закоханий не міг зважитися покинути країну, хоч він і підпадав від того часу в Італії всякій небезпеці. Намарне князь доводив йому, що сіньора ді Кампіреалі могла померти; намарне обіцяв він йому, що в кожному випадкові через три роки Джуліо зміг би побачити знову свою країну, — Джуліо заливався сльозами, але ніяк не згожувався. Князь був змушений прийти до нього і попрохати його відїзду, як особистої послуги; Джуліо нічого не міг відмовити другові свого батька; але насамперед він хотів порозумітися з Еленою. Князь взявся передати довгого листа і, більше того, дозволив Джуліо

писати до неї з Фляндрії раз на місяць. Нарешті, обхоплений розпукою закоханий відплив до Барсельони. Князь же попалив усі листи, бо не хотів, щоб Джуліо повернув коли будь до Італії. Ми забули сказати, що князь, хоч він і був дуже далекий по характеру від усякого самовдоволення, вважав себе змушеним для досягнення мети сказати, що то він знаходить відповідним забезпечити невеликий маєток в пятьдесят тисяч піястрів єдиному синові одного з найбільш вірних слуг дому Кольонна.

До бідної Елени в монастирі в Кастро ставилися як до княгині. Смерть батька віддала їй у володіння значний маєток, бо вона несподівано одержала велику спадщину. З приводу смерти свого батька вона роздала по пять ліктів чорної тканини всім мешканцям Кастро та околиць, які заявили бажання носити жалобу за сіньором ді Кампіреалі. Вона була ще в перших днях своєї великої жалоби, коли цілком невідома рука передала до неї листа від Джуліо. Тяжко було б намалювати те захоплення, з яким відкрила вона того листа, а ще більш той глибокий сум, що послідував за прочитанням. Все ж, то було письмо Джуліо; вона його роздивлялася з найбільш пильною увагою. Лист говорив про кохання і про яке кохання, великий Боже! Сіньора ді Кампіреалі, що мала стільки розуму, таки склала цього листа. Вона це зробила з наміром почати ко-

респонденцію сіма чи вісьма листами пристрасного кохання, а далі виготувати листи, з яких здавалося б, що кохання потроху згасає.

Ми швидко перейдемо через десять років нещасливого життя. Елена вважала себе зовсім забутою, але високомірно відкинула залицання та сватання молодих і найбільш визначних сіньорів Риму. Все ж вона вагалася один момент, коли їй говорили про молодого Оттавіо Кольонна, старшого сина знаменитого Фабріціо, що так недобре прийняв її колись у Петреллі. Їй здавалося, що коли її рішуче змушено взяти чоловіка, щоб дати протектора землям, якими вона володіла в римській державі і неаполітанським королівстві, то для неї було б не так ненависно носити ім'я чоловіка, якого колись любив Джуліо. Коли б Елена згодилася на це подружжя, то вона швидко дійшла б до правди про Джуліо Бранчіфорте. Старий князь Фабріціо часто з захопленням говорив про надлюдську відвагу полковника Ліццара (Джуліо Бранчіфорте), що, подібний зовсім до героїв старих романів, шукав у геройських вчинках розваги від нещасливого кохання, яке робило його нечулим до всякої втіхи. Джуліо вважав, що Елена вже багато часу, як одружена; сіньора ді Кампіреалі оточила його також брехнями.

Елена наполовину помирилася з такою спритною матір'ю. Ця ж, гаряче бажаючи побачити її одруженою, попросила свого друга,

старого кардинала Санті-Кватро, протектора монастиря Візитації, який їхав до Кастро, объявити по секрету найбільше старим чернцям монастиря, що його подорож затрималася через один милостивий акт: добрий Папа Григорій XIII, отримавши звістку про смерть розбійника Джуліо Бранчіфорте, що колись пробував збезчестити їх монастир, захотів, зворушений від жалю до його душі, одмінити вирок, який обявляв Джуліо святотатцем. Папа був добре переконаний, що, під тягарем такого засуду, Джуліо ніколи не зміг би вийти з чистилища, коли б узагалі він, захоплений та замордований у Мексиці повстанцями дикунами, мав би щастя потрапити до чистилища. Така новина схвилювала весь монастир у Кастро; вона дійшла й до Елени, що віддавалася тоді всім безглуздям честолюбства, яке може викликати володіння великим маєтком у людини, що безнастанно нудиться. Від того часу вона не виходила більш зі своєї кімнати. Треба знати, що для того, щоб помістити свою кімнату в малій хаті воротарки, куди забіг на хвилину Джуліо в ніч нападу, вона перебудувала половину монастиря. З безмежними труднощами, а опісля навіть зі скандалом, який затушувати було дуже тяжко, вона добилася того, що знайшла і взяла собі на службу трьох *bravì*, які служили Бранчіфорте; тільки цих трьох лишилося в живих з тих п'яťох, що не загинули

юлись у баталії в Кастро. Поміж ними був Угоне, старий тепер і вкритий ранами. Вигляд цих трьох людей викликав багато балачок; але врешті страх, якого задавав усьому монастиреві гордий характер Елени, переміг, і кожного дня можна було бачити, як ці браві, одягнені в її ліврею, приходили за її розпорядженнями до зовнішніх ґрат і часто подовгу відповідали на її запитання завжди про той самий сюжет.

За звідомленням про смерть Джуліо наступило шість місяців самоув'язнення і відокремлення від усіх справ світу; першим почуттям, що збудило цю душу, розбиту вже непоправним нещастям і довгою нудьгою, було почуття честолюбства.

В недовгім часі абатесса померла. Згідно до звичаю кардинал Санті-Кватро, який був ще протектором Візитації, не дивлячися на свої дев'яносто два роки, склав лісту з трьох дам черниць, зпоміж яких Папа мав вибрати абатессу. Треба було дуже серйозних мотивів, щоб Найсвятіший Отець прочитав обидва останніх імени на лісті; він обмежувався звичайно одним розчерком пера на цих іменах і іменування було скінчене.

Одного дня Елсна була біля вікна колишнього покою воротарки, що зробився тепер краєм крила нових, виведених з її наказу, будівель. Це вікно було не вище двох футів над политим колись кровю Джуліо переходом, який

робив тепер частину саду. Елена встромила очі в землю. Три пані, написані, як то вже кілька годин було відомо, на лісті кардинала для заступлення покійної абатесси, пройшли перед вікном Елени. Вона не бачила їх і через це не могла привітати. Одна з трьох дам образилася і сказала досить голосно до двох других:

— Ось добрий спосіб для пансіонерки виставляти свою кімнату на людські очі!

Пробуджена такими словами Елена підвела очі і зустріла три злих погляди.

— Добре, — сказала вона до себе, зачиняючи вікно і не вітаючися, — вже досить часу я була ягням у цім монастирі; треба бути вовком, хоч би це пішло тільки на забаву цікавих панів з міста.

Годину після того, один з її людей, висланий як курієр, односив слідуєчого листа до її матери, яка вже протягом десяти років жила в Римі і зуміла там здобути великий вплив.

«Вельмишановна мати!

«Кожного року в день мого свята ти даєш мені триста тисяч франків; я вживаю ці гроші на те, щоб робити тут безглуздя, почесне в дійсности, але яке не стає від того меншим. Хоч ти вже багато часу не висловлюєш мені того, але я знаю, що змогла б двома способами засвідчити тобі мою вдячність за всі добрі наміри, які ти мала що до мене. Я не одружуся зовсім, але з радістю зробилася б абатессою

цього монастиря. Таку ідею піддало мені те, що ті три пані, яких наш кардинал Санті-Кватро вписав до лісти, представленої Найсвятішому Отцеві, — то мої вороги, — і яку б з них не було обрано, я сподіваюся зазнати всяких утисків. Віддай подарунок для мого свята тим особам, яким то слід зробити; відрочимо спочатку на шість місяців іменування; такий факт аж до безумства сповнить щастям пріорку монастиря, мого інтимного друга, що тримає зараз у своїх руках управління. І для мене це буде джерелом щастя, а це буває дуже рідко, що я можу вжити таке слово, говорячи про твою дочку. Я знахожу свою ідею безумною; але, як що ти бачиш де-які шанси на успіх, я протягом трьох днів прийму білий постриг; вісім років перебування в монастирі, не виходячи з нього, дають мені право на звільнення від обовязкових шости місяців. Дозвіл на це можна здобути, це коштує сорок екію.

«З повагою, моя достойна мамо і. т. д.»

Цей лист сповнив радістю сіньюру ді Кампіреалі. Вона вже щиро каялася, під час отримання листа, що наговорила своїй дочці про смерть Бранчіфорте; вона не знала, яким чином закінчиться та глибока меланхолія, в яку впала Елбна. Мати вже боялася божевілля, вона доходила до того, що боялася, аби дочка не схотіла поїхати до Мексики подивитися на те місце, де — як казали — замордовано Бранчіфорте. Бо

в такому випадкові було дуже можливим, що Елена дізнається в Мадриді справжнє ім'я полковника Ліццара. З другого боку, те, що просила в своїм листі дочка, було найбільш тяжкою справою на світі і — можна навіть сказати — найбільш абсурдною. Молода дівчина, що не була навіть черницею і була відома тільки з божевільного кохання розбійника, яке можливо вона поділяла — і от поставити її на чолі монастиря, де всі римські князі мали родичок! Але кажуть, що всякий процес можна оборонити і значить виграти, думала сіньора ді Кампіреалі. У своїй відповіді Вітторія Карафа подала надію своїй дочці, яка взагалі мала абсурдні бажання, але дуже легко втрачала до них охоту. Ввечері, збираючи інформації про все, що зблизька чи здалеку могло мати відношення до монастиря в Кастро, вона довідалася, що вже багато місяців її друг кардинал Санті-Кватро був у гурмі: він хотів одружити свою племінницю з доном Оттавіо Кольонна, старшим сином князя Фабріціо, про якого так часто говорилося в цій історії. Князь пропонував йому свого другого сина дона Льоренцо, бо для того, щоб поправити свій маєток, захитаний війною, яку, нарешті в згоді між собою, провадили король Неаполю і Папа проти розбійників з Фаджоля, треба було, щоб жінка його старшого сина принесла домові Кольонна придане в шістьсот тисяч піястрів (3,210.000 фран-

ків). Навіть позбавляючи в самий смішний спосіб усіх інших родичів спадщини, кардинал Санті-Кватро міг запропонувати князеві маєток тільки в триста вісімдесят чи чотириста тисяч екію.

Вітторія Карафа провела вечір і частину ночі, збираючи потвердження цих фактів од усіх друзів старого Санті-Кватро. Другого дня в сьомій годині вона завітала до старого кардинала.

— Еміненціє, — сказала вона до нього, — ми обое дуже старі; нам нема потреби оббріхувати себе, даючи гарні назвиска негарним річам. Я прийшла запропонувати вам одне безглуздя: я можу тільки сказати, що воно не є огидне; але признаюся, що знахожу його надзвичайно смішним. В той час, коли обговорювалося подружжя дона Оттавіо Кольонна з моєю дочкою Еленою, я відчула приязнь до цього молодого чоловіка і тепер у день його шлюбу я передам вам двіста тисяч піястрів сріблом чи в землі, які проситиму вас йому вручити. Але для того, щоб така бідна вдова, як я, могла принести таку велику жертву, треба, щоб моя дочка Елена, що має зараз двадцять сім років і від девятнадцяти років не залишала монастиря, зробилася абатессою в Кастро; для цього треба відрочити іменування на шість місяців; ця справа канонична.

— Що ви кажете, пані? — скрикнув старий

кардинал несамовито; — сам Найсвятіший Отець не зміг би зробити того, що ви просите у бідного безсилового старого.

— Я так само говорила Вашій Емінінції, що справа смішна: дурні знайдуть її безглуздя, але люди, добре поінформовані про те, що робиться при дворі, подумують, що наш милостивий володарь, добрий Папа Григорій XIII, зволів винагородити чесну і довгу службу Вашої Емінінції, полегчуючи подружжя, про яке весь Рим знає, що ви його бажаєте. Зрештою справа дуже можлива і зовсім канонична, я за то ручуся; моя дочка прийме білий постриг відзавтра.

— Але сімонія, пані!... — скрикнув старий страшним голосом.

Сіньора ді Кампірсалі зібралася виходити.

— Що це за папір, що ви лишаєте?

— Це ліста земель, що я представила б на суму в двіста тисяч піястрів, коли б не побажали взяти грошима. Зміна володіння цими землями могла б триматися дуже довго в секреті; рід Кольонна, наприклад, міг би вчинити до мене процеса, якого я програла б...

— Але ж сімонія, пані! страшна сімонія!

— Треба почати, відрочивши іменування на шість місяців; завтра я прийду за розпорядженнями Вашої Емінінції.

Я почуваю, що для читачів, народжених на півночі від Альпів, треба пояснити той майже

офіційльний тон багатьох частин цього діяльоу. Я пригадаю, що в суворо католицьких країнах більшість діяльоів на дражливі сюжети кінчається сповідальнею і тому зовсім не однаково було послуговатися словом пошани чи виразом зневаги.

Назавтра вдень Вітторія Карафа дізналася, що з приводу великої зробленої помилки, знайденої в лісті трьох пань, представлених для заступлення абатесси в Кастро, це іменування відкладалося на шість місяців. Друга пані, внесена на лісту, мала в родині ренеґата; один з її стрієчних дідів перейшов у протестантство в Удіне.

Сіньора ді Кампірсалі вважала потрібним зробити заходи безпосередне до князя Фабріціо Кольонна, якого домові вона хотіла принести таке значне збільшення маєтку. Після двох днів клопоту, вона добилася побачення в однім сусіднім до Риму селі, але вийшла цілком настрашена з тієї авдієнції. Вона знайшла князя, звичайно такого спокійного, настільки захопленим військовою славою полковника Ліццара (Джуліо Бранчіфорте), що вважала цілком зайвим просити його тримати в секреті цю справу. Для князя полковник був як рідний син і, що більше, як улюблений учень. Князь проводив свій час за читанням та перечитуванням надісланих з Фляндрії листів. Що б залишилося від її дорогого пляну, якому сіньора

ді Кампіреалі вже десять років приносила в жертву стільки річей, коли б її дочка довідалася про існування і славу полковника Ліццара?

Я гадаю можливим обійти мовчанням багато подробиць, які малюють в дійсності обичаї тої доби, але здаються мені сумними, щоб їх оповідати. Автор римського манускрипту надає собі безмежних труднощів для докладного занотування тих деталей, що я опускаю.

Через два роки після побачення сіньори ді Кампіреалі з князем Кольонна, Елена зробилася абатесою в Кастро; але старий кардинал Санті-Кватро умер від мук після того великого акту сімонії. В той час Кастро мало за єпископа найгарнішого чоловіка при дворі Папи, монсіньора Франческо Чіттадіні, шляхтича з Міляну. Цей молодий чоловік, визначний своєю стриманою вдачею та достойним поведженням, мав постійні зносини з абатесою Візитації, більш усього з приводу нового внутрішнього монастирського двору, яким вона хотіла украсити свій монастир. Цей молодий єпископ, що мав тоді двадцять дев'ять років, покохав до божевілля гарну абатессу. На процесі, що виник пізніше через рік, безліч черниць, вислуханих як свідки, оповідали, що єпископ збільшував, як тільки можливо, свої візити до монастиря і часто казав до їхньої абатесси: „Там, зовні, я командую і знахожу в тім, признаю свій

сором, де-яке задоволення. Тут же, біля вас, я слухаюсь, як невільник, але з насолодою, що куди більше переходить задоволення від командування в іншій місці. Я знаходжуся під впливом вищої істоти; хоч би я й хотів того, я не міг би мати бажання іншого від її бажання і я волів би краще бачити себе навіки останнім з її невольників, ніж бути королем далеко від її очей.“

Свідки оповідали, що часто, поміж цих елґантських фраз, абатесса наказувала йому замовчати і в таких гострих виразах, які вказували на зневагу.

— Казати правду, — продовжує другий свідок, — пані поводитися з ним як із слугою; в таких випадках бідний єпископ опускав очі, починав плакати, але ж зовсім не думав виходити. Кожного дня він знаходив нові претексти, щоб появитися у монастирі, що дуже скандалізувало сповідників черниць і ворогів абатесси. Але пані абатессу гаряче боронила пріорка, її інтимна подруга, що з її безпосередніх наказів провадила внутрішній розпорядок.

— Ви знаєте, мої достойні сестри, — казала пріорка, — що після того прикрого кохання, яке наша абатесса почувала в своїй першій молодости до авантурничого солдата, у неї в ідеях лишилося багато примх. Але ви всі знаєте, що її характер має в собі ту ознаку, що ніколи їй не зможуть подобатися люди, до яких вона вия-

вила зневагу. А вона за все своє життя можливо не вимовила стільки образливих слів, скільки тут у нашій присутності до бідного монсеньора Читтадіні. Кожного дня ми бачимо таке з ним поводження, що примушує нас червоніти за його високу достойність.

— Так, — відповідали скандалізовані черниці, — але він кожного дня приходить знову; значить, в суті діла, з ним не так уже погано поводяться. І в кожному випадкові ця очевидність інтриги шкодить достоїнстві святого ордену Візитації.

Найбільш суворій хазяїн не звертає до найбільш нездібного слуги і чверти тих образ, якими горда абатесса в дуже делікатний спосіб дошкуляла молодому єпископові. Але він був закоханий і приніс із свого краю те ґрунтовне правило, що почавши раз справу такого роду, треба тільки піклуватися про мету і не розбірати засобів.

— Врешті всього, — казав єпископ до свого довіреного Чезаріо дель Бене, — закоханий, що відмовляється від атаки раніш, ніж його до того примусили засоби вищої сили, заслуговує зневаги.

Моїм сумним завданням буде тепер обмежитися немінуче дуже сухим витягом з процесу, в наслідок якого Елена знайшла смерть. Цей процес, що я прочитав в одній бібліотеці, назву якої повинен замовчати, формує не менш

осьми томів in-folio. Запитання і розправи написані в латинській мові, відповіді в італійській. Я знайшов там, що в місяці листопаді 1572 року, біля одинадцятої години вечору, молодий єпископ надійшов сам до дверей церкви, до якої протягом усього дня допускалися вірні. Абатесса сама відкрила двері і дозволила йому йти за нею. Вона прийняла його в одній кімнаті, яку вона часто займала і яка сполучувалася потайними дверима з трибунами, що панували над усім простором церкви. Тільки встигла пройти одна година, як дуже здивований єпископ був відправлений до себе; абатесса сама провела його до дверей церкви і сказала до нього такі власні слова:

— Вертайте до свого паляцо і залишіть мене швидче. Прощайте, монсіньор, ви мене жахаєте; мені здається, що я віддалася лакеєві.

В кожному разі через три місяці прийшов час карнавалу. Мешканці Кастро славилися святами, які вони задавали собі в той час; усе місто переповнювалося балачками про маскаради. Кожен маскарад проходив перед малим віконцем, яке освітлювало одну із стаєнь монастиря. Добре відомо, що за три місяці перед карнавалом цю стайню переробили в сальон і що вона була повно набитою в дні маскараду. Єпископ проїхав у своїй кареті серед усього ошалілого натовпу; абатесса зробила йому знак і слідуючої ночі о першій годині він не про-

минув бути під дверима церкви. Він увійшов, але менш, як через три чверти години був в гнівом відправлений. Після першого побачення в місяці листопаді він продовжував приходити до монастиря майже кожні вісім днів. На його обличчю помічали певний слід самозадоволення, який не уникав нічних очей, але мав властивість пригноблювати гордий характер молодої абатесси. У понеділок на Великдень, вона повелася з ним, як з останнім з людей, і адресувала до його такі слова, яких би не зміг перенести найбільшій з останніх робітників монастиря. В кожному разі, через кілька днів опісля, вона зробила йому знак, в наслідок якого гарний єпископ не проминув надійти опівночі до дверей церкви; вона покликала його, щоб сказати йому, що заваготіла. При такій заяві, говориться в процесі, гарний молодий чоловік зблід од жаху і зовсім одурів з переляку. Абатесса мала гарячку; вона покликала лікаря і зовсім не зробила перед ним таємниці із свого становища. Цей чоловік знав благородний характер хворої і обіцяв виплатити її із справи. Він почав з того, що звів її з одною молодою і гарною жінкою з народу, що, не маючи титулу акушерки, була здібною до цього. Її чоловік був пекар. Елену задовольнила розмова з цією жінкою, яка заявила їй, що для виконання проектів, за допомогою яких вона сподівається вряту-

вати її, треба мати двох довірених жінок у монастирі.

— Таку жінку, як ви — так, в добрий час, але одну з рівних мені! — ні; залишіть мене.

Бабка вийшла. Але кілька годин пізніше Елена, знаходячи необережним виставляти себе на балачки цієї жінки, поклікала лікаря, який післав знову ту жінку до монастиря, де з нею великодушно обійшлися. Жінка присягнула, що, навіть і не покликана знову, вона ніколи б не розголосила довіреного їй секрету; але вона ще раз заявила, що коли всередині монастиря немає двох жінок, відданих абатессі, які знають про все, то вона не може ні за що взятися. (Без сумніву вона думала про обвинувачення в дітогубстві.) Після довгого міркування абатесса рішила довірити цей страшний секрет пані Вітторії, пріорці монастиря, з шляхотного роду герцогів К... і пані Бернарді, дочці маркіза П... Вона примусила їх присягнути на молитовниках, що ніколи, навіть у карнім трибуналі, вони не вимовлять слова про те, що вона хоче їм довірити. Ці пані аж захололи від страху. На допиті вони призналися, що заклопотані таким гордим характером своєї абатесси, вони чекали признання в якімсь убивстві. Абатесса сказала до них з простим і холодним виглядом:

— Я не дотримала всіх своїх обов'язків; я багітна.

Пані Вітторія, пріорка, глибоко зворушена і схвильована дружбою, що протягом стількох років привязувала її до Елени і зовсім не підштовхувана до того зайвою цікавістю, скрикнула із сльозами на очах:

— Хто ж той нерозумний, що вчинив такий гріх?

— Цього я не сказала навіть моєму сповідникові; судить тоді, чи хотіла б я сказати вам про це!

Ці дві пані обговорили зараз же способи сховати цей фатальний секрет від решти монастиря. Вони вирішили спочатку, що ліжко абатесси треба перенести з тогочасної кімнати, що була цілком центральним місцем, до аптеки, яку влаштували в найбільш віддаленім кутку монастиря, на третьому поверсі великого будинку, виведеного щедротами Елени. В цім місці абатесса дала життя дитині мужеського роду. Протягом трьох тижнів жінка пекаря переховувалася в покоях пріорки. Коли ця жінка нашвидку переходила вздовж внутрішнього монастирського двору, виносячи дитину, ця остання почала кричати і з переляку бідна жінка забігла до льоху. Через годину пані Бернарда, за допомогою лікаря спромоглася відкрити малі двері саду і жінка пекаря швидко вийшла з монастиря і, незабаром після того, з міста. Вийшовши на долину і обхоплена панічним страхом, вона заховалася в однім гроті,

що випадково зустрівся їй у скелях. Абатесса написала до Чезаріо дель Бене, довіреного і першого слуги єпископа, який поспішив до зазначеного йому грота; він був на коні: він узяв дитину на руки і поскакав гальопом до Монтефіясконе. Дитину охрестили в церкві Санта-Маргеріта і дали імя Алессандро. Там знайшли жінку, що взялася вигодувати дитину, якій Чезаріо передав вісім екю; багато жінок, зібравшись навкруги церкви під час церемонії хрестин, запитували з великим галасом у сіньора Чезаріо імя батька дитини.

— То великий сіньор Риму, — сказав він до них, — що дозволив собі скористуватися бідною селяночкою, такою, як ви.

І він зник.

VII.

Поки що все йшло добре в цім многолюднім монастирі, замешканім більш як трьома сотнями цікавих жінок; ніхто нічого не бачив, ніхто нічого не чув. Але абатесса вручила лікареві кілька жмень цехінів, тільки що викарбованих на монетнім дворі в Римі. Лікарь дав чимало цих монет жінці пекаря. Ця жінка була гарна, а її чоловік заздрісний; він перетрусив її скриню, знайшов ці такі блискучі золоті монети і, вважаючи їх платнею за її безчестя, присилував її, з ножем до горла, сказати, звідки вони походили. Після де-яких викрутів жінка сказала правду і між ними повстав мир. Після того подружжя обговорило, як ужити таку суму грошей. Жінка хотіла сплатити де-які борги, але чоловік знаходив кращим купити мула, що їй було зроблено. Цей мул викликав скандал у їх кварталі, бо там добре було відомо неможливість цього подружжя. Всі цокотухи міста, приявні і ворожі, приходили одна за другою розпитувати в жінки пекаря, хто був тим великодушним коханцем, що дав їй можливість купити мула. Роздратована жінка, відповідаючи, іноді говорила правду. Одного дня, коли Че-

заріо дель Бене їздив подивитися на дитину і повернувся, щоб докласти про свій візит абатессі, остання, хоч і почувала себе дуже недобре, через силу підійшла до ґрат і зробила йому докори про недискретність його агентів, Зі свого боку єпископ захворів од страху; він написав до своїх братів у Мілян, щоб розповісти їм про те несправедливе обвинувачення, якому він підпадав і просив їх приїхати допомогти йому. Хоч він серйозно нездужав, але все ж постановив лишити Кастро; тільки перед відїздом він написав до абатесси:

«Ви вже знаєте, що все, що сталося, зробилося публичним. Коли ви маєте бажання врятувати не тільки мою репутацію, але можливо і мое життя, а також уникнути найбільшого скандалу, ви можете обвинуватити Джованні-Баттіста Долері, що вмер два дні тому назад. Коли таким заходом ви не поправите своєї чести, то хоч моя позбавиться надалі всякої небезпеки.»

Єпископ покликав дона Луїджі, сповідника монастиря в Кастро.

— Передайте це, — сказав він до нього, — у власні руки пані абатессі.

Ця ж, прочитавши таку ганебну записку, аж скрикнула перед усіми, що були в кімнаті:

— Такого поведження заслуговують безпутні дівки, що пестять краще красу тіла, ніж красу душі!

Поголоска про все, що коїлося в Кастро, швидко дійшла до вуха страшного кардинала Фарнезе (протягом кількох років він надавав собі такої вдачі, бо мав надію на майбутньому конкляві отримати піддержку кардиналів Zelanti). Зараз же він дав наказ до влади в Кастро заарештувати єпископа Чіттадіні. Всі слуги єпископа, злякавшись катування, розбіглися. Один тільки Чезаріо дель Бене лишився вірним своєму панові і присягнув, що швидче умре на муках, ніж признається в чомусь, що зможе пошкодити єпископові. Чіттадіні, побачивши себе оточеним сторожею в своїм палляцо, знову написав до братів, які з великим поспіхом приїхали з Міляну. Вони знайшли його у в'язниці Рончільоне.

Я бачу в першій допиті абатесси, що признаючи цілком свою вину, вона заперечувала зносини з монсіньором єпископом; вона винуватить Джованні-Баттіста Долері, адвоката монастиря.

9. вересня 1573 року Григорій XIII наказав, щоб процес провели з усім поспіхом і з усією суворістю. Один карний суддя, один фіскал і один комісар перенеслися до Кастро і до Рончільоне. Чезаріо дель Бене, перший слуга єпископа, признається лише, що він одвіз дитину до одної жінки, яка взялася вигодувати її. Його питають в присутності пань Вітторії і Бернарди. Протягом двох днів його віддають

на муки; він страшенно страждає, але, вірний своєму слову, признає тільки те, що неможливо заперечити і фіскал не може нічого витягти від нього.

Коли приходить черга пань Вітторії і Бернарди, що були свідками мук Чезаріо, вони признають те, що зробили. Всіх черниць запитали про імя того, хто вчинив злочин; більшість відповідає, що вони чули, що то був монсіньор єпископ. Одна з сестер воротарок наводить ті образливі слова, з якими звернулася до єпископа абатесса, відправляючи його за двері церкви. Вона додає: «Коли балакають таким тоном, то це вже значить, що обое давно любляться. Та й дійсне, монсіньор єпископ, відомий звичайно зі свого самозадоволення, мав, виходячи з церкви, зовсім засоромлений вигляд.»

Одна з черниць, яку запитали перед знарядям для мук, відповідає, що злочин мусів вчинити кіт, бо абатесса постійно тримає його в руках і дуже пестить. Друга черниця твердить, що то вітер мусів вчинити злочин, бо в ті дні, коли дме вітер, абатесса почуває себе щасливою і в добрім настрої; вона тоді виставляє себе на подих вітру на бельведері, який умисне загадала вибудувати. І коли в неї попрохати в тім місці якоїсь милости, то ніколи вона не відмовляє. Дружина пекаря, жінка, що годувала дитину, всі цокотухи Монте-Фіясконе, переля-

кані муками, заданими в їх присутності Чезаріо, всі кажуть правду.

Молодий єпископ захорів чи удавав себе хорим у Рончільоне, що дало нагоду його братам, підтриманим засобами і впливом сіньорри ді Кампіреалі, кинутися кілька разів до ніг Папи і благати його відрочити процедуру, поки не одужає єпископ. Тому страшний кардинал Фарнезе збільшив число солдатів, що стерегли його у в'язниці. Через те, що єпископові не можна було чинити допиту, комісари починали кожне своє засідання новим допитом абатесси. Одного дня, коли її мати переказала їй триматися твердо і продовжувати все заперечувати, вона виказала все.

— Для чого звинуватили ви спочатку Джованні Баттіста Долері?

— Від жалю до слабости єпископа, а крім того, коли б пощастило врятувати його цінне життя, він би зміг подбати про мого сина.

Після такого признання абатессу замкнули в одній кімнаті монастиря в Кастро, стіни якої, а також і склепіння, мали вісім футів завгрубшки. Черниці говорили про цей карцер не инакше, як із жахом; він був відомий під назвою кімнати ченців. Абатессу стерегли там на своїх очах три жінки.

Здоровля єпископа трохи поліпшало. Триста сбірив чи солдатів прийшли за ним до Рончільоне і перетранспортували його на носилках до Риму;

його примістили у в'язниці під назвою Corte Savella. Через кілька днів опісля перевели до Риму також і черниць; абатессу зачинили в монастирі Санта-Марта. Обвинувачення ставили також чотирьом черницям: паням Вітторії і Бернарді, діжурній сестрі і воротарці, яка чула образливі слова абатесси до єпископа.

Допит єпископові робив аудитор палати, один з перших персонажів судівничої єрархії. Знову почали катувати бідного Чезаріо дель Бене, який не тільки нічого не признав, але наговорив таких річей, що ганьбили прокуратуру; то коштувало його нових мук. Таких же мук заздальгідь завдали паням Вітторії і Бернарді. Єпископ заперечував усе по дурному, але з шляхотною твердістю. Він з найбільшими детаїлями давав справоздання про все, що робив тими трьома вечорами, проведеними очевидно в абатесси.

Нарешті абатессу звели з єпископом і, хоч вона незмінно казала правду, її почали мучити. А що вона повторювала те, що казала весь час від свого першого признання, то вірний своїй ролі єпископ почав її лаяти.

Після багатьох інших заходів, розумних в суті, але заплямлених тим духом жорстокости, що після царювання Карла Пятого і Філіппа II дуже часто опановував трибунали Італії, єпископа присудили до вічного ув'язнення в Кастель Сант-Анджельо. Абатессу присудили тримати

все життя в тому монастирі Санта-Марта, де вона перебувала. Але сіньора ді Кампіреалі, щоб врятувати свою дочку, вже почала викопувати підземний перехід. Цей підкоп починався від підземної ринви, що лишалася від пишного старого Риму, і мав закінчитися в глибокім льоху, де ховали тлінні останки черниць з Санта-Марта. Цей перехід, що був біля двох футів завширшки, мав дощаті стіни, щоб піддержувати землю з правого і лівого боку; в міру того, як посувалися вперед, робили склепіння з двох дощок, які ставили на манір підніюкя великої літери А.

Цей підкоп вели приблизно на глибині у тридцять футів. Саме головне було вести його у відповіднім напрямі; кожної хвилини криниці і фундаменти старих будівель примушували робітників звертати у бік. Також великих труднощів мали з викопаною землею, бо не знали, що з нею робити; здається, що вночі її розкидали по всіх вулицях Риму. Така кількість землі, що падала, так сказати, з неба, викликала здивування.

Які б великі суми не витрачала сіньора ді Кампіреалі для спроби врятувати дочку, її підземний перехід без сумніву відкрили б; але Папа Григорій XIII вмер в 1585 році і з вакантним престолом почалося панування безладдя.

Елена почувала себе дуже зле в Санта-Марта; можна собі уявити, що прості і досить

бідні черниці ретельно дошкуляли дуже багатій абатессі, яка дійшла до такого гріху. Елена з нетерпінням чекала наслідку початої її матерю роботи. Але раптом її серце сповнилося дивними почуваннями. Вже шість місяців як Фабріціо Кольонна, побачивши захитаний стан здоровля Григорія XIII і маючи великі проскти на час безвладдя, післав одного зі своїх офіцирів до Джуліо Бранчіфорте, такого відомого тепер в еспанських арміях під іменем полковника Ліццара. Він кликав його до Італії; Джуліо палав бажанням побачити знову свою країну. Він зійшов на беріг під вигаданим іменем у Пескарі, малім порті Адріятики, біля Кієті в Абруццях і через гори дійшов до Петреллі. Радість князя здивувала всіх. Він сказав Джулію, що покликав його для того, щоб зробити його своїм заступником і передати йому команду над своїми солдатами. На те Бранчіфорте відповів, що ця справа, з військового боку, не варта більш нічого, і легко довів це: бо, мовляв, коли б Еспанія серіозно того захотіла, то за шість місяців і з невеликими витратами знищила б усіх авантурних солдатів Італії.

— Але зрештою, — додав молодий Бранчіфорте, — коли ви бажаєте цього, мій князю, то я готовий. Ви знайдете завжди в мені заступника бравого Рануччо, убитого в Чампі. — Перед приїздом Джулію князь наказав, як то тільки він умів наказувати, щоб ніхто в Петреллі не

подумав балакати про Кастро і процес абатесси; кара на смерть без ніякої ласки була в перспективі найменшої балаканини. Серед висловів приязні, з якими він прийняв Бранчіфорте, князь попрохав його не йти до Альбано без нього і справив цю породж в той спосіб, що зайняв місто тисячу своїх людей і поставив авангард в дванадцять сотень чоловік на дорозі з Риму. Князь покликав до будинку, в яким розмістився його головний штаб, старого Скотті, що й досі ще був живий. І хай розсудять, що сталося з бідним Джуліо, коли князь сказав старому увійти до кімнати, де були він і Бранчіфорте. Ледви тільки обоє друзів кинулися в обійми один до другого, як князь сказав Джуліо:

— Тепер, бідний полковнику, приготуйся до найгіршого.

Після чого загасив свічку і вийшов, замкнувши на ключ обох друзів.

На другий день Джуліо, який не хотів виходити з своєї кімнати, післав попросити у князя дозволу повернути до Петреллі і не бачити його кілька днів. Але йому сказали, що князь зник, так само як і його військо. Вночі князь дізнався про смерть Григорія XIII; він забув про свого друга Джуліо і почав розправлятися по околицях. З Джуліо залишилося тільки з тридцятьою людей, що належали до бувшої частини Рануччо. Відомо, що в ту добу, під

час вакантного престолу, закони мовчали, кожний дбав про задоволення своїх пристрастей і не було іншої сили, як тільки сила; ось чому, ще перед кінцем дня, князь Кольонна вже спромігся повісити більш як пятьдесят своїх ворогів. Що ж до Джуліо, то, хоча з ним не було і сорока людей, він наважився піти до Риму.

Всі слуги абатесси ді Кастро були вірні йому; вони мешкали в бідних будинках, сусідніх до монастиря Санта-Марта. Аґонія Григорія XIII тривала більше як з тиждень; сіньора ді Кампіреалі з нетерпінням чекала днів заколоту, щоб подолати останні пятьдесят кроків свого підкопу. Треба було проходити через льохи численних замешканих будинків і вона дуже боялася, що їй не вдасться сховати від людських очей кінець свого підприємства.

Через день після прибуття Бранчіфорте до Петреллі трое бувших вґаві Джуліо, яких Елена взяла до себе на службу, здавалися захопленими божевіллям. Хоч усі добре знали, що Елену тримають в самім суворім увязненню і її стережуть черниці, які ненавиділи її, Уґоне, один з вґаві, прийшов до брами монастиря з самими дивними намірами, щоб йому дозволили побачити його пані і то зараз же. Його викинули за двері. В розпуці цей чоловік лишився там і почав давати вайос (одно.су) усім, що мали відношення до обслуги монастиря і

входили чи виходили звідтам, промовляючи до них такі власні слова: Радійте разом зі мною; сіньор Джуліо приїхав, він живий; перекажіть то своїм друзям.

Обидва товариші Уґоне протягом цілого дня приносили йому ці монети і вони не переставали роздавати їх вдень і вночі, весь час вимовляючи ті самі слова, аж поки в них не лишилася тільки одна монета. Але троє *bravi*, один за другим, не кидали від того доглядати за брамою монастиря Санта-Марта і зверталися весь час до прохожих з одними і тими ж словами, за якими слідували довгі причитування: Сіньор Джуліо приїхав і т. д.

Ідея цих бравих людей мала успіх: менш як через тридцять шість годин після того, як вони дали першу монету, бідна Елена, що була під такою охороною, в глибині своєї карцери, дізналася, що Джуліо живий; таке слово сповнило її несамовитістю.

— О, моя мати! — скрикнула вона, — ви нарobili мені досить лиха!

Через кілька годин цю дивну новину підтвердила їй мала Марієтта, яка, пожертвувавши всіми своїми золотими річами, добила дозволу піти за сестрою воротаркою, що приносила страву для увязненої. Елена кинулася в її обійми, плачучи від радості.

— Це дуже добре, — сказала вона до неї, — але я вже з тобою довго не буду.

— Напевне! — відповіла їй Марієтта. — Я таки думаю, що на цім конкляві не обійдеться без того, щоб ваше увязнення не змінилося звичайним засланням.

— О, моя люба, побачити знову Джуліо! і побачити його, заподіявши таку провину!

Серед третьої ночі, що прийшла за цією розмовою, частина церковної підлоги завалилася із страшним гуркотом; черниці з Санта-Марта гадали, що монастир скидається в безодню. Персполох був безмежний, всі кричали про землетрус. Приблизно через годину після провалля церковної мармурової підлоги, сіньора ді Кампіреалі, перед якою йшли три браві, що служили Елені, увійшла через підкоп до карцеру.

— Перемога, перемога, пані! — і ричали браві.

Елена смертельно перелякалася, бо гадала, що з ними був Джуліо Бранчіфорте. Але вона цілком заспокоїлася і її вигляд прийняв свій суворий вираз, коли вони сказали, що привели тільки сіньору ді Кампіреалі, а що Джуліо був тільки в Альбано, яке він зайняв кількома тисячами солдатів.

Сіньора ді Кампіреалі появилася через кілька моментів; вона йшла через силу, спіраючися на руку свого конюха, що був у парадній одежі зі шпагою на боці. Але його пишне убрання було все засипане землею.

— О, моя дорога Елено! я прийшла врятувати тебе! — скрикнула сіньора ді Кампіреалі.

— А хто вам каже, що я хочу порятунку? Сіньору ді Кампіреалі вразили такі слова; вона дивилася на дочку великими очима і здавалася дуже схвильованою.

— Ну, моя дорога Елено, — сказала вона нарешті, — доля примушує мене признатися тобі в однім вчинкові, дуже природнім можливо після такого нещастя, що впало колись на наш рід, але за який я спокутую тепер і прошу тебе вибачити мені: Джуліо... Бранчіфорте... живий...

— І от через те, що він живий, я не хочу жити.

Сіньора ді Кампіреалі не розуміла спочатку слів своєї дочки і звертала до неї самі ніжні благання, але не дістала ніякої відповіді: Елена обернулася до свого розпяття і молилася, не слухаючи її. Намарне сіньора ді Кампіреалі протягом цілої години робила скрайні зусилля, щоб добитися хоч одного слова чи погляду. Нарешті роздратована дочка сказала до неї:

— Під мармором цього розпяття переховувалися його листи в моїй малій кімнаті в Альбано; було б краще допустити, щоб мій батько замордував мене! Виходьте та лишіть мені золота.

Не дивлячися на ті знаки остороги, які робив їй конох, сіньора ді Кампіреалі хотіла продовжувати говорити до своєї дочки, але Елена втратила терпіння.

— Дайте мені принаймні годину вільного часу; ви отруїли мов життя, ви хочете також отруїти мою смерть.

— Підземний перехід буде в нашому розпорядженні ще протягом двох чи трьох годин; хочу вірити, що ти схаменешся! — скрикнула сіньора ді Кампіреалі, захлинувшись сльозами.

І вона пішла назад підземним шляхом.

— Угоне, залишся зі мною, — сказала Елена до одного в'язня, — тримай добре свою зброю, мій джуро, бо прийдеться можливо боронити мене. Оглянемо твої стилет, твою шпагу, твоїй кінжал!

Старий солдат показав їй зброю, що була в гарнім стані.

— Ну добре, посидь там поза моєю в'язницею; я напишу до Джуліо довгого листа, якого ти сам передаси йому; не маючи чим запечатати цього листа, я не хочу, щоб він перейшов через інші руки, ніж твої. Ти можеш прочитати все, що буде в тім листі. Сховай до своєї кишені все те золото, що лишила моя мати, мені потрібно тільки п'ятьдесят цехінів; поклади їх на моєму ліжкуві.

Після цих слів Елена почала писати:

«Я не маю сумніву, що до тебе, мій дорогий Джуліо! коли б я вийшла звідси, я вмерла б від болю у тебе на руках, побачивши, яким могло б бути мов щастя, коли б я не вчинила провини. Не думай, що я кохала коли будь иншого чоловіка на світі після тебе; дуже да-

леке від того, моє серце було повним самої живої зневаги до чоловіка, якого я приймала у себе в кімнаті. Моя провина сталася виключно через нудьгу і, коли хочеш, від розпусти. Розваж, що мій розум, дуже знесилений після тої спроби, котру я зробила в Петреллі, де князь, якого я шанувала через те, що ти любив його, так суворо прийняв мене; — розваж, кажу я, що мій дуже знесилений розум оточували дванадцять років брехні. Все, що було навкруги мене, було фальшивим та брехливим і я то знала. Спочатку я отримала з тридцять листів від тебе; уяви те піднесення, з яким я відкривала перші! Але серце моє обхоплювала крига, коли я читала їх. Я придивлялася до письма, я пізнавала твою руку, але не серце. Розваж, що ця перша брехня змінила суть мого життя до того, що я відкривала без задоволення листи з твоїм письмом! Огидна звістка про твою смерть убила в мені все те, що лишалося ще від щасливих часів нашої молодости. Моїм першим наміром було, як то ти добре розумієш, поїхати подивитися і доторкнутися своїми руками до берега Мексики, де — казали — тебе замордували дикуни. Коли б я послідувала за цією думкою... ми були б щасливі тепер, бо в Мадриді, якими б не були число та хитрощі шпіонів, що невсипуча рука поставила б навкруги мене, я зі своєю боку змогла б зацікавити всіх тих, у кого ще лишалося хоч трохи

жалю і доброти. І могло бути, що я дійшла б до правди, бо твої героїські вчинки, мій Джуліо, притягували вже до тебе увагу світа і можливо хто небудь в Мадриді знав, що ти був Бранчіфорте. Хочеш, я тобі скажу, що завдяило нашому щастю! Спочатку спогад про те суворе і принижуюче прийняття, яке зробив мені князь у Петреллі; а скільки непереможних перешкод треба подолати від Кастро до Мексики! Ти бачиш, моя душа вже втратила свою енергію. Після того мені прийшла думка про честолюбство. Для того, щоб мати можливість влаштувати свою кімнату в хаті воротарки, куди ти забіг у ніч баталії, я сказала вивести великі будівлі в монастирі. Одного разу я дивилися в землю, що ти полив колись для мене своєю кровю; я почула зневажливе слово, підвела голову і побачила злі обличчя; щоб помститися, я захотіла бути абатесою. Моя мати, яка добре знала, що ти живий, вживала героїчних заходів, щоб здобути таке надзвичайне іменування. Ця посада була для мене тільки джерелом нудьги; вона довершила приниження моєї душі; часто я знаходила насолоду показувати свою владу на нещастя других; я вчиняла несправедливости. Я бачила себе в тридцять років, повною чеснот відповідно до людських поглядів, багатою, поважаною, — і все ж, цілком нещасливою. Тоді то появився цей бідний чоловік, що був сама краса, але і втілена глупота. Власне завдяки

їй знесла я його перші залищання. Моя душа була настільки нещаслива від усього, що оточувало мене від часу твого відїзду, що не мала більше сили протистати самій малій спробі. В дуже непристойній справі признаюся я тобі? Але я розважила, що для смерти все дозволено. Коли ти читатимеш ці рядки, хробаки будуть їсти вже цю так звану красу, що мусіла бути тільки для тебе. Зрештою треба сказати про цю річ, що задає мені муки; я не бачила причини, чому б мені не скоштувати ласощів кохання, як то робили всі наші римські дами. Я мала розбещену думку, але ніколи не могла віддатися цьому чоловікові, щоб не почувати жаху та несмаку, що нищили всяку насолоду. Я завжди бачила тебе побіч себе в нашім саду паляцо в Альбано, коли Мадонна навела тебе на ту великодушну, як здається, думку, але яка, через мою матір, справила нещастя нашого життя. Ти зовсім не здавався загрожуючим, але ніжним і добрим, яким був завжди; ти дивився на мене; тоді я почувала моменти гніву проти цієї людини і доходила до того, що біла його з усіх своїх сил. Ось уся правда, мій дорогий Джулію; я не хотіла умерти, не сказавши тобі її і думала також, що можливо ця розмова з тобою відбере у мене ідею смерти. Але я тільки краще бачу, якою б могла бути моя радість від побачення з тобою, коли б я дотримала себе достойною тебе. Я наказую

тобі жити і продовжувати цю військову кар'єру, яка викликала у мене стільки радості, коли я дізналася про твої успіхи. Що б могло бути, великий Боже! коли б я одержала твої листи і головне після баталії під Ашен! Живи і згадуй часто пам'ять Рануччо, убитого в Чампі, і Елени, яка вмерла в Санта-Марта, щоб не бачити закиду в твоїх очах.»

Написавши, Елена підійшла до старого солдата, що заснув; вона вийняла його кінжал так, що він і не помітив, а потім збудила його.

— Я скінчила, — сказала вона до нього, — я боюсь, щоб наші вороги не заволідали підземним переходом. Йди візьми швидче мого листа, що лежить на столі і передай його сам до Джуліо, але сам власноручно, чуєш? Більше того, передай йому цю мою хусточку; скажи йому, що я його не кохала ніколи більше, ніж у цю хвилину, ніколи, запам'ятай добре!

Угоні не рухався.

— Йди ж!

— Чи добре ви розміркували, пані? Сіньор Джуліо так вас кохає!

— Я теж кохаю його, візьми листа і передай його сам власноручно.

— Гаразд, хай благословить вас Бог за вашу добрість!

Угоні вийшов і повернувся дуже швидко; він знайшов Елену мертвою: кінжал стремів у неї в серці.

У Видавництві „Чайка“

можна замовляти також оці книжки:

- В. Винниченко: ТВОРИ, том I. Краса і сила й інші оповідання. 8°, 260 сторін.
— ТВОРИ, том II. Голота й інші оповідання. 8°, 292 сторін.
— ТВОРИ, том III. Боротьба та інші оповідання. 8°, 252 сторін.
— ТВОРИ, том IV. Кузь та Грицунь та інші оповідання. 8°, 218 сторін.
— ТВОРИ, том V. Історія Якимового будинку й інші оповідання. 8°, 212 сторін.
— ТВОРИ, том VI. Рівновага (роман з життя емігрантів). 8°, 274 сторін.
— ТВОРИ, том VII. По-свій, роман. 8°, 208 сторін.
— ТВОРИ, том VIII. Божки, роман. 8°, 356 сторін.
— ТВОРИ, том IX. Босяк і інші оповідання. 8°, 248 ст.
— ТВОРИ, том X. Чесність з собою, роман. 8°, 268 ст.
— ТВОРИ, том XI. Хочу, роман. 8°, 304 сторін.
— Між двох сил, драма на 4 дії. 8°, 136 сторін.
- Р. Кіплінг: Брати Моуглі, переклад Ю. Сірого. 8°, 233+(5) сторін, з 27 малюнками.
- А. Крушельницький: Артистка, драма в 3 діях. 8°, 124 сторін.
— Буденний хліб, оповідання. 8°, 284 сторін.
— Ірена Оленська і інші оповідання. 8°, 296 сторін.
— Як пригорне земля, повість у двох частинах (I. ч.: Як промовить земля. 8°, 152 сторін; II. ч.: Як пригорне земля. 8°, 300 сторін).
- В. Павлусевич: З пісень кохання. 8°, 144 сторін.
- А. Паннекук: Марксизм і Дарвінізм, переклад М. Галагана. 8°, 70 сторін.
- Ю. Сірий: Про світ Божий (Бесіди по природознавству). 8°, 104 сторін, з 46 малюнками.
— До гір, до моря! (Подорож на Крим). 8°, 71+(1) ст., з 15 малюнками і картою Криму.
— Світова мандрівка краплини води, 3. видання. 4°, 16 ст., з 4 малюнками й кольоровою окладинкою.
— Про горобця, славного молодця, 3. видання. 4°, 16 ст., з 5 малюнками і кольоровою окладинкою.
- С. Черкасенко (П. Стах): Твори, том I (Поезії). 8°, 204 сторін з портретом автора.
— Твори, том II (Поезії). 8°, 198 сторін.

ВИДАВНИЦТВО „ЧАЙКА“.

- Т. Готье: Панна де Мопен, роман, 2 томи, переклав М. Шраг. 8°.
А. Доде: Сафо, роман, переклав В. Чорний. 8°.
Еберс: Адріян і Антіной, роман з часів римського цесарства, 2 томи, переклав М. Троцький. 8°.
Е. Золя: Рим, роман, переклав С. Пашенко. 8°.
І. Мопсан: Монт Оріоль, роман, пер. М. Шраг. 8°.
В. Скот: Айвенго, роман, пер. Др. Н. Суровцова. 8°.
І. Тургенєв: Записки мисливця, оповідання, пер. С. Назаренко. 8°.
І. Фльобер: Салямбо, роман, пер. В. Чорний. 8°.

Готуються до видання переклади творів таких авторів: Андерсен, Бальзак, Гердер, Гете, Гольдсміт, Грільпарцер, Дікенс, Доде, Достоевський, Еліот, Кінгслей, Лессінг, Меріме, Мультатулі, Такерей, Тургенєв, Шерідан, Шіллер, Штіфтер, Якобсен.

III. Бібліотека „Українській дитині“.

Досі появились:

- Ч. 1. Лісовий царь Ох. Народна казка. З 5 образками і 3 кольоровими малюнками Ю. Русова і кольоровою окладинкою. 4°, 24 сторін.
Ч. 2. Злидні. Народна казка. З 5 кольоровими малюнками Ю. Вовка і кольор. окладинкою. 4°, 11 + (1) ст.
Ч. 3. Царь Лев. Народна казка. З 29 малюнками (в два кольори) Олени Кульчицької і кольоровою окладинкою. 4°, 32 сторін.
Ч. 4. Хатка в лісі. Народна казка. З 6 кольоровими малюнками Ю. Вовка і кольор. окладинкою. 4°, 16 ст.
Ч. 6. Царенко і змії. Народна казка. З 6 кольоровими малюнками Ю. Вовка і кольоровою окладинкою. 4°.
Ч. 8. Про морського царя й його дочок. Народна казка. З 5 кольоровими малюнками Ю. Вовка і кольоровою окладинкою. 4°.
Ч. 10. Царевич Яків. Народна казка. З 9 кольор. малюнками Ю. Вовка і кольоровою окладинкою. 4°.

Готуються до друку дальші випуски (оповідання віршом О. ОЛЕСЯ і народні казки) з кольоровими малюнками і кольоровою окладинкою.

Замовляти можна в кожній українській книгарні або просто у видавництві „Чайка“ у Відні

(Wien V, Nikolsdorfergasse 7—11).